

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

XI. ÉVF. / 1979. JÚNIUS—SZEPTEMBER

39-40

E szám munkatársai: Bagi Ferenc, Cseh
Szabó Márta, Jakobsz Németh Ilona,
Jarovinszkij Alekszandr, Junger Ferenc,
Kálózi Aranka, Matijevics Lajos, Vellmir
Mihajlović, Mikes Melánia, Molnár Csikós
László, Papp György, Penavin Olga, Reffle
Gyöngyi, Silling István, Szeli István, Vera
Vasić

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete

Tmasz folyóirata

39—40. szám

XI. évfolyam
1979. június—szeptember

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK / HUNGAROLOŠKA SAOPSTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES / HUNGAROLOGISCHE MITTEILUNGEN

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE
JUNG KÁROLY
MIKES MELÁNIA
PASTYIK LÁSZLÓ

szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA
TÓTH FERENC
SZELI ISTVÁN

fő- és felelős szerkesztő

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

21 000 NOVI SAD — ÚJVIDÉK
STEVAN MUSIC U. SZ. N.

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz a
Tartományi Tudományügyi Önigazgatási Érdekközösség támogatásával. Készült az
újvidéki Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában, 1980. május 26-án.

TANULMÁNYOK

A GYERMEK ÉS A NYELV

E számunk három tanulmányát a Nemzetközi Gyermekév alkalmából közöljük. Intézetünk ezzel szeretne hozzájárulni e rendezvény nemes céljainak megközelítéséhez.

Vera Vasić

A GYERMEKNYELVRŐL

(A kérdés körülhatárolása)

1. A *gyermeknyelv* terminus a benne foglalt *gyermek* kifejezés révén a nyelvnek mint absztrakt modellnek megnyilvánulási formáját szembeállítja ugyanazon nyelvi modell valamely másik megnyilvánulási formájával. Csak azok a használati és megnyilvánulási típusok valósulhatnak meg, amelyekre átfogóan jellemzőek bizonyos sajátosságok. Ezek a kérdéses megvalósulási típusokat a közös elemek elkülönülése és semlegesítése szintjén nem állítják szembe egymással, de az egyazon nyelvi modell valamennyi lehetséges megnyilvánulási módját szembeállítják egy más természetű nyelvi modell megnyilvánulási formáival. Ez azt jelenti, hogy pl. a szerbhorvát nyelv valamennyi dialektusa, a kisebb nyelvi közösségek nyelve, egy-egy helység beszélt nyelvi típusai, a tájékoztatási eszközök nyelvhasználati típusai a szerbhorvát nyelvi modell megnyilvánulási formái szintjén szembeállnak egymással, ugyanakkor azonban a szerbhorvát nyelv említett megnyilvánulási formáinak számos olyan közös tulajdonságuk van, amelyek révén együttesen állnak szemben egy másik (pl. angol) nyelvi modell megnyilvánulási formáival. Az efféle körülhatárolás minden megnyilvánulási forma esetében alkalmazható, mégpedig oly módon, hogy általa az adott nyelvi megnyilvánulást megkülönböztetjük a kérdéses nyelv valamennyi megnyilvánulási formájától, egyben pedig a nyelvi modell egészétől is. Adott esetben nyilvánvaló, hogy az elemzett terminus előtagja a nyelv szóbanforgó megnyilvánulási formájának az időbeli dimenziójára, a kérdéses formának a gyermekkorban való használatára utal, s egyben azt sugallja, hogy léteznek olyan közös nyelvi sajátosságok, amelyek átfogóan jellemzik az elemzett korosztály nyelvi tevékenységének a folyamatát.

Az a tény azonban, hogy a gyermeknyelv terminussal a nyelvi modell egyik sajátos megnyilvánulási formáját jelöljük, magában nem jelenti azt, hogy ez a megnyilvánulási forma független a nyelvi modell egészétől. A *gyermeknyelv*, illetve a gyermek beszédkapacitásának nyelvi sajátosságai nem képeznek önálló és zárt rendszert, hanem éppen ellenkezőleg, ez esetben a nyelvi jelek olyan rendszeréről van szó, amelyre az egyéb nyelvi megnyilvánulási formák és az egész nyelvi modell közvetlenül is hatást gyakorol. Amikor arról beszélünk, hogy az egyéb nyelvi megnyilatkozások befolyásolják a gyermek nyelvi kifejezőeszközeinek az alakulását, mindenekelőtt arra gondolunk, hogy a család fel-

nőtt tagjainak a beszéde közvetlenül meghatározza a gyermek nyelvi kifejezőeszközei rendszerének az alakulását. Ennek alapján azonban nem szabad arra következtetni, hogy a nyelvelsajátítás folyamatának alapját a felnőttek beszédének az utánzása képezi. Ha ugyanis ilyen következtetést kockáztatnánk meg, akkor néhány lényeges mozzanatot tévesztelnénk szem elől. Tény ugyan, hogy a felnőttekkel való közvetlen nyelvi interakció során a felnőttek nyelvi síkon is hatást gyakorolnak a gyermekre, a gyermek azonban eközben nem tétlen hallgató, hanem a nyelvtanulás *aktív tényezője*. E hatás következtében nem meglepő például az, hogy — amint az adatokkal is bizonyítható — a szerbhorvát nyelvet vajdasági környezetben tanuló gyermek beszédéből rendszerint hiányzik az imperfektum. Ez a kategória ugyanis ténylegesen már nincs jelen e nyelvterület tipikus képviselőjének a morfológiai kelléktárában, jelentését a többi kategória szívta magába, illetve más nyelvi egységek közvetítése révén odlódik fel a beszéd folyamatban. A felnőtt beszédaktivitásával utal egy-egy nyelvi jel értékére¹. Nyelvi produkciója révén ugyan — ösztönösen — részben meghatározza a lexikai egységek elsajátításának a folyamatát (ez számos példa támasztja alá, pl. a becézett alakok, a deminutív és általában a pozitív fogalmakat jelölő kifejezések, valamint az, hogy a negatív tartalmakat jelölő fogalmak igen hosszú ideig nem kerülnek be a gyermek szókincsébe), valamint bizonyos szintaktikai egységek elsajátításának a folyamatát is, nem képes azonban arra, hogy fonológiai, morfológiai és szemantikai-szintaktikai síkon korlátokat szabjon. Ily módon látszólag áthidalható a felnőtt nyelvi adaptációjának a jelentősége²; az efféle adaptáció ugyanis — annak ellenére, hogy igen gyakori jelenség, s nem csupán bizonyos szociokulturális környezetek jellemzője — mindig részleges, mivel bizonyos nyelvi egységeket, illetve nyelvi szinteket sohasem érint. (Csekély például annak a valószínűsége, hogy a felnőtt nyelvi adaptációja morfológiai síkon is érvényesül; nem terjed ki továbbá az adaptáció lexikai-fonológiai síkon azokra az egységekre, amelyek a többi nyelvi egységtől csak egy eltérő fonéma ismerete tekintetében különböznek, továbbá az egyszerűtagú, leggyakrabban a kötőszók, névmások vagy elöljárószók kategóriájába tartozó szavakra sem.) Az adaptáció végső soron tehát mindig részleges, mivel nem jellemzi átfogóan a felnőtt nyelvi tevékenységét. Az az adaptált beszéd, amelyet a felnőtt személy a gyermekkel folytatott párbeszéd során használ, részben már a gyermek első beszédmegnyilvánulása előtt kialakul, de a későbbiek folyamán a gyermek beszédmegnyilvánulásai is hatást gyakorolnak alakulására. Ez a beszéd típus azonban, mivel nem kizárólagos nyelvi kifejezőeszköze a felnőttnek, s nem is az egyetlen beszédmegnyilvánulás, amellyel a gyermek megismerkedik, nem semlegesíti a gyermekre irányuló egyéb olyan nyelvi ráhatásokat, amelyek nem a felnőtt—gyermek közötti kommunikáció szintjén valósulnak meg. (Az efféle ráhatás legdurvább formája a káromkodás megjelenése a gyermek beszédében — kivételt képeznek természetesen azok az esetek, amikor a felnőttek céltudatosan tanítják a gyermeket káromkodni, ráirányítva egyben a gyermek figyelmét azokra a sajátos pszichoszociális mozzanatokra is, amelyek között a káromkodások használatosak.) Nem semlegesíti továbbá azokat a ráhatásokat sem, amelyek akkor jönnek

létre, amikor valamilyen oknál fogva az adaptáció elmarad. (Az adaptáció elmaradásának leggyakoribb oka a beszédtemában és a felnőtt hangulatában keresendő.) Az adaptált beszéd ezen kívül nem semlegesíti azokat a nyelvi ráhatásokat sem, amelyeket az idősebb, illetve fiatalabb testvér, a gyermekekkel ideiglenes kapcsolatban lévő felnőtt, a kortársak, az írott és az audiovizuális típusú szövegek (a gyermekeknek szánt könyvek, a televízió, a gyermekszínház, a rádió gyermekhangjáték-műsorai, a lemezekről hallott gyermekdalok) részéről érik a gyermeket.

Amint már említettük, a gyermek konkrét beszédmegnyilvánulásait ahhoz a nyelvi modellhez is viszonyítanunk kell, amelynek az adott megnyilvánulások csak egyetlen kifejeződési formáját képezik. Mivel a kialakulófélben levő beszédmegnyilvánulások függnek a gyermek által észlelt beszédmegnyilvánulásoktól, az utóbbiak általában gátolják azoknak a formáknak a kialakulását, amelyek hiányoznak a prototípusként funkcionáló nyelvi modell konkrét megnyilvánulásaiból (például az imperfektum elmaradása); abban az esetben viszont lehetőség van a gyermek által észlelt nyelv fogalmi készletéből hiányzó megjelenési formákkal összefüggő szemantikai-szintaktikai jegyeknek a megjelenésére, ha ez az adott forma egyéb szemantikai-szintaktikai jegyekkel is összefügg (nem csupán a felnőtt beszédében, amellyel a gyermek leggyakrabban kapcsolatba kerül, hanem saját beszédében is), továbbá ha a kérdéses jegyek egy másik forma révén is megvalósulnak.

A nyelvi modell minden konkrét megnyilatkozás esetében igyekszik — lehetőség szerint — érvényesíteni a meghatározott jel kötelező használatának az elvét s az e jel használatával kapcsolatos rendszerbeli szabályokat³. A nyelvi jel használatának kötelezősége a nyelv kollektív használatából, illetve kommunikatív funkciójából ered. Gyakori jelenség a nyelvelsajátítás folyamatában az új nyelvi egységek képzése (lexikai szinten), ez a jelenség azonban nem eredményez olyan új jeleket, amelyek kizárják a már meglévők használatát. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy az említett jelenség nem jellemzi átfogóan az egész beszédművet, vagyis nem szabályszerűségként, hanem inkább kivételként kell számon tartanunk. A megalkotott nyelvi egységek igen gyakran motiváltak (jelentésbeli vagy szóképzésbeli motíváltságról van itt szó), s használatuk általában csak addig tart, míg a beszélő el nem sajátítja a kollektív használat által befogadott lexikai egységet. A nyelvelsajátítás folyamatában a nyelvi jel feltételes volta és motiválatlansága nem gátolja az adott folyamat kedvező irányban való alakulását. A gyermek csak akkor teszi fel azt a kérdést, hogy meghatározott fogalmat miért jelölünk meghatározott szavakkal, amikor kognitív fejlettségi foka alapján rájön arra, hogy a nyelv tulajdonképpen olyan jelrendszer, amely az ellentét elvére épül, mégpedig olyan ellentétre, amely révén a rendszert alkotó tényezők külön-külön is szemben állnak egymással, de ugyanakkor maga az egész nyelvi rendszer is szemben áll a más materiális tartalmú rendszerekkel. A beszédfolyamat elsajátítása befejeződésének a szakaszában a probléma lényegi megoldhatatlansága azonban nem emel gátat a fejlődés további szakaszai előtt. A gyermek nyelvi és kognitív képességeinek a fejlettségi fokától függően a gyermek által felvetett problémakör módosul. Mindenekelőtt a

közvetlenül megfigyelhető dolgok és a megfelelő nyelvi jelek közötti összefüggéseket tárja fel, a későbbiek folyamán azután ilyen kapcsolat alakul ki a nyelvi jel és a közvetlenül nem megfigyelhető dolgok, fogalmak között is (pl. boldogság, gondol, tud). A grammatikai kötélemek (kötőszók, elöljárószók, segédigék) egyelőre még rendszerint kimaradnak. A pszichikai és kognitív fejlődés korai szakaszában, a nyelvelsajátítás folyamatában a nyelvi közlés során a gyermekben tudatosodik a nyelvi jelnek a megfelelő kontextusban betöltött értéke. A nyelvi egységek jel- és jelentésbeli vonatkozásai a gyermekben oly módon tudatosodnak, hogy felfigyel a nyelvi jel és a megfelelő szituációk közötti összefüggésekre, illetve arra, hogy a jel a szituációtól függően változik. E folyamat alapját az utánzás képezi, melynek során kifejezésre jutnak a gyermek induktív és deduktív gondolkodásmódon alapuló meghatározó képességei is. Induktív folyamatról is beszélünk, mert a gyermek és a felnőtt közötti nyelvi közlés során a felnőtt megismerteti a gyermekkel a különféle materiális tartalmakat, a gyermek azonban állandóan ki van téve a felnőttek egymás közötti beszédéből eredő (nem ellenőrizhető) hatásoknak is. Így önállóan is következtetéseket vonhat le (melyek tényleges nyelvi megfogalmazása nem szükségszerű) az anyagi természeti fogalmakról és a nyelvi egységekről egyaránt. Itt viszont már deduktív műveletről van szó⁴.

Amint már említettük, a nyelvi jel sajátos tulajdonságát a rendszer többi eleméhez való viszonya, vagyis disztributív tulajdonsága határozza meg. A nyelvi jelek elosztása nem egyszerű művelet, mivel a kombinációk lehetősége a nyelvi szint függvénye. Minden nyelvi szintnek megvannak a szabályai, amelyek megengedik vagy kizárják a nyelvi egységek valamely kombinációját. A nyelvnek az adott szint sajátosságai alapján való megragadása szemben áll a megvalósult nyelvi jel homogenitásával. Tény viszont, hogy a nyelvi jelek behelyettesíthetősége csak az azonos szinten használt jelek esetében érvényes (adott esetben azonban emellett még bizonyos szabályokat is szem előtt kell tartani). A nyelvi modell részét alkotó nyelvi jel disztribúciós sajátosságainak az elsajátítási folyamata azonban nem minősíthető egyértelműen sem utánzó, sem pedig alkotó műveletnek. Tény, hogy a gyermek állandóan ki van téve a felnőttek beszédéből eredő hatásoknak, s az is, hogy ennek a beszédnek nem megnevezési funkció a fő sajátossága, hanem a nyelvi elemek egybekapcsolása az egymás után való következés elve alapján. A felnőttek beszéde példaképül szolgál a gyermeknek, ez a példakép azonban a nyelvi jelek disztribúciós szabályszerűségeinek az elsajátítása esetében nem olyan egyértelmű és könnyen elsajátítható, mint a nyelvi egység jel voltának, illetve jelentésének az elsajátítása esetében. A nyelvi egységek funkcionális jellegzetességeinek az elsajátítása nem lehetséges közvetlen utánzás útján, mivel ez esetben az egész nyelvi rendszer szerkezeti jegyeiről van szó.

A gyermek általános pszichofizikai fejlődésének elvei semmiképpen sem vezethetők vissza a külvilág objektumainak utánzására, az említett elv alkalmazása azonban akkor is lehetetlen volna, ha eltekintenénk ettől a tényről, hiszen magának a nyelvnek a szerkezeti sajátosságai gátolnának meg bennünket ebben. Így tehát eleve ki kell zárnunk azt a

téves nézetet, amely szerint az utánzás a nyelvelsajátítás alapvető és egyetlen elve, s e folyamat megvilágításához és beható elemzéséhez elegendő az utánzás folyamatának a tanulmányozása. Az itt elmondottak azonban nincsenek ellentétben azzal a korábbi állítással, hogy a gyermek által észlelt nyelv megnyilvánulási formái a nyelvi modell prototípusaiként működnek, s ezt a tényt a nyelvi jel értékének a meghatározásakor is szem előtt kell tartani. A nyelvi modell megvalósult megnyilvánulási formái alapján a gyermek tehát alkotó folyamatban, különféle mentális műveletek segítségével értelmezi a felkínált nyelvi anyagot (a beszédpartner nyelvi közlését), ami lényegében azt jelenti, hogy ez esetben is alkotói folyamatról van szó. A nem mondatértékű beszédmegnyilvánulások időszaka viszonylag rövid, s ezt közvetlenül követi a mondatértékű közlések szakasza. A nyelvi modelltől eltérő jellegzetes megvalósulások azoknak a nyelvi szabályoknak az ismeretére utalnak, amelyek bizonyos nyelvi szintekre, illetve az egyes nyelvi egységekre vonatkoznak. A gyermek beszédkészletének mennyiségi gyarapításával és minőségi fejlesztésével fokozatosan közelebb kerül az észlelt nyelv megnyilvánulási formáinak a sajátosságaihoz. Gyarapodik továbbá a nyelvi egységek sajátosságaival kapcsolatos aktív tudása is, s ez lehetővé teszi számára, hogy kritikusan viszonyuljon az észlelt nyelvi modell sajátosságaihoz.

Feltehető a kérdés, hogy a gyermek nyelvi tevékenységének van-e minden esetben közlési funkciója, vagyis hogy a gyermek közléseit minden esetben meghatározott személyhez intézi-e. Azok az esetek, amikor az aktív beszédpartner ténylegesen nincs jelen a beszédhelyzetben, arra engednek következtetni, hogy a gyermek beszédére nem mindig jellemző a tipikus közlési helyzet, sőt nem is szerepel mindig a közlést kiváltó okok között. Ez a feltételezés azonban megköveteli tőlünk, hogy alaposabban szemügyre vegyük: az a tény, hogy a beszédpartner ténylegesen nincs jelen, valóban egyben azt is jelenti-e a gyermek számára, hogy nem vesz részt a közlésben (a térbeli távolságot a gyermek nem mindig tekinti olyan akadállyal, amely meggátolja a kommunikáció folyamatának a kialakulását). Azt sem szabad ugyanakkor szem elől tévesztetni, hogy a gyermek gyakran bizonyos tárgyakkal „beszélget”, s ezt a tárgyat gyakran fel is ruházza a kommunikáció létrejöttéhez szükséges tulajdonságokkal. Tipológiaiilag már beszédhelyzetbe tartozik az az eset, amikor a gyermek beszéde valamely nem nyelvi tevékenység kísérőjelensége. Itt már a nyelv referenciális funkciójáról van szó, amely egyébként a nyelvi közlés folyamatára is jellemző, maga a kommunikatív funkció azonban nem feltétele a referenciális funkciónak. Az eddigiek során néha szem elől tévesztették azt az esetet, amikor a nyelvben a nem tipikus beszédhelyzet következtében funkcióbeli megoszlás jön létre, s így helytállónak mutatkoztak azok a feltételezések, amelyek azzal kapcsolatosak, hogy a gyermek beszédének funkcióbeli vonatkozásai lényegesen különböznek a változó feltételek között működő nyelv funkcióbeli vonatkozásaitól abban az esetben, ha a beszélő felnőtt személy. A beszéd funkcionális értékét nem befolyásolja az a tény, hogy azonos feltételek között elmarad a fonológiai megvalósulás, illetve hogy e funkció gyakran jelentkezik abban az esetben, ha a beszélő gyermek.

A gyermek kognitív fejlődése során fokozatosan csökken azoknak az eseteknek a száma, amikor a beszéd valamely nem nyelvi tevékenység kísérőjelenségeként megvalósul, meg kell azonban jegyezni, hogy effajta beszédmegnyilvánulásokra még a felnőttnél is van példa. Az ilyen beszédmegnyilvánulások a beszélő lelkiállapotától és szociokulturális szokásaitól függően jelentkeznek. A gyermek esetében ehhez nem feltétlenül szükséges érzelmi állapot, a felnőttekre viszont ennek az állapotnak a megléte jellemző⁵.

A megvalósult nyelvi közlés sem független a környezettől, vagyis azoktól a nyelvi és nyelven kívüli tényezőktől, amelyek nem szerves tartozékai a közlésnek. A beszédtevékenységnek a nem nyelvi környezettől való függősége nem csupán az egyidejűség és az azonos térbeli helyzet vonatkozásában érvényes, hanem az alaki szempontból különböző jelenségek szerkezeti függőségének a vonatkozásában is. Feltételezhető, hogy a nyelven kívüli tényezők a nyelvelsajátítás kezdeti szakaszában számottevő hatást gyakorolnak a közlés folyamatára, e hatásra azonban semmiképpen sem tekinthetünk úgy, mint a gyermek beszédtevékenységének kísérő jegyére. A nyelven kívüli tényezők ugyanis — a beszélő korától függetlenül — a közléssel egyidőben valósulnak meg. A nem nyelvi jelenségek formája és típusa az adott nyelvi közösség szociokulturális szokásainak a függvénye. Érése és fejlődése folyamán a gyermek fokozatosan sajátítja el a nyelvi jel értékével kapcsolatos ismereteket, s ezzel egyidőben a nyelven kívüli jelek értékével kapcsolatos tudnivalókat is. A nem nyelvi jelek rendszerének az elsajátítása terén esetenként igen nagy különbségek mutatkoznak, ami részben a gyermek lelki adottságainak, részben pedig a felnőtt családtagok viselkedésének a függvénye. A nem nyelvi jel társadalmi értékének a tudatosodására rendszerint később kerül sor, mint a nyelvi jel használata kötelezőségének az elfogadására, mégpedig azért, mert a nyelvi jel funkciója és értéke nem mindig határolható pontosan körül. A nem nyelvi jel sajátosságai nem mindig megkülönböztető jellegűek s a jelölt/jelöletlen ellentéte csak végletes esetekben lehetséges. A nem nyelvi jelek egyrástól tartalmi és formai tekintetben különböznek, s ennek folytán a közlés vonatkozásában nem rendelkeznek azonos szerepű értékekkel. Ha a nyelven kívüli jel valamely megfigyelt szubjektum tevékenységének az eredménye, akkor a nyelvi jel szerepét is betöltheti. A mozgulatok (általában elterjedtek vagy csak egyénekre jellemzőek), a tárgyra való rámutatás vagy hasonló nem nyelvi tevékenységek a nyelvi jel szerepét is betölthetik, vagyis beépülhetnek a közlésbe. A nyelvi jel sajátosságainak beható elemzése során tanulságos lehet annak elemzése, hogy mely esetekben helyettesítheti a nyelven kívüli jel a nyelvi jelet. Az effajta behelyettesítés valószínűleg csak a főnév, névmás (személyes és mutató), illetve az ige lexikai szintjén lehetséges, általában azonban egyik szófajra sem lehet egészében jellemző, mivel közvetlenül az adott nyelvi jel jelentésétől és szintaktikai funkciójától függ.

Feltételezésünk helyességét a nyelvi egységek grammatikai sajátosságainak a tanulmányozásával igazolhatjuk, szem előtt tartva eközben a sajátosságoknak a közlési szituáció jellegétől való függőségét.

J E G Y Z E T E K

¹ Lurijs, A. R. i F. Ja. Judović (1956) Reči razvítie psihičeskikh processov u rebenka, Moskva.

² Jocić, M. (1975) Adaptation in Adult Speech during Communication with Children (Proceedings from the Third International Child Language Symposium, London).

³ Lásd: de Sosir, F. (1969) Opšta lingvistika, Beograd; Moris, Č. (1975) Osnove teorije o znacima, Beograd; Benvenist, E. (1975) Problemi opšte lingvistike, Beograd; Guberina, P. (1952) Problemi ljudskog izraza, Zagreb; Marković, M. (1961) Dijalektska teorija značenja, Bgd.

⁴ Hegel, G. V. F. (1973) Nauka logike, Beograd.

⁵ Piaget, J. (1959) The language and thought of the child, London.

R E Z I M E

DEČJI GOVOR

(*Pristup problemu*)

U ovom članku pokušala sam odgovoriti na dva pitanja: Šta je dečji govor i šta se ispitivanjima dečjeg govora može otkriti u vezi sa obeležjima jezika i njegovom upotrebom. Verovatno ovako pojednostavljena pitanja izgledaju nebitna, nepotrebna, te se i čini da je vrlo lako na njih odgovoriti. Ja, pak, mislim da je dobro pokušati iznalaziti odgovore na njih, što nikako ne znači da verujem da su oni koje ja dajem dobri i prihvatljivi. Kritički odnos prema onome što sam izložila i izvesna doza skepticizma prema davanju i prihvatanju odgovora na postavljena pitanja nastali su u uverenju da odrasla osoba u ovom slučaju, za razliku od većine drugih, ne može da se postavi u ulogu govornika na ranom uzrastu. Odnosno, ma koliko se trudili da analizu učinimo objektivnom, mi ne možemo uništiti stečeno znanje o jeziku, niti iskustvo upotrebe tog jezika. Imajući to u vidu, mogu se vrednovati i zaključci koji proizilaze iz teksta, a koji kao odgovor na prvo pitanje nude to da je dečji govor jedan od pojavnih oblika jezičkog modela čije se ispoljavanje vremenski lokalizuje na period ranog uzrasta govornika koji ga upotrebljavaju u sličnim uslovima, na sličan način i sa često veoma sličnim karakteristikama.

Odgovor na drugo postavljeno pitanje mogao bi se sažeti na taj način što bi se istaklo da je proces usvajanja jezika kao modela i ovladavanje upotrebom jezika onemogućeno izostajanjem direktnog komuniciranja, pre svega verbalnog, sa odraslom osobom, čiji govor dete percipira, a koji je za dete, posebno u početnim fazama usvajanja jezika, uzor jezičkog modela. Odnos između obeležja pojavnog oblika jezika govornika na ranom uzrastu i jezičkog modela vezan je za redosled javljanja i ostvarenja obeležja jezičkih jedinica koje se odlikuju najmanjim brojem dodatnih, diferencijalnih obeležja u modelu.

S U M M A R Y

CHILD LANGUAGE

(*Approach to the problem*)

The author has tried to answer two questions: (1) What is child language? (2) What is the relation between the language model the child has been exposed to and the language he uses at an early age?

The answer to the first question is given by the explanation that child language is one of the forms of a language system which makes its appearance in early childhood. The answer to the second question could be summed up in the following way: in order to acquire a language the child must be given the opportunity to communicate with adults; in the course of language acquisition the child modifies the language model used by adults by reducing the number of distinctive features.

Jarovinszkij Alekszandr

**SZÓKÉSZLET
ÉS MONDATALKOTÁS
A KORAGYERMEKKORI
KÉTNYELVŰSÉG ESETÉN**

A család, mint elsődleges mikrovilág a gyermek szocializációjának, nyelvelsajátításának és egész személyiségfejlődésének legalapvetőbb bázisa.

Az egynyelvű, egykultúrájú családban fejlődő gyermek 3 éves korig gyakorlatilag elsajátítja a környezete által használt nyelvet. A gyermek ekkorra már rendelkezik az adott nyelv bizonyos szókészletével, nyelvi szabályrendszerével, amelynek segítségével verbális megnyilvánulásokat hozhat létre. A nyelvi rendszer elsajátításával párhuzamosan fejlődik kommunikatív kompetenciája is, vagyis a gyermek idővel képessé válik a nyelvet a különböző szituációkban adekvátan használni.

Ha azonban a gyermek „vegyes” családba születik, hogyan sajátítja el az „anya”- és az „apa” nyelvét abban az esetben, ha szülei saját anyanyelvükön beszélnek hozzá? Erre a kérdésre régóta próbálnak választ keresni, többek között a már klasszikussá vált Ronjat (1913), Pavlovich (1920), Leopold (1949—1954), Imedadze (1960, 1967), Mikeš-Vlahović (1966), Mikes (1974), akik a gyermek-nyelvi vizsgálatok egyik, máig sem elhanyagolható módszeréhez folyamodva saját gyermekük esetében próbálták meg leírni két nyelv párhuzamos elsajátításának folyamatát.

A kétnyelvűséggel és az idegennyelv-oktatással foglalkozó szakirodalomban fontos szerepet játszanak azok a körülmények, amelyek között a kétnyelvű személy elsajátítja a nyelveket.

1925-ben Scserba (1974) a kétnyelvűség „tisztá” és „vegyes” pólusokra való felbontását javasolta.

A modern pszicholingvisztika képviselői, Ervin és Osgood (1954, 1965) egy elméleti modellt dogloztak ki, amelyben tovább fejlesztették a Scserba-féle javaslatot.

Ervin és Osgood szerint a kétnyelvűségnek kétféle típusa van:

1. mellérendelt- (coordinate), (Scserba „tisztá” típusnak nevezi);
2. összetett- (compound), (Scserba „vegyes” típusának felel meg).

A „mellérendelt — tisztá” kétnyelvűség olyan körülmények között alakulhat ki, amikor a személy különböző szituációkban különböző nyelvi rendszerekkel érintkezik és az egyes beszédshituációkon belül nem törté-

nik átkapcsolás a második nyelvre, illetve rendkívül ritkán. Ilyenkor a nyelvek, mint autonóm rendszerek izoláltan léteznek a beszélő tudatában. A két nyelvi rendszer között nem alakul ki semmiféle kapcsolat, ezért nem lehetséges, illetve nagyon nehéz a fordítás. (Ezt a jelenséget Scserba a „nevelők módszerének” nevezte, mivel általában az idegen nyelvű házi nevelők nem ismerték annak az országnak a nyelvét, ahol a gyermekekkel a saját nyelvükön foglalkoztak „direkt” módszerrel.)

Ezzel szemben az „összetett — vegyes” kétnyelvűség esetén a kétnyelvű személy tudatában az egyik nyelv majdnem minden jele közvetlenül kapcsolatban van a másik nyelvi jellel. Mindkét nyelvnek ez az egységes rendszer a közös gondolkodási bázisa. Ennek megfelelően mindegyik fogalomnak kétfajta kifejezés felel meg. Ilyenkor a fordítás és a tolmácsolás nagyon könnyen történik (természetesen, ha van elégséges gyakorlat).

A vegyes kétnyelvűség olyan vegyes közösségben — elsősorban a családban — alakul ki, ahol két- vagy több nyelven beszélnek.

Az összetett bilingvizmus esetén a két nyelv ekvivalens szavainak közös jelentése van, a mellérendelt kétnyelvűség esetében mindegyik szónak saját külön jelentése és emocionális töltése van.

Ervin és Osgood elméleti modellje feltételez azonban olyan típusú kétnyelvűséget is, amely a két póluson belül helyezkedik el és nem rendelkezik sem „vegyes-összetett” — sem „tisztá — mellérendelt” típusú bilingvizmussal. Az utóbbi években az „összetett — mellérendelt” modellt többen kritikával illették: Riegel (1968), Macnamara (1970), Segalowitz (1977), Imedadze (1979).

A szakirodalomban számos próbálkozás történt arra vonatkozólag, hogy igazolják az „összetett — mellérendelt” modellt. Lambert, Havelka, Crosby (1958), Jakobovits és Lambert (1961), Ervin (1964) munkáikban rámutatnak arra, hogy a kétnyelvű személy összetett-típusú kétnyelvűség esetén könnyebben vált át egyik nyelvről a másikra, mint a mellérendelt típusnál. Az összetett kétnyelvűségnél ugyanakkor gyakran észlelhető a nyelvi interferencia jelensége.

Az utóbbi években nagy érdeklődéssel kutatják a nyelvek elsajátításának körülményeit és az észlelési-emlékezési folyamatok összefüggéseit.

Ezzel a kérdéssel foglalkozó kutatók két táborra oszlanak: az egyik tábor hívei Kolers (1963), Tulving és Colotla (1970) feltételezik, hogy funkcionálisan mindegyik nyelvhez — a másiktól függetlenül — saját önálló memóriatároló tartozik. A valóság elemei együttesen kódolódnak és tárolódnak azokkal a nyelvi elemekkel, amelyeken keresztül a valóság elemeit észleltük.

A másik hipotézis hívei: Lopez és Young (1974), Rose és társai (1975), McCormack (1974) szerint mindkét nyelvhez egy közös memóriatároló tartozik. Eszerint a valóság tárgyai, jelenségei csak egyszer kódolódnak — mégpedig az első észleléskor — és a perceptuális nyomoknak egy közös tárolójuk van.

Ervin (1964), Ervin—Tripp (1973) kutatási eredményei meggyőzően bizonyították, hogy a kódváltás lényegesen befolyásolja a beszéd tartalmát azoknál a kétnyelvű személyeknél, ahol a nyelvek elsajátítása más-

más körülmények között (különböző nyelvi területen) ment végbe. A vizsgálat során TAT (Thematic Apperception Test) képeket exponáltak Amerikában élő francia nőknek. A kísérletek két nyelven zajlottak le, kb. 6 hét elteltével. A verbális válaszok elemzése után kiderült, hogy a francia nőknél a képek kétnyelvű interpretációjában a tartalmi, emocionális és kulturális eltérések mutatkoznak.

A kódváltás még élesebben befolyásolja a beszéd tartalmát olyan esetekben, amikor a kétnyelvű egyén elsajátította a két nyelvet egymáshoz igen nagyon távolálló kultúrákban. Amerikában élő japán nőknek egyrészt exponálták a TAT képeit, másrészt arra kérték őket, hogy fejezzék be a kísérletező által kezdődött mondatokat. Abban az esetben, amikor a kísérlet japán nyelven zajlott, a kísérleti személyek a „japán valóságra” jellemző válaszokat adtak. Ugyanezek a személyek angol nyelven az amerikai gondolkodásmódra jellemző megnyilvánulásokat adtak.

Jelen tanulmány egy olyan vizsgálatról számol be, ahol óvodáskorú magyar-orosz kétnyelvű gyermekek bilingvális kompetenciáját vizsgáltuk a szókészlet és mondattan szintjén olyan szituációban, ahol képfelismerés, képmegnevezés és képleírás volt a feladat. Ezenkívül megvizsgáltuk azokat a szubjektív és objektív tényezőket, amelyek befolyásolhatják a magyar környezetben elsajátított orosz nyelvtudás mértékét.

A VIZSGÁLT GYERMEKEK

A kísérletben magyar óvodába járó 18 magyar-orosz kétnyelvű gyermek, 10 lány és 8 fiú vett részt, összesen 15 vegyes családból, ahol az anya orosz, az apa magyar anyanyelvű volt. A gyermekek kora 3;5–6;11 hónapig terjedt. A vizsgált gyermekeket életkori megoszlás szerint két csoportba osztottuk. Az „A” csoportban 9 gyermek szerepelt, koruk 3;5–4;10 hónap (átlag életkor 4;2), a „B” csoportban 9 gyermek került, koruk 5;9–6;11 hónap (átlag életkor 6;1). A kísérletek otthoni környezetben, általában hétvégeken játékos keretek között zajlottak.

A vizsgálatok először orosz nyelven, majd 2–3 hét után magyar nyelven történtek két külön vizsgálatvezetővel, akik csak a megfelelő nyelven beszéltek a gyermekekkel.

KISÉRLETI METODIKA

A.) — *A családi szociális háttér kérdőíves felmérése külön az orosz-, külön a magyar anyanyelvű szülőtől*

A kérdőívet két nyelven állítottuk össze és mindkét szülővel külön-külön töltöttük ki (a megfelelő nyelven). Szükség esetén kiegészítésként szóbeli interjút is végeztünk.

A kérdőívből azokat a kérdéseket választottuk ki az adatfeldolgozás során, amelyek a két nyelv elsajátítási körülményeire vonatkoztak. Ezek a szempontok a következők:

- a szülők idegen nyelv (orosz vagy magyar) tudása és használata;
- a családi és családon kívüli interakciók típusai és az interakciókhoz kapcsolódó nyelvhasználat;
- a szülők kommunikatív stratégiája egymás között és a gyermek felé;
- a szülők motivációja az orosz nyelv elsajátításában.

B.) — *Az általános intelligencia vizsgálata*

Az idősebb „B” gyermekcsoportban a Raven perceptuális, non-verbális teszt színes (gyermek) változatát használtuk az általános intelligencia vizsgálatára.

Ez a teszt komplex logikai műveleteket kíván a gyermekről, mivel a bemutatott ábrák közül ki kell választania azt az egyet, amelyik pontosan beleillik egy figurális matricának üresen maradt mezéjébe. Az intelligencia vizsgálat instrukciója magyar nyelven történt.

C.) — *A bilingvális kompetencia felmérése a szókészlet szintjén*

A vizsgálati módszer részletes leírása ld. Jarovinszkij (1980).

I. *A gyermekek passzív szókincsének vizsgálata mindkét nyelven a Peabody Picture Vocabulary Test alapján, valamint a passzív szókészlet dominancia-koefficiensének meghatározása (DKP).*

A vizsgálatban alkalmazott *Peabody Picture Vocabulary Test*-et 1965-ben standardizálták az Egyesült Államokban (Dunn 1965). A módszer a receptív vizsgáló eljárások körébe tartozik, azaz a szó aktív használata helyett annak felismerésén alapul. A PPVT képcsoportokból áll, amelyek különböző tárgyakat, jelenségeket és cselekvéseket a konkrétól az absztrakt irányába haladva ábrázolnak.

A teszt-könyv minden oldalán 4—4 ábra van, amelyek bizonyos fogalmakat jelölnek. A vsz-nek az egy oldalon lévő képekből rá kell mutatnia arra, amelyiket a kísérletvezető megnevez. A magyar nyelven történő tesztvizsgálat a „hívószó” lista alapján történik, amelyet Csányi Yvonne (1976) állított össze.

A PPVT orosz nyelvű standardja nem áll rendelkezésünkre. Az eredeti standardizált PPVT helyett a magyar hívószó-lista alapján ekvivalens orosz hívószó-listát állítottunk össze.

II. *A gyermekek szóhasználati dominancia-koefficiensének meghatározása a PPVT általunk kiválasztott illusztrált anyaga segítségével.* Ismeretes, hogy a beszéd, illetve a szavak megértése és a szavak használata nem ugyanazt jelenti, mivel a megértésből a gyermeknyelvben sem következik a használatra való alkalmazhatóság lehetősége Fraser és társai (1963), Slobin és Welsh (1973), Ervin (1964, b). Ezért tartottunk szükségesnek összeállítani egy olyan képsorozatot, amelyet meg is kell neveznie a gyermeknek. Ezzel a módszerrel az aktív szóhasználatot vizsgáltuk. Ehhez szintén a Peabody-teszt illusztrált képanyagát használtuk.

Az exponált képsorozat 100 képből áll, amely 75 tárgyat, illetve jelenséget és 25 cselekvést ábrázolt. A fogalmak sorrendje a konkrétól az absztrakt felé haladt.

Ez a variáns természetesen nem tart igényt a gyermek aktív szó-készletének pontos feltérképezésére, pusztán az aktív szó-készlet dominancia-koefficiensének meghatározására szolgál.

D) — *Szituatív képi tartalmak szóbeli leírása*

A két nyelv használatának vizsgálatára 10 olyan képet mutattunk be, amelyek reális gyermeki játékvilágot tükröztek. A színes képeslapok kompozíciója az egyszerűtől haladt a bonyolultabb felé. (Pl. az egyszerű struktúrájú képen bölcsődés korú kislány a babáját etette, a bonyolultabb kép két-vagy több cselekvő személyt ábrázolt, akik tárgyi, vagy személyi kapcsolatban álltak egymással.)

A gyermekek a következő instrukciót kapták: „Mesélj el mindent, amit a képen látsz és ami itt történik”. A két nyelven adott válaszokat magnetofon szalagon rögzítettük. Az így nyert adatokat a következő szempontok alapján dolgoztuk fel:

a) Tartalom

b) Az összes tartalmas „jel” (token) és tartalmas, nem ismétlődő „típus” (type) szavak dominanciakoefficienseinek meghatározása a lenti képlet alapján.

$$DKJ = \frac{JM - JO}{JM + JO}$$

JM — az összes tartalmas magyar szavak mennyisége az exponált képre

JO — az összes tartalmas orosz szavak mennyisége az exponált képre

„+” értéke — tartalmas szavak magyar nyelvi dominanciával

„—” értéke — tartalmas szavak orosz nyelvi dominanciával.

Hasonlóképpen kiszámítható a DKT értéke is.

c) A mondatok típusának elemzése

d) A képre adott első mondatban szereplő első helyzetben álló mondatrész.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A) A kérdőívből és az interjúkból a következő kép bontakozik ki.

a) *A vizsgált egyes családok szocioökonómiai státusa.* A megvizsgált családok homogének abból a szempontból, hogy a szülők kivétel nélkül értelmiségiek, tehát felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Ezek a családok homogének abban az értelemben is, hogy mindenhol orosz anyanyelvű anya és magyar anyanyelvű apa

szerepel. A családok Budapest különböző kerületeiben, átlagosan 6 éve laknak külön a nagyszülöktől.

b) *A szülők orosz, illetve magyar nyelvtudása és nyelvhasználata.* Az orosz nyelv hordozója szinte mindenütt (3 eset kivételével) spontán módon, a magyar nyelvű környezettel való kapcsolata során sajátította el a magyar nyelvet. Ezzel szemben a magyar nyelv hordozója mindenütt szervezett körülmények között tanulta itthon az orosz nyelvet alapfokon, majd természetes orosz nyelvi környezetben (a Szovjetunióban) egyetemen vagy főiskolán fejlesztette tovább nyelvtudását.

Mindkét szülőnek értékelnie kellett saját idegennyelv tudását, a hétköznapi életben az általunk összeállított önértékelési skálán. Az orosz anyanyelv hordozója a saját magyar nyelvtudásukat a következőképpen ítélték meg:

1. rossz tudás — 2 személynél.

Ezekben a családokban az érintkezési nyelv kizárólag az orosz.

2. közepes tudás — 3 személynél.

Itt a családi nyelvhasználatban szintén kizárólagos az orosz nyelv. (Itt a munkahelyi nyelvhasználat is túlnyomórészt az oroszra korlátozódik.)

3. kiváló tudás — 10 személynél.

Ezekben a családokban a két nyelv használata bonyolult. (Erről részletesen lásd „c” pontnál). Megjegyzendő azonban, hogy mind a 10 személy munkakörülményei folytán többé-kevésbé használja mindkét nyelvet; tanítják, fordítják, tolmácsolnak, néhányan közülük magyarra is fordítanak. A magyar anyanyelvű szülők az adott skálarendszerben mindannyian kiválóra értékelték saját orosz nyelvtudásukat. Mindegyikük fordít, tolmácsol — általában magyarra — de orosz nyelvre is. A szülők idegen nyelvi tudásszintjének felmérését azért tartjuk lényegesnek, mivel a gyermek saját élményeit általában azon a nyelven közli, amelyen átélte azokat. (Jarovinszkij—Fabricius, 1978). Ezért az érzelmileg konfliktusmentes, harmonikus szülő—gyermek kapcsolat érdekében fontos, hogy a szülők a különböző nyelvi közlést megértsék és adekvátan reagáljanak rá.

c) *A nyelvek használatának dinamikája a vegyes családban.* Kezdetben a vegyes családban a szülők érintkezési nyelve kizárólag az orosz. Ebben az esetben mindkét szülőnél kialakul a beszédbeállítódás az orosz nyelven való érintkezésre, sőt akkor sem térnek át a magyar nyelvre, amikor az orosz anyanyelvű személy már bizonyos fokig elsajátította és használja azt. Ennek az átmeneti periódusnak az időtartama családonként változik. Ha az orosz nyelv hordozója aktívabban bekapcsolódik a gyakorlati életbe, tökéletesíti a nyelvtudását, fokozatosan kiszélesedik a magyar nyelv használatának területe, akkor egyre több olyan szféra jelentkezik ahol könnyebb magyar nyelven megnyilvánulnia. (Pl.

mesélni közös ismerősről, saját munkájáról, stb.) Bizonyos értelemben tehát megjelenik a nyelvek funkcionális szétválása.

A kód váltását sok tényező befolyásolja, többek között a verbális kommunikáció körülményei, a résztvevő, a beszélgetés témája, stb. Ervin—Tripp (1973), Mikes, Lük, Junger (1978).

Ha a gyermek első életéveit a Szovjetunióban töltötte, akkor több vegyes családban a magyar anyanyelvű szülő csak oroszul beszélt a gyermekkel.

Magyarországra érkezésükkor is egy ideig az az állapot állt fenn, gyakran még akkor is, ha a magyar anyanyelvű szülő kettesben volt a gyermekkel. Később, amikor a gyermek gyermekintézménybe került (bölcsőde, óvoda), a magyar anyanyelv hordozójával való közös interakcióban lassan áttértek a magyar nyelvre. Ha a gyermek Magyarországon született, kezdetben a családi szituációban (hármásban) oroszul beszéltek. A közös interakciók során, a gondozási műveletek közben azonban a magyar anyanyelvű szülő fokozatosan áttért a magyar nyelvre. Az orosz anyanyelv hordozója ebben az esetben is fenntartotta az orosz nyelvet. A felmérés időpontjában általában otthoni szituációban a család oroszul beszélt. Családi kereteken kívüli helyzetekben (rokonlátogatás, vásárlás) az orosz anyanyelv hordozója is áttért a magyar nyelvre.

A szülő—gyermek közötti nyelvi érintkezési forma kiválasztása tehát mindig szituatíve meghatározott.

A kérdőívnek arra a kérdéscsoportjára, hogy a szülők „keverik-e” beszédjükben a két nyelvet, milyen esetekben, milyen gyakorisággal — az orosz anyanyelvű szülők kb. 80%-ban nemleges választ adtak.

Ennek ellenére tapasztalatunk szerint (interjúkból) a családban való tartózkodás során nagyon gyakran lexikai betoldás fordul elő. A magyar anyanyelvű szülőknél ez a jelenség sokkal ritkábban mutatkozott.

Azok az objektív hatótényezők (a családi testvérsorban elfoglalt hely, a Szovjetunióban való látogatási gyakoriság és tartózkodási idő hosszúsága, az orosz anyanyelvű rokonok magyarországi látogatása, stb.), amelyek befolyásolhatják a homogén magyar környezetben elsajátított orosz nyelvtudás mértékét a vizsgált gyermekeknél nem egyformán alakultak.

Az összes gyermek 55%-a egyetlen vagy első gyermek volt a családban. Ezeknek a gyerekeknek a többsége az idősebb „B” csoportba tartozott.

A vizsgált gyermekek 61%-a különböző gyakorisággal és időtartamban látogatott a Szovjetunióba, az idősebb gyerekek ezen a téren is kedvezőbb helyzetben voltak.

d) A szülők motiváltsága a gyermek orosz nyelv elsajátításával kapcsolatban.

Arra a kérdésre, hogy miért akarják a szülők, hogy a gyermek az orosz nyelvet megtanulja, az orosz anyanyelvű szülők többsége

praktikus választ adott. Így pl. „Hogy eredetiben ismerkedjen meg a gazdag orosz szakirodalommal”. „A nyelvtudás mindig felhasználható az életben” stb. Az interjúk során azonban kitűnt, hogy a legdöntőbb motívumok érzelmi háttérűek. („Hogy megértsen engem”. „Mert én orosz vagyok”. „Hogy közelebb álljon hozzám”, stb.) A magyar nyelvű szülők többségükben szintén praktikus válaszokat adtak, de általános motivációjuk volt, hogy a gyermeknek ismernie kell az orosz nyelvet, mivel az anyja orosz.

B) *A Raven-intelligenciavizsgálat eredményei*

A tesztvizsgálatot csak a „B” csoporttal végeztük el, magyar nyelven, mivel a próba csak 5—11 éves gyermekek vizsgálatára alkalmas.

A vizsgált 9 gyermek intellektuális teljesítménye a következőképpen alakult:

4 gyermek érte el az I. fokozatot, azaz „kiváló” teljesítményt nyújtott. 5 gyermeknél mértünk „átlag feletti” teljesítményt.

A Raven-próba eredményei tehát azt mutatták, hogy a vizsgált gyermekcsoport egységesen igen jó teljesítményt nyújtott az általános értelem, különösen az észlelési non-verbális reakciók terén.

C) *A bilingvális kompetencia a szókészlet szintjén*

I. *A passzív szókincs dominancia-koefficiense.*

Az „A” csoportban (N=9, átl. életkor 4;2) minden gyermeknél a kapott pontértékek a PPVT magyar passzív variánsával végzett tesztvizsgálat során a magyar standard értékeken belül foglalnak helyet. (A vizsgált gyermekek életkora megfelel a standard életkornak.)

(Ha megkísérljük a PPVT orosz passzív variáns összehasonlítását a magyar standarddal — bár erre az összehasonlításra nincs jogunk — akkor 3 gyermek az alacsony pontértékek miatt nem felel meg.)

A dominancia-koefficiens alapján ebben a csoportban a passzív szókészlet 30%-os orosz dominanciától 39.2%-os magyar dominancia határig különböző százalékokban változik. A csoportátlag 15.9%-os dominanciaértéket mutat a magyar passzív szókészlet javára.

A „B” csoportban (N=9, átlag életkor 6;1) szintén minden gyermek pontértéke a PPVT magyar passzív variánsának magyar standard értékein belül helyezkedik el. Ha az egyes gyermekek orosz passzív variáns-adatait összevetjük a magyar standarddal — mindenki megfelelt a saját életkori standard értékének.

Az egyes gyermekek passzív szókincsének dominancia-koefficiens tartományát az jelenti, hogy a passzív szókincs 7.6%-os orosz dominanciától 9.2%-os magyar dominancia határig változik.

A csoportátlag a magyar passzív szókincsben 4%-os dominancia értéket mutat.

Mivel azonos tesztanyagot használtunk mindkét nyelven, lehetőség nyílt arra, hogy összehasonlítsuk minden egyes gyermek non-verbális válaszait az ábrázolt tárgyak, cselekvések felismerése kapcsán.

A denotátumokra való helyes rámutatással minden gyermeknél jellemzően kialakul egy közös passzív „thesaurus” (szókészlet), amelyben minden egyes denotátumnak két nyelvi jel felelt meg. Ezen kívül megnéztük, hogy az egyes gyermekeknél hány hívószó van, amelyet csak orosz nyelven, vagy csak magyar nyelven ismertek fel, vagy amelyeknél egyik nyelven sem történt felismerés.

Az 1. táblán látható a fenti szempontok szerint kapott értékek százalékos megoszlása csoportonként.

1. TÁBLA

	Közös passzív thesaurus %-ban	Csak magyar nyelven felismert hívószavak %-ban	Csak orosz nyelven felismert hívószavak %-ban	Egyik nyelven sem aktualizált hívószavak %-ban
„A” csoport (N = 9, átl. életkor — 4;2) 56 hívószó = 100%	48.7	20.4	9.1	21.8
„B” csoport (N = 9, átl. életkor — 6;1) 80 hívószó = 100%	66.3	10.2	6.5	17.0

II. Az aktív szóhasználat dominancia-koefficiense

Az eredetileg a PPVT általunk kiválasztott illusztrált anyagából 100 képet terveztünk bemutatásra a vizsgált személyeknek. Azonban azt tapasztaltuk, hogy az „A” csoportban ekkora képmennyiségnek a verbalizálása a vizsgálati szituációban nehézséget, gyakori kudarcélményt okozott — különösen orosz nyelven — és ez a tény frusztrált viselkedési mintákhoz, például a szituációból való kilépéshez („Inkább másikat!”), nyílt elutasításhoz („Nem kell, csukd be!”) vezetett. Ezért az „A” csoportban csak 66 képet demonstráltunk. A szóhasználat dominancia-koefficiense az „A” csoportban a 7.5%-os orosz dominanciától 34.9%-os magyar dominancia határig különböző százalékokban változik. A csoport átlagos dominancia-értéke 14.6% a magyar szóhasználat javára.

Az illusztrált képanyag (100 kép) verbalizációja a „B” csoportban nem okozott nehézséget. A csoport átlagosan 70%-al dominál a

magyar szóhasználat, az aktív szókincs dominancia-koefficiense a 3.4%-os orosz dominanciától 18.9%-os magyar dominancia határig változik.

A helyesen megnevezett denotátumokból megállapítottuk, minden egyes gyermeknél a közös aktív thesaurust. Megvizsgáltuk, hogy gyermekként hány denotátum megnevezése sikerült csak orosz nyelven, csak magyar nyelven, illetve hányánál sikertelen mindkét nyelven a megnevezés.

A mellékelt 2. táblán látható a fenti három szempont szerinti csoportértékek százalékos megoszlása.

2. TÁBLA

	Közös aktív thesaurus %-ban	Csak magyarul aktualizált szavak %-ban	Csak oroszul aktualizált szavak %-ban	Egyik nyelven se aktualizált szavak %-ban
„A” csoport (N = 9, átl. életkor — 4;2) 66 szó = 100%	50.3	24.4	8.0	17.3
„B” csoport (N = 9, átl. életkor — 6;1) 100 szó = 100%	73.8	16.8	5.7	3.7

D) — *Szituatív képi tartalmak szóbeli leírása*

a) *Tartalmi elemzés*

A különböző nyelvű tartalmak között nem tapasztaltunk éles különbséget. Bizonyos esetekben azonban azt tapasztaltuk, hogy az idősebb gyermekek válaszaiban olyan jellegzetes szavak szerepelnek, amelyek az adott nyelvi kultúrára jellemzőek. Pl. magyar nyelven: „karácsony, húsvét,” stb. (A mai oroszban ezek a fogalmak nem jelentenek naptári ünnepet), orosz nyelven jellegzetes orosz neveket — Mása, Tolja, stb. — használnak. Az „A” csoport gyermekei néha visszautasították a képleírási feladatot oroszul és a domináns nyelven több kiegészítő jelentkezik a nem domináns nyelvhez képest.

Kódváltáskor általában nem változott a kép tartalma, ill. nem mutatkoztak olyan különbségek, amelyet Ervin—Tripp (1973) talált saját anyagának elemzésekor.

b) A tartalmas „jel” (token) és tartalmas, nem ismétlődő „típus” (type) szavak dominancia-koefficiensei.

3. TÁBLA

	„Jel”/token/ szavak mennyisége 10 kép leírása alapján	„Típus”/type/ szavak mennyisége 10 kép leírása alapján	DKJ ‰-ban	DKT ‰-ban
„A” csoport magyar nyelv (N = 9, átl. életkor 4;2)	297	213	12.08	19.0
orosz nyelv	233	145	magyar „jel” szavak dominanciával	magyar „típus” szavak dominanciával
„B” csoport magyar nyelv (N = 9, átl. életkor 6;1)	670	418	5.92	7.04
orosz nyelv	592	363	magyar „jel” szavak dominanciával	magyar „típus” szavak dominanciával

A 3. tábláról leolvasható, hogy mindkét csoportban a tartalmas (token) és a tartalmas nem ismétlődő (type) szavak mennyisége nagyobb a magyar nyelvben, mint az oroszban, (10 kép leírása alapján). Ez azt jelenti, hogy a kétnyelvű gyermekek magyar nyelvű szóhasználata változatosabb, gazdagabb, mint az orosz nyelvben, különösen az „A” csoportnál. A táblázat alapján ez úgy tükröződik, hogy az „A” csoportban a DKJ és DKT értéke nagyobb, mint a „B” csoportban.

A gyermek szóhasználata azt tükrözi, hogy milyen tárgyakat, cselekvéseket vesz észre a képen, azaz általánosítva azt fejezi ki, hogy mire gondol.

A mondat komplexitása, a mondatbeli viszonylatok arról tanúskodnak, hogy a gyermek hogyan hozza logikai kapcsolatba a tárgyakat, jelenségeket. Nagyon sematizálva: hogyan értelmez helyzeteket a gyermek.

4. TÁBLA

	Az összes mondat mennyisége (beleértve egyszavas is)	Egyszavas mondatok ‰-ban	Egyszerű mondatok ‰-ban	Összetett mondatok ‰-ban	Elliptikus mondatok ‰-ban
„A” csoport magyar nyelv (N = 9, átl. életkor 4;2)	141	48.23	28.36	3.54	19.87
orosz nyelv	102	58.83	21.56	0.98	18.63
„B” csoport magyar nyelv (N = 9, átl. életkor 6;1)	173	5.20	55.50	20.80	18.50
orosz nyelv	166	18.67	52.42	12.05	16.86

Egyszavas mondatok:

- a) többnyire megnevezés (alany esetben vagy tárgyesetben)
- b) mellérendelés (*kislány meg egy kislány*)
- c) rámutató mondatok (*ez a kutyus*)

Egyszerű mondatok:

- a) főmondatok (*épít a kisgyerek*)
- b) bővített mondatok (*Kislány játszik a babával*)
- c) mellérendelt mondatrészek (*A kislány meg egy kislány vonatozik*)
(*A kislány játszik és eteti a babáját*)

Összetett mondatok:

- a) mellérendelés
- b) alárendelés

Elliptikus mondatok:

- pl. *eteti a babáját* [a kislány]
a kislány... a kislány...
a létrára [mászik]

A 4. táblán feltüntetett értékek azt mutatják, hogy az „A” csoportban magyar nyelven a válaszok majdnem 50%-a, orosz nyelven közel 60%-a egyszavas mondatokból áll. A magyar nyelvű válaszok 28%-át, az orosz nyelvű válaszok 21%-át egyszerű mondatok teszik ki.

A „B” csoport gyermekeinél eltolódás észlelhető az egyszerű mondatok használata felé. (Mindkét nyelven az összes válasznak több mint a fele.) Ugyanakkor az orosz nyelvben csaknem négyszer több az egyszavas mondatok használata, mint a magyarban.

Ebben a csoportban összetett mondatok használatát is tapasztaltuk, mégpedig a magyar nyelvben 8%-al nagyobb mennyiségben, mint az oroszban.

Mindkét csoportban, mindkét nyelven általános tendenciaként mutatkozott, hogy a gyerekek elliptikus mondatokat használtak, melyeknek aránya mindkét csoportban, mindkét nyelven az összes válasznak közel 18.5%-a volt.

c) Az elsőként szereplő mondatok első helyzetben álló részeinek elemzése. (10 kép alapján.)

5. TÁBLA

		Az összes + első mondat mennyisége	Alany áll előre %-ban	Alfölmány (reg. ige) áll előre %-ban	Egyéb mondatrész (bőv., tárgy) áll előre %-ban	Elliptikus mondat „Képi személy” %-ban
„A” csoport	magyar	55	30.91	25.45	14.55	29.09
(N = 9, átl. életkor 4;2)	orosz	33	54.54	9.10	12.12	24.24
„B” csoport	magyar	86	32.56	29.06	15.13	23.25
(N = 9, átl. életkor 6;1)	orosz	78	52.56	24.36	12.82	10.26

+ Ezek a mondatok nem tartalmazzak egyszavas és elliptikus mondatokat — kivéve a rejtett alanyú elliptikus mondatokat

Az „A” csoportban orosz nyelven az összes válasz több mint a felében az alany áll az első helyen, vagyis ezekben a mondatokban az ágenst emelik ki.

A magyar nyelven a mondatok csak 30%-ban kezdődnek alany-nyal.

Meg kell jegyezni azonban, hogy az orosz nyelvben gyakran szerepel alanyként nőnemű vagy hímnemű névmás.

Az olyan válaszok, amelyekben első helyen az állítmány (cselekvés) szerepel, a magyar nyelvben kb. 3-szor gyakrabban fordulnak elő, mint az oroszban. Abban az esetben, amikor a mondatban első helyen egyéb mondatrész (tárgy, bővítmény, stb.) áll, a magyar és az orosz nyelvben majdnem azonos arány mutatkozik. A „B” csoportban az összes orosz nyelvű válasz 52%-ában, a magyar válaszok 32%-ában az alany áll az első helyen.

Az állítmánnyal kezdődő magyar válaszmondatok 29%-ban, az orosz válaszok 24%-ban fordulnak elő.

Külön érdekességként említjük a mindkét nyelvben előforduló elliptikus válaszok azon formáit, amelyekben a nyelvtani alanyt a képi szituációból fakadóan rejtett alannyal helyettesítették.

Ez az ún. „képi alany” használata csökkenő tendenciát mutat az orosz nyelvben, az „A” csoport 24%-a a „B” csoportnál már csak 10%-ot mutat. Ugyanakkor magyar nyelven ez a választípus csak 6%-al csökken.

Feltételezzük, hogy ez a különbség a két nyelv strukturális és tipológiai eltéréseiből fakad, ugyanis a magyar nyelvre jellemzőbb a pronominalizáció jelensége. (Dezső László 1972, Pléh—Radics 1976).

Ahhoz, hogy ez a feltételezés valószínűsíthető legyen azonos tesztanyaggal, kontroll vizsgálatok szükségesek orosz és magyar egy-nyelvű gyermekeknél.

MEGBESZÉLÉS

A verbális válaszok minőségi elemzése a képmegnevezés (PPVT alkalmazása esetén) és a képleírás során azt mutatta, hogy előfordulnak olyan típusú hibák, amelyek a gyermek kognitív fejlődésével függenek össze. Ezek a hibák vagy a fogalom kialakultatlanságának, vagy a színkretikus észlelésnek a következtében jönnek létre. Pl. a képen látható *torta* helyett *sajt*-ot mond. Ezen hibák elemzését részletesen közli Réger Zita (1978) a kétnyelvű cigánygyerekekről szóló tanulmányában.

Ezenkívül olyan hibás szóválaszokat is kaptunk, amelyek hangtanilag hasonlóak voltak a képen látható denotátumhoz tartozó szóhoz. Pl. *zokni* — *szoknya*.

Másrészt találoztunk olyan szavakkal is, amelyek formailag mintha asszociatív válaszok lettek volna olyan szóhoz, amely az ábrázolt tárgyat jelöli. Pl. *ás* helyett *lapát*. Ilyen típusú válaszokat többségben a két-nyelvű gyermekek a nem domináns nyelven adtak.

Az ún. asszociatív válaszok, a megnevezés helyetti funkcionális leírások — a PPVT használata esetén — valamint a hasonló hangzású hibás válaszok egyértelműen arra mutatnak, hogy ezeknél a kétnyelvű gyermekeknél a kevésbé domináns nyelven elégtelen a szavak jelentésének elsajátítása.

Természetesen a szó jelentésének elsajátítása kölcsönös folyamat, amely a gyermek és a felnőtt között zajlik; a gyermek igyekszik megismerni a világot és a felnőtt segít neki ebben.

A kérdőív alapján nyert válaszokból kitűnik, hogy a felnőtt hogyan segít a gyermeknek mindkét nyelven elsajátítani a szó jelentését, a fogalom kialakulását.

A vegyes családban háromféle stratégiát használnak a szülők:

1. A gyermek „mi ez?” — kérdésére konkrétan szemléltetik a tárgyat,
2. Megmagyarázzák az adott nyelven a szó jelentését,
3. A másik nyelv szóekvivalensét használják.

Ahhoz, hogy a szó teljes jelentést kapjon, lényeges, hogy külön kontextusban forduljon elő. Rommetveit (1968) szerint szükséges a „dekontextualizáció” folyamata.

A képleírásnál olyan univerzális törvényszerűséget tapasztaltunk, amely kiegyensúlyozott kétnyelvűség esetén elsősorban a gyermek kognitív fejlődésével áll összefüggésben. A 6 éves gyermekeknél már jellegzetesen megmutatkozott az egyszavas válasz-mondatoktól való elszakadása, vagyis a párbeszéd jellegű képleírástól az összefüggő beszéd irányába való eltolódás.

Ezt a jelenséget tapasztalták mindazok a kutatók, akik egynyelvű gyermekek képleírását, Sugárné dr. Kádár Júlia (1969, 1970), S. Meggyes Klára (1978), Reök György (1980), vagy kétnyelvű gyermekek hallás utáni visszamondását vizsgálták. (V. John—H. Osterreich, 1975).

Ahhoz, hogy a gyermek összefüggően interpretálja a látott képet, fel kell ismernie az ábrázolt tárgyakat, jelenségeket, cselekvő személyeket és fel kell tárnia azokat a relációkat, amelyek közöttük vannak.

Az adekvát belső kép kialakulására hatást gyakorol az exponált kép felépítése, bonyolultága, valamint a gyermek ismerete, tapasztalata. Vigotszkij (1971) szerint a vizuális élmények verbális átkódolás-szintje a gyermek egységes pszichés struktúrájának a fejlettségétől függ, amely magába foglalja a magasabb pszichés funkciókat (észlelés, gondolkodás, emlékezés, beszéd).

Természetesen a mi esetünkben a két nyelv ismerete befolyásolja a mondatok bonyolultsági fokát. Erről tanúskodik az a tény, hogy a kétnyelvű gyermekek néha visszautasították a képleírási feladatot oroszul, míg magyarul vállalták a feladatot. Más esetekben a „B” csoport gyermekei oroszul többször használtak egyszavas mondatokat, mint magyarul.

Az összefüggő elbeszélés akkor jelenik meg, amikor a külső beszéd interiorizálódik belső beszéddé. Ha ez megtörténik, akkor lehetségessé válik az ellenkező irányú folyamat is, vagyis a belső beszéd visszaalakul-

lása külső beszéddé. Ez a folyamat azonban csak akkor mehet végbe, ha a gyermek elsajátította az adott nyelv bizonyos szókészletét és nyelvtani szabályait, azaz Lurija (1979) szerint, a gyermek birtokában van az „összefüggő beszéd operacionális komponenseinek”.

A bilingvális kompetencia — dinamikus jelenség, számos hatótényező befolyásolja. Elsősorban az, hogy milyen életkorban és milyen körülmények között kezdi a személy elsajátítani a második nyelvet. Másodszor, milyen objektív külső feltételek gyakorolnak hatást a két nyelv elsajátítására (pl. tartózkodási lehetőség az adott nyelvterületen), — és milyen szubjektív belső tényezők határozzák meg a két nyelv ismereti szintjét (pl. az adott nyelvhez való attitűd, verbális készség fejlettsége, stb.). Gyakran ezek a feltételek nem egészen kedvezően alakulnak és nem feltétlenül eredményezhetnek minden esetben két egyenértékű nyelvi — és kommunikatív kompetenciát. Ilyenkor az egyik nyelv dominánssá válik.

A külső feltételek nem egyformán alakultak a vizsgált két gyermekcsoportnál. Az idősebb gyermekek („B” csoport) — többnyire egyetlen vagy első gyermek a családban — több orosz nyelvi tapasztalattal rendelkeztek nem csak életkoruknál fogva, hanem mert nagyobb lehetőségük volt az orosz nyelvterületen való tartózkodásra is. Azonban nem csak a külső kedvezőbb tényezők hatottak az orosz nyelv magasabb-szintű elsajátíthatóságára, hanem a belső családi feltételek is optimálisabbak voltak. Ezzel szemben az „A” csoport gyermekei — többnyire második gyermekek a családban — kedvezőtlenebb körülmények között sajátították el az orosz nyelvet.

Ha az egyén megközelítően azonos szinten ismeri és használja a két nyelvet a hétköznapi életben, akkor a második nyelv mintegy „kikapcsolódik” a tudatából, ha éppen az első nyelven érintkezik a környezettel.

A kikapcsolódás mechanizmusa a beszédbeállítódással magyarázható. Ezt a jelenséget Imedadze (1960, 1967) írta le részletesen. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a második nyelv kikapcsolódása nem történik meg teljes mértékben.

A kétnyelvű egyén beszédében az adott nyelv normáitól való fonetikai, nyelvtani stb. eltérések észlelhetők, amelyek a másik nyelvi rendszer hatására jönnek létre.

Sok szerző Leopold (1949—1954), Imedadze (1960, 1967), Mikes—Vlahović (1966) azt írta, hogy a kisgyermekek a kétnyelvű kommunikáció során egy bizonyos fogalomra ugyanazt a nyelvi jelet használják oly módon, hogy az egyik nyelvi jel kiszorul a használatból és átmenetileg csak a másik ekvivalens nyelvi jel marad meg.

Kísérleteinkben mi is észleltük a képmegnevezés és a képleírás során a nyelvi interferencia jelenségét.

A mi kétnyelvű gyerekeinknél elsősorban lexikai-szemantikai interferenciát tapasztaltunk.

A szókészlet elsőként reagál a másik nyelvvel való kapcsolatra. Lexikai interferenciát számos tényező okozhat: elsősorban, maga a szituáció, a beszélgetés témája, személyi tényezők, stb.

Esetünkben a lexikai interferencia létrejöhet a felnőtt modell hatására is, mivel — ahogy az kiderült a kérőívekből és interjúkból — különösen az orosz anyanyelvű szülők hajlamosak a két nyelv keverésére.

Természetesen okozhat lexikai interferenciát az a tény is, hogy az egyik nyelvből hiányzik a másik nyelvben előforduló fogalmi szóhasználat (pl. a magyar *főzelék* szónak nincs orosz egyszavas ekvivalense).

Minden nyelvben előfordulnak olyan szavak, amelyek — véleményünk szerint — potenciálisan is magukban hordozzák az interferencia lehetőségét.

Ezek elsősorban a két nyelv hasonló hangzású és azonos jelentésű szavai. A mi esetünkben ilyenek pl.: oroszul: *klucs* — magyarul: *kulcs*, oroszul: *tort* — magyarul: *torta*.

A fiatalabb gyermekcsoport ezekből csak a magyar ekvivalenseket használta, valószínűleg náluk még alacsonyszintű a fonetikai differenciálódás. Fennáll az interferencia lehetősége az olyan szavaknál is, amelyek hasonló vagy azonos hangzásúak, de jelentésük a két nyelvben különbözik. P. a magyar *puska* szó oroszul azt jelenti *ruzs'* e. Az orosz *puska* szó magyarul viszont *ágyút* jelent. Könnyen interferálódnak a másik nyelv szemantikai szó ekvivalenséhez képest egyszerűbb fonetikai alakokkal rendelkező szavak is. Pl. *bulavka* — *biztosítótű*, *banka* — *konzervdoboz* esetében az orosz szó könnyebben aktualizálódik.

A lexikai-szemantikai interferencián kívül a grammatikai interferencia is megjelent vizsgálati anyagunkban. Ez a jelenség elsősorban a nem domináns nyelvben mutatkozik.

A nyelvtani hibák elemzése feltárta azokat a stratégiákat, amelyek segítségével a két nyelv morfológiai, nyelvtani szabályainak elsajátítása történt.

Az alábbiakban ismertetjük a vizsgált személyeknél megjelenő négyféle hibatípust.

Az első típusú hiba a transzfer-stratégiával kapcsolatos, amikor a domináns nyelvtani modellek áttevődnek a nem domináns nyelvre. Erről tanúskodik az orosz nyelvben nagyon gyakran használt „calque” — *tükör-fordítás* a magyar nyelvből.

Néhány esetben *tükörfordítást* adtak a gyerekek gyors kódváltás esetén is, amikor a képi élmény hatására — noha orosz vizsgálati szituációban voltak — először magyarul kezdték a képleírást, majd hirtelen, mintegy észbekapva, oroszul megismételték szószerinti fordításban.

A második fajta hibatípus szintén a transzferstratégiával kapcsolatos, amikor a nem domináns nyelvtani modellek tevődnek át a domináns nyelvre. Ez a hibafajta csak igen csekély számban fordult elő. Pl. *én tudok téged* (ismerlek téged) — szószerinti fordítás oroszból.

Az orosz nyelvnek homogén magyar környezetben történő elsajátítása esetén kialakul a nyelvtani szabályok olyan rendszere (magyar nyelvtani modellek dominanciájával), amelynek segítségével a kétanyelvű gyermek a magyar nyelvtani szabályok mintájára hoz létre verbális megnyilvánulásokat mindkét nyelven. Az ilyen mintára létrehozott mondatok gyakran megfelelnek az orosz nyelvi normáknak is. Ritkán előfordulnak olyan mondatok — különösen az „A” csoportnál —, amelyek tisztán az orosz nyelvtani szabályok szerint épülnek fel.

A harmadik típusú hiba elemzése a domináns nyelv elsajátításával kapcsolatos stratégiákat tárja fel. Pl. *Toli a kocsit — tolja helyett.*

Ezek a beszéd fejlődéséből fakadó „jó” hibák a túlzott általánosítási folyamatról, hibás analógia-képzésről tanúskodnak.

Általában ezek a hibák a beszéd morfológiai szintjére vonatkoznak és bőven megtalálhatóak az egynyelvű gyermeknél is. (S. Meggyes Klára 1971.)

A negyedik fajta hibatípus a nem domináns nyelvvel kapcsolatban jelenik meg. Leggyakoribb hibák: a főnév-melléknév egyeztetése, a főnév- és igeragozás. Ezek a „jó” hibák az egynyelvű gyermek beszédfejlődése során is megjelennek (Gvozgyev, 1961).

A két utolsó fajta hibatípus a két nyelv elsajátításának stratégiájával kapcsolatos.

Ebben az esetben az adott nyelven belül a nyelvtani struktúrák egyszerűsítése és „neutralizációja” (Ben—Zeev 1977) történik.

Bizonyos esetekben nehezen állapítható meg a negyedik típusú hiba eredete, ugyanis Gvozgyev (1961) szerint az egynyelvű orosz gyermek 4;5—5 éves korban már nem hibázik ennyit azokban az esetekben, amikor egyeztetnie kell nemben, számban a megfelelő melléknév-főnév párt, vagy olyankor, amikor tagadásnál birtokos esetet kell használnia.

Vizsgálati anyagunkban gyakran fordultak elő ilyenfajta hibák. Lehetséges, hogy ezek a hibák az orosz nyelvi környezet — a bemenő orosz nyelvi információk — hiányával magyarázhatók, ezért is nem képesek a helyes verbális megnyilvánulásokhoz szükséges grammatikai szabályokat levonni. Elképzelhető az is, hogy a gyermekek a nagyon egyszerű magyar nyelvtani modellekre támaszkodnak és átviszik az orosz nyelvbe, ugyanis ismeretes, hogy a magyar nyelvben nincs sem melléknév-főnév egyeztetés, — mivel nincs nyelvtani nem, — sem tagadásnál birtokos esetrag.

Teljes mértékben egyetérthetünk Jakobovits (1968), Macnamara (1970), Imedadze (1979) véleményével, amely szerint a kétnyelvű egyének „összetett” és „mellérendelt” típusokban való kategorizálása tisztán elméleti jellegű felosztás.

Az aktív és passzív thesaurus, amelyekben mindkét nyelv ekvivalens szavai reprezentálódnak; a képi tartalom mindkét nyelven való majdnem azonos leírása; a lexikai és a nyelvtani interferencia jelensége, — mindezek arról tanúskodnak, hogy a vizsgált kétnyelvű gyermekek az „összetett — mellérendelt” kontinuumon belül helyezkednek el. Azonban többségüknél az összetett kétnyelvűség irányába mutató tendencia tapasztalható a magyar nyelv dominanciájával.

A környezeti nyelv nemcsak dominánssá válik, hanem támasztékul is szolgál.

A gyermek percepciók folyamata és ennek kategorizációja a magyar nyelv keretein belül és annak törvényei alapján valósul meg.

Ebben az esetben a magyar nyelv szervezi és irányítja a gyermek gondolkodási módját is, és egyúttal mintha a magyar nyelv prizmáján keresztül látná a világot.

Érdekes jelenséggel találkoztunk a többgyermekes vegyes családoknál, nevezetesen azzal, hogy a magyar nyelv nemcsak domináns és

támaszték jellegű, hanem „gyermeknyelv” is. Az orosz anyanyelvű szülővel való egyéni interakcióban külön-külön mindegyik gyermek igyekszik oroszul beszélni, egymásközt azonban kizárólag magyarul érintkeznek.

Ebben a tanulmányban a kapott vizsgálati eredményeink alátámasztják azt a feltételezést, hogy óvodáskorú gyermekeknél a bilingvális kompetenciát egyfelől befolyásoló objektív tényezők közül — életkortól függetlenül — a leginkább meghatározó a testvérkorban elfoglalt hely és a nyelvi tapasztalat, (az idegen nyelvterületen való tartózkodási gyakoriság), másfelől a szubjektív hatótényezők közül elsődleges és döntő befolyást gyakorol az idegen nyelv elsajátításával kapcsolatos szülői motivációs bázis és a családi attitűd.

IRODALOM

Ben-Zeev, S. 1977. Mechanism by which childhood bilingualism affects understanding of language and cognitive structures. In: *Bilingualism: psychological, social and educational implications*. Ed. by P. A. Hornby. Academic Press, New York, San Francisco. London, 29—55.

F. Csányi, Y. 1976. A Peabody-szókincsvizsgálat hazai alkalmazásának első tapasztalatai siket és halló gyermekeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 3, 242—260.

Dezső, L. 1972. A mondat aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre. „Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet”, szerkesztő Telegdi Zsigmond, Tankönyvkiadó, Budapest, 85—104.

Dunn, L. M. 1965. Peabody Picture Vocabulary Test. American Guidance Service, Inc. Minnesota.

Ervin, S. 1964. Language and TAT content in bilinguals. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68, 500—507.

Ervin, S. 1964, b. Imitation and structural change in children's language. In: *New directions in the study of language*. Ed. by E. H. Lenneberg. Cambridge: The MIT Press, 163—189.

Ervin, S. and Osgood, Ch. 1965. Second language learning and bilingualism. In: „Psycholinguistics. A Survey of theory and research problems”. Ed. Ch. Osgood and T. A. Sebeok, Indiana University Press, Bloomington and London, 139—146.

Ervin—Tripp, S. 1973. An Analysis of the the interaction of language topic, and listener. In: *Language acquisition and communicative choice*. Selected by Anwar S. Dill Stanford University Press, Stanford, California, 239—261.

Fraser, C., Bellugi, U. and Brown, R. 1963. Control of Grammar in Imitation, Comprehension and Production. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 2, 121—135.

Gvozdev, A. N. 1961. Voproszű izucenija detskoj reci. Moskva.

Imedadze, N. V. 1960. K psixologičeskoj prirode rannego dvujazyčija. *Voprosy Psixologii*, no. 1., 60—68.

Imedadze, N. V. 1967. On the psychological nature of child speech formation under condition of exposure to two languages. *International Journal of Psychology*. Vol. 2. No. 2., 129—132.

Imedadze, N. V. 1979. Experimental'no — psixologiceskie issledovanija ovladenija i vladenija vtorum jazükom. „Mecniereba”, Tbilisi.

Jakobovits, L. and Lambert, W. 1961. Semantic satiation among bilinguals. *Journal of Experimental Psychology*, 62, 576—582.

Jakobovits, L. 1968. Dimensionality of compound-coordinate bilingualism. *Language Learning*, 3, 29—56.

Jarovinszkij, A. — Fabricius, I. 1978. Kommunikatív folyamatok stratégiája kétnyelvű gyermeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1, 72—80.

Jarovinszkij, A. 1980. Adatok az óvodáskorú kétnyelvű gyermekek szó-készletéről. *Magyar Pszichológiai Szemle* (sajtó alatt).

John, V. and Osterreich, H. 1975. Learning styles among Pueblo children. Final report. U.S. Department of Health, Education and Welfare National Institute of Education. University of New Mexico.

Kolers, P. 1963. Interlingual word associations. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 2, 291—300.

Lambert, W., Havelka, J. and Crosby, D. 1958. The influence of language-acquisition contexts of bilingualism. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 56, 239—243.

Leopold, W. 1949—1954. Speech development of a bilingual child, 4 vol. Evanston, Ill., The Northwestern University Press.

Lopez, M. and Young, R. K. 1974. The linguistic interdependence of bilinguals. *Journal of Experimental Psychology*, 102, 981—983.

Lurija, A. R. 1979. Jazük i soznanie, MGU, Moskva.

Macnamara, J. 1970. Bilingualism and thought. In: Bilingualism and language contact: Anthropological, linguistic, psychological and sociological aspects. Ed. by Alatis, J. E. Georgetown University Monograph Series on Languages and Linguistics, 23. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 25—40.

McCormack, P. D. 1974. Bilingual linguistic memory: Independence or interdependence; two stores or one? In: „Bilingualism, biculturalism and education.” Ed. S. T. Carey. Edmonton: University of Alberta Printing Department.

S. Meggyes, K. 1971. Egy kétéves gyermek nyelvi rendszere. Nyelvtudományi értekezések, 73. Akadémiai Kiadó, Budapest.

S. Meggyes, K. 1978. A hatéves óvodás gyermekek mondatalkotásának sajátosságai egy meghatározott szituációban. Kézirat.

Mikeš, M.—Vlahović, P. 1966. Razvoj gramatičkih Kategorija u dečjem govoru: Prilozi proučavanju jezika, 2, Novi Sad.

Mikeš, M. 1974. Glasovni razvoj govora dvojezične dece, Novi Sad.

Mikeš, M., Lük, A. and Junger, F. 1978. Nyelvszociológiai kutatások. *Hungarológiai Közlemények*, 34, Novi Sad, 19—57.

Pavlovitch, M. 1920. Le langage enfantin: acquisition du serbe et du français par un enfant serbe. Paris, Champion.

Pléh, Cs.—Radics, K. 1976. „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. Általános nyelvészeti tanulmányok XI, Budapest, 261—277.

Réger, Z. 1978. Cigányosztály, „vegyes” osztály — a tények tükrében. *Valóság*, 8, 77—89.

Reők, Gy. 1980. Összefüggő képsor verbalizálásának jellemzői 6 éves óvodások különböző szociális háttérű csoportjainál. *Pedagógiai Szemle* (sajtó alatt).

Riegel, K. 1968. Some theoretical considerations of bilingual development. *Psychological Bulletin*, 70, 647—670.

Rommetveit, R. 1968. Words, Meanings and Messages. „Theory and experiments in psycholinguistics” Academic Press New York and London. Universitets forlaget, Oslo.

Ronjat, J. 1913. Le développement du langage observé chez un enfant bilingue, Paris: Champion.

Rose, R. G., Rose, P. R., King, N., and Perez, A. 1975. Bilingual memory for related and unrelated sentences. *Journal of Experimental Psychology: „Human Learning and Memory”*, 1, 599—606.

Segalowitz, N. 1977. Psychological perspectives on bilingual education. In: „Frontiers in bilingual education”. Ed. by B. Spolsky and R. Cooper Rowley, Mass.: Newbury Press, 119—158.

Slobin, D. I. and Welsh, C. A. 1973. Elicited imitation as a research tool in developmental psycholinguistics. In: *Studies of Child Language Development*, New York. Ed. C. A. Ferguson, D. I. Slobin.

Sugárné dr. Kádár J. 1969. A 3—6 éves gyermekek különböző verbális szituációból nyert nyelvi anyagának a beszédfejlődésre vonatkozó jellemzői. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2, 207—218.

Sugárné dr. Kádár J. 1970. A szókincs és a szófajok gyakoriságának alakulása 3—6 éves gyermekek beszédében verbális feladat megoldás, illetve kommunikáció során. Általános nyelvészeti tanulmányok VII, 149—159.

Scserba, L. V. 1974. O ponjati smešenija jazükov. Jazükovaja sistema i rečevaja dejatel'nost', „Nauka”, Leningrad.

Tulving, E. and Colotla, V. A. 1970. Free recall of bilingual lists, *Cognitive Psychology*, 1, 86—98.

Vigotszkij, L. Sz. 1971. A magasabb pszichikus funkciók fejlődése. Gondolat, Budapest.

REZIME

REČNIK I SINTAKSA DVOJEZIČNE DECE NA PREDŠKOLSKOM UZRASTU

Autor je ispitivao leksičku i sintaksičku kompetenciju mađarsko-ruske dvojezične dece na predškolskom uzrastu. U eksperimentu je učestvovalo 18 dece (10 devojčica i 8 dečaka) iz 15 mešovitih porodica u mađarskim dečjim vrtićima. U grupi A (9 dece) prosečni uzrast je bio 4 godine i 2 meseca, u grupi B (9 dece) 6 godina i 1 mesec. Sve majke tih ispitanika su izvorni govornici ruskog jezika dok su očevi izvorni govornici mađarskog jezika. Te porodice žive u Budimpešti prosečno šest godina. Svi roditelji imaju visoko obrazovanje.

Ispitivanja su vršena anketama i intervjuima. Dvojezična kompetencija na leksičkom nivou određena je prema receptivnom rečniku i stvarno upotrebljavanoj leksici. Da bi se ustanovio dominantni koeficijent za pasivni rečnik, primenjena je mađarska verzija Pibodi testa i njegov ruski ekvivalent. Serija slika iz ovog testa upotrebljena je i prilikom određivanja dominantnih koeficijenata za aktivnu upotrebu reči. Ispitivanja su vršila u porodičnom krugu dva ispitivača koja govore datim jezicima.

Objektivni i subjektivni faktori koji utiču na poznavanje jezika usloveli su različite obrasce. Starija deca su bila u povoljnijem položaju u odnosu na usvajanje ruskog jezika. Prosečni rezultati ukazuju na to da mađarski jezik dominira i u pasivnom i u aktivnom rečniku dece, a naglašenija je upotreba u grupi mlađe dece.

Kvalitativna analiza upotrebe reči pokazala je da semantizacija reči nije bila zadovoljavajuća u manje dominantnom jeziku. U slučajevima uravnotežene dvojezičnosti primećena je tendencija koja je u korelaciji sa kogni-

tivnim razvojem dece. Kod starije dece primećeno je pomeranje od dijaložkog opisivanja ka povezanom diskursu. U isto vreme prevaga jezika sredine (mađarskog) odražavala se u opisivanju slika.

Kvalitativna analiza gramatičkih grešaka pomogla je u otkrivanju strategija usvajanja jezika kod dvojezične dece. Zabeležena su dva tipa „dobrih” grešaka vezanih za strategije usvajanja mađarskog i ruskog jezika i dva druga tipa vezana za strategije transfera. Sintaksički modeli mađarskog jezika često su uzroci interferencije kada deca govore ruski.

SUMMARY

VOCABULARY AND SYNTAX OF BILINGUAL CHILDREN AT PRESCHOOL AGE

The author studied the lexical and syntactical competence of Hungarian-Russian bilingual children in the preschool age. 18 children (10 girls and 8 boys) coming from 15 mixed families and attending Hungarian kindergartens participated in the experiment. In group A consisting of 9 children, the mean age was 4;2, in group B (9 children) — 6;1. All the children had Russian speaking mothers and Hungarian speaking fathers. The families have settled in the Budapest area for an average period of six years. All the parents had completed higher education.

The social background of families, the context of language acquisition, family communication strategies, etc. were studied by questionnaire and interview.

Bilingual competence on the lexical level was defined, as a first step, by the range of receptive vocabulary and that of the lexis actually used. To identify a dominant coefficient for passive lexis, a standardized Hungarian version of Peabody Picture Vocabulary Test (PPVT) and its Russian equivalent were used. The picture set of the same test was applied to gain dominant coefficients for active word use. Children's speech was tested by 10 unconnected pictures, representing the play-world of children. They were instructed to describe the pictures. Assessments were carried out in a playful home setting by two experimenters speaking the respective languages.

Objective (birth order, the frequency of returning to a Russian language area) as well as subjective (motivational base in parent, familial attitudes towards mastering the Russian language) factors influencing the level of language dominance brought about different patterns.

Older children-group B — were in a more advantageous position regarding the acquisition of the Russian language. Average results in both groups showed that Hungarian dominates both passive and active vocabulary, while this effect was stronger in Group A.

A qualitative analysis of word use — in case of PPVT — unambiguously proved that semantization of words in the less dominant language was insufficient in bilingual children.

In balanced bilingualism a tendency has been revealed — in the case of describing pictures — the correlated with cognitive development of children. In older children there was a shift from dialogue-like description towards connected discourse. At the same time, the dominance of the environmental language (Hungarian) has an influence on picture description: more word „types” and „tokens” are used in Hungarian, as well as more complex

sentences. A qualitative analysis of grammatical errors helped to reveal bilingual children's language acquisition strategies. There were two types of „good” errors, connected to the acquisition strategies of Hungarian and Russian, and two other types, connected to transfer strategies. Syntactical models of Hungarian interfere more frequently in the Russian speech of children.

Mikes Melánia
Jakobsz-Németh Ilona

ADALÉKOK A KORAI KÉTNyelVÜSÉG SZOCIOLINGVISZTIKAI VIZSGÁLATHOZ

Tartományunk vegyes nemzetiségű területein a családi körben szerzett korai kétnyelvűség gyakori jelenség. Megfigyeléseink e jelenség szociolingvisztikai tényezőire akarnak fényt deríteni, és egyúttal arra is rámutatni, hogy a mikro- és makroszociolingvisztikai tényezők kölcsönhatását szem előtt kell tartanunk, amikor a korai kétnyelvűség családi körben való további fejlődéséről és fejlesztéséről beszélünk. E problémakör elméleti vetületeiről másutt már beszéltünk¹, most csak annyit, hogy a magyar-szerbhorvát kétnyelvűség vonatkozásában a mikro- és makrokörnyezet kölcsönhatásai a következő esetekben jelentkeznek:

- (1) nemzetiségileg és nyelvileg homogén családi kör túlnyomóan egynyelvű társadalmi környezetben;
- (2) nemzetiségileg és nyelvileg homogén családi kör kétnyelvű társadalmi környezetben;
- (3) nemzetiségileg és nyelvileg vegyes családi kör túlnyomóan egynyelvű társadalmi környezetben;
- (4) nemzetiségileg és nyelvileg vegyes családi kör kétnyelvű társadalmi környezetben.

Adataink az első és a harmadik esetre vonatkoznak. Ugyanis megfigyeléseinket vajdasági urbánus környezetben végeztük, ahol a magyar lakosság száma az 1971. évi népszámlálási adatok szerint 28 648, tehát az összlakosság számának 13 százaléka. Esetünkben a két megvizsgált család társadalmi, gazdasági és műveltségi szintje hasonló: a szülők vajdasági származású értelmiségiek; a családok vagyoni viszonyai rendezettek; a gyermekek nevelése állandó szülői ellenőrzés alatt áll.

1.

1.0. Az egyik kutatást az olyan családban végeztük, amelyben a család minden tagja magyar, és a gyermekekkel kizárólag magyarul beszélnek. Jelen van egy szerbhorvát anyanyelvű, már majdnem családtagnak tekinthető asszony, aki napi néhány órán át vigyáz a gyermekekre és csecsemő koruk óta szerbhorvátul beszél hozzájuk. A továbbiakban felsorolt példákat a gyermekek 3. és 5. életéve (Andrea

1975. június 28-án született), illetve 2. és 4. életéve (Lilla 1976. szeptember 6-án született) között jegyeztük fel. A gyermekek megszokták, hogy az asszony csak szerbhörvátul beszél hozzájuk, tehát ők is szerbhörvátul szólnak hozzá, míg szüleikkel kizárólag magyarul beszélnek. A két és fél éves gyermek már tudja, hogy mindennek két neve van, a szülőknek egyféleképpen, az asszonynak másféleképpen kell mondani; például:

Lilla (2 éves és 6 hónapos): Nado néni mondja *kosa*, mi mondjuk *haj*.

Anya: Lilla, hány éves vagy?

Lilla (2 éves és 10 h.): *Három*. Nado néninek mondom *tri*.

A három éves gyermek azzal is tisztában van, hogy az asszonyhoz azért kell szerbhörvátul szólni, mert nem tud magyarul; például:

Asszony: Lila, šta si recitovala Deda Mrazu?

Lilla (3 éves és 3 h.): Ništa. Ti ne čuješ mađarski.

Lilla (testvéréhez szól): Ő úgyse érti.

Anya: Andrea! Énekeld el a Csiga Bigát a Nado néninek.

Andrea (4 éves és 2 h.): Hát ő nem érti. Csak szerbül beszél.

1.1. A megfigyelt gyermekek az egyik nyelvről a másikra pillanatok alatt váltanak, de egyelőre csak mondatonként, nem mondatokon belül. Rodolfo Jacobson szerint igazi váltás (code-switching) mondatokon belül is történhet, de nem nevezhető minden „vegyes beszéd” váltásnak².

Az alábbi példák a gyermek nyelvi váltását mutatják be:

(Andrea és Lilla idősebb gyermekek társaságában vannak, akik azzal dicsekednek, hogy iskolába járnak.)

Lilla (2 éves és 9 h.): I ja idem u školu.

Gyermekek: Ti ne ideš, ti si mala.

Lilla (nővéréhez szól): Andrea, ugye én nagy vagyok?

Andrea: Igen.

Lilla (a gyermekekhez fordul): Ja sam velika.

Asszony: Evo počinje crtati.

Lilla (3 éves): Andrea, gyere, jön a rajzfilm.

Lilla (3 éves és 1 h.): Nado néni, molim sok.

Asszony: Nema. Hoćeš vode?

Lilla: Neću. Oću sok.

Asszony: Nema.

Lilla: Anyu, de én szörpöt szeretnék.

Asszony: Budi dobra. Neće Deda Mraz ništa da ti donese.

Lilla (3 éves és 2 h.): Oće. Doneće lutku.

Lilla (az anyjához fordulva): Anyu, ugye hoz sírós babát.

(Andreát barátnője hívja a vízbe.)

Kislány: Ja idem bez peraja.

Andrea (3 éves és 10 h.): I ja. Anyu, nekem se kell a kacsatalp.

Asszony: Šta se igrate?

Andrea (4 éves és 3 h.): Zabavište.

Asszony: Ko je vaspitačica?

Andrea: Ja.

Andrea (az anyjához fordul): Ēn vagyok a nagyobb. Nekem kell óvó néninek lenni.

Andrea (az asszonyhoz fordul): Ja sam velika. Ja sam vaspitačica.

1.2. A környezet (játsszópajtások) és a televízió hatására a gyermekek egy „vegyes beszédet” is kezdenek használni. (Habár egy-egy ilyen mondat szülői beleszólás vagy intelem nélkül sohasem hangzik el.) Idézünk egynéhány példát:

Lilla (2 éves és 6 h.): Nado néni, molim *vodát*.

Lilla (2 éves és 6 h.): Nado néni, oću crvenu *ruhu*.

Kislány: Idemo na *sladoled*.

Lilla (2 éves és 9 h.): Ēn is *sladoledot*.

Anya: Mit?

Lilla: Fagylaltot.

Anya: Mindjárt kezdődik a „Hét plusz hét”.

Lilla (3 éves): Andrea, jön a „Sedam plus sedam”.

Asszony: Šta ti je doneo Deda Mraz?

Lilla (3 éves és 3 h.): Lutku.

Asszony: Kakvu lutku?

Lilla: Kaže e-e-e.

Asszony: Lutku koja plače?

Lilla: Da. I još *lak cipő*.

Andrea (3 éves és 11 h.): Kérem a *perájokat*.

Anya: Mit kérsz?

Andrea: Kacsatalpakat.

Andrea (4 éves): Mikor jön a „Program za decu”?

Anya: Gyermekműsor?

Andrea: Igen.

Asszony (az anyához szól): On će doći u dvanaest sati.

Andrea (4 éves és 3 h.): Anyu, ki jön *dvanajst satikor*?

Ezek a példák arra utalnak, hogy a gyermekek a szerbhorvát mondatokba azért szövik bele a magyar szót, mert nem jut eszükbe a megfelelő szerbhorvát szó, vagy egyszerűen nem ismerik. Szerbhorvát szavakat viszont akkor is kevernek a magyar szövegbe, ha ismerik a megfelelő magyar szót.

1.3. Amikor a gyermek elér egy bizonyos nyelvtudási szintet, az egész közlést is képes környezetnyelven lebonyolítani (az adott esetben szerbhorvát nyelven) vagy szerbhorvát anyanyelvű személyekkel, vagy egymás között is, ha olyan témáról van szó, amelyről szerbhorvát nyelven hallottak gyakrabban. Például:

(Az asszony Lilla helyére ült.)

Lilla (2 éves és 6 h.): Nado néni, ne tu sediš. To je moja.

Asszony: Tvoje mesto?

Lilla: Moje.

(A gyerekek veszekednek.)

Asszony: Andrea, nemoj da tučeš Lilu!

Andrea (3 éves és 9 h.): Oću.

Asszony: Nemoj, vodiću je kod mene kući.

Andrea: Nećeš. Moja sestrice. Nije tvoja.

1.4. A kétnyelvűség elsajátításának folyamatában a gyermekeknél bizonyos nyelvi kreativitást észleltünk. A nyelvi kreativitásnak egyik megnyilvánulása egy sajátos szóképzés: a magyar szavakhoz szerbhorvát végződéseket tesznek, pl. *porszivács* (porszívó), *ovodiste* (óvoda) stb. Ez a kreativitás nem csak szavak szintjén jelentkezik, hanem mondatok és szöveg szintjén is. A gyerekek kis meséket, improvizált játékokat találnak ki, és dalocskákat költenek szerbhorvát nyelven. Egynéhány példát idézünk:

Lilla (3 éves) énekel: Mama otišla u pazar da kupi šećeru i mleku.

(A két gyermek játszik. Andrea 4 éves, Lilla 2 éves és 10 hónapos.)

Andrea: Gyere Lilla, játszunk kisbabát. Én leszek a kisbaba.

Lilla: Én meg az anyuka.

Andrea: Mami, oću ham, ham.

Lilla: Čekaj. Pokrijem. Evo cucika.

Lilla (2 éves és 8 hónapos):

moja brata

ima prava

ide kod babe

ne ide u školu.

Andrea (3 éves és 10 hónapos):

Reci da moja rica tvoja

moja drita grida bila.

1.5. A két megfigyelt gyermek közötti 14 hónap korkülönbségből adódó beszédfejlődési szintkülönbség egyik érdekes megnyilvánulása az, hogy az idősebb testvér a fiatalabbnak fordít. Például:

Asszony: Hoćeš da ti pričam lisicu? Znaš šta je lisica?

Andrea (3 éves és 6 h.): Znam.

Asszony: Kaži Lili, ona ne zna.

Andrea: Lilla, a lisica az róka.

Lilla (2 éves és 10 h.): Nado néni šta radiš?

Asszony: Pečem krofne.

Lilla: Šta je to?

Andrea (4 éves): A Nado néni fánkot süt.

2.

2.0. Az első fejezetben közölt megfigyeléseink sokban azonosak az 1963—64. évben végzett megfigyeléseinkkel. Egy kislány kétnyelvűségi fejlődését a harmadik életév folyamán kísértük. Ez a kislány egy nemzetiségileg és nyelvileg vegyes család harmadik gyermeke. A szülők és a testvérek mellett a család állandó tagjai között van a nagymama és a nagybácsi (az apjának az öccse). Az anyja szerbhorvát anyanyelvű, magyarul is tud. Az apa magyar anyanyelvű, jól beszél szerbhorvátul is. A nagymama magyar anyanyelvű, csak gyengén beszél szerbhorvátul. A nagybácsi magyar anyanyelvű, kielégítően beszél szerbhorvátul. A kislány hat és fél évvel idősebb bátyja és három és fél évvel idősebb nővére kétnyelvű gyerekek.

Az elemzett nyelvi korpusz 1000 nyelvi interakcióból áll. Ezeknek a beszédpartnerei szerinti százalékos eloszlását a következő táblázat mutatja:

a gyermek	anyja	apja	bátyja	nővére	nagymama	nagybácsi
szh	72,28	0,00	23,81	84,72	2,70	23,81
m	2,27	81,54	52,38	5,56	83,78	47,62
„vegyes”	25,45	18,86	23,81	9,72	13,52	28,57

A táblázatból az tűnik ki, hogy az anyja és a gyermek közötti párbeszédekben a magyar nyelv használata igen gyér, mindössze 2,27%. A gyermek csak a harmadik életév utolsó hónapjaiban kezd néha magyarul is beszélni az édesanyjához. 2 éves és 7—8 hónapos korában a gyermek már használja a *mađarski* (magyarul) szót. Így például, ha véletlenül magyarul fordul az édesanyjához, mindjárt azt a megjegyzést is hozzáfűzi: „Kazala sam mađarski” (Magyarul mondtam). Vagy, hogyha környezetében magyar beszédet hall, megjegyzi: „To je mađarski” (Ez magyarul van). 2 éves és 10 hónapos korában a gyermek magyarul közli az édesanyjával az ilyenfajta „nyelvi morfondírozásait”: „Most másképpen beszélünk”.

Ahogy az az előbbi fejezetben megállapítottuk, a kétnyelvű gyermekek tudják, hogy kihez melyik nyelven kell szólni. Ez a gyermek 2 éves és 11 hónapos korában azt mondta az édesanyjának: „Tebi kažem mrak, nagymami este” (Teneked mondom *mrak*, nagymamának *este*).

2.1. Hasonlóan a nemzetiségileg és nyelvileg homogén családban nevelt gyermekekhez (lásd: 1.1.), ennél a gyermeknél is a váltás pillanatok alatt történt. Egy alkalommal például, 2 éves és 3 hónapos korában, amikor a gyermek a szülők és a nagymama jelenlétében kockákkal játszott, édesapjához és nagymamájához fordulva, azt kérdezte: „Hun van

a másik kocka?" Utána rögtön édesanyjához fordult és azt kérdezte: „Gde druga kocka?” (Hol a másik kocka?).

Az átváltás azonban nemcsak mondatonként, hanem a mondatokon belül is történt. Ilyenkor legtöbbször bizonyos önjavítást is észlelhetünk. Például 2 éves és 4 hónapos korában a gyermek azt mondta az édesanyjának: „Ja ću viti, ovo je moja tašna, ja ću odneti tašnicu” (Én viszem, ez az én táskám, én viszem a kistáskát).

2.2. A táblázatból látjuk, hogy a gyermek az édesanyjával való párbeszéd 25 százalékában „vegyes beszéddel” él. Ez a jelenség a harmadik életév közepén a leggyakoribb, utána pedig rohamosan csökken. Idézünk egynéhány példát, amelyet 2 éves és 3 hónapos korában észleltünk:

Mama, vidi, ovako forog a néni meg a bácsi.

(Anyu, nézd, így forog a néni meg a bácsi.)

Mama, ne mogu elérni ovu kocku.

(Anyu, nem tudom elérni ezt a kockát.)

Pusti me, itt olvassak.

(Hagyjál, hogy itt olvassak.)

Azok a tények, amelyekkel megindokoltuk a „vegyes beszéd” a nemzetiségileg és nyelvileg homogén családban nevelt gyermekeknél (lásd: 1.2.), fennállnak ennél a gyermeknél is. Azonban legtöbb esetben más tényezők is hozzájárulnak. A táblázatból ugyanis arra következtethetünk, hogy a nyelvi kód családtagonként váltakozik, és hogy a gyermek legtöbbször egy megszokott nyelven beszél minden egyes családtaggal. Ugyanakkor a statisztikai adatok azt is mutatják, hogy a gyermek nyelvi viselkedésében néha eltérések is mutatkoznak, és a gyermek a meg nem szokott nyelven is szól az egyes családtagokhoz. Ez az ingadozás is sokszor lehet a „vegyes beszéd” keletkezésének az oka.

2.3. A nyelvi kód megválasztásában a gyermek legtöbbször akkor ingadozott, amikor bátyjával és nagybátyjával beszélt. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy ez a két családtag hol az egyik, hol a másik nyelven szólt a gyermekhez. A családtagok nyelvi viselkedésével megnmagyarázható az a tény is, hogy a gyermek sohasem beszélt szerbhorvátul az édesapjával, és hogy nővérével és nagymamájával igen ritkán beszélt a meg nem szokott nyelven.

2.4. A korai kétnyelvűség elsajátításában jelentkező specifikus szóképzés, amelyről az előbbi fejezetben már szóltunk (lásd: 1.4.), ennél a gyermeknél is hasonló formában nyilvánult meg. Egynéhány példát idézünk: *kimosti* (kimosni), *kivézázni* (kioldani), *megpráviztam* (megcsináltam) stb.

Szöveg-szintű nyelvi kreativitás érdekes példáit jegyeztük meg a gyermek nővérénél 3 éves és 10 hónapos korában. A kislány ugyanis, saját megítélése szerint, szerbhorvát nyelvű dalokat énekelt a mikrofonba. Itt közöljük az egyik versét, amely néhány hónapos húgáról szól:

Ja jana trenerka
na ustavici
draga je je Etuška
na svoje je šapkica
na ustavili jatuka
nega je je elika
sva na jeje žebkenda
draga mala vezaka
nestavica ustavice
mala Etuška

napred ostavila
bila ceda raga neda
moga veda strašno mela
da zva jelka
vara melka
jako velika mala resna
druga vela bela draga
a ruka Etuška
od žebkende šapkice
rukavice.

E versben felismerhetők azok a szerbhorvát szavak, amelyeket a kislány hallott, amikor édesanyja szólt vagy dalolt a csecserőnek. E versben azonban sok olyan szó is előfordul, amelyet az édesanyja sohasem használt. Ezeket a kislány a hallott szerbhorvát szavak analógiájára képezte.

2.5. Már említettük, hogy a korai kétnyelvűség elsajátításának kísérő jelensége a gyermek fordítási aktivitása (lásd: 1.5.). Néha fordít a gyermek, mert az adott beszédsszituáció ezt kívánja. Idézzünk egy ilyen példát, amelyet 2 éves és 5 hónapos korában jegyeztük fel:

Anya: Pitaću nađmamu kad si piškila.

Gyermek: Pitaću ja.

Gyermek (nagyanyjához fordulva): Mikor pisátam?

Nagyanya: Most kell előbb pisálni.

Gyermek (édesanyjához fordulva): Rekla nađmama sad treba da piškim.

Némelykor azonban a gyermek csak azért fordít, mert ő is akar „tanítani”. Így például 2 és fél éves korában azt mondta édesanyjának: „Znaš šta je to juška? (Tudod mi az a juška?) Villa.”

3.

Az eddigiekben rámutattunk a családi körben szerzett korai kétnyelvűség néhány vetületére. A megfigyelt gyermekek kétnyelvűségének fejlődése, véleményünk szerint, elég jellemző az adott társadalmi környezetre. Ezért megfigyeléseink a korai kétnyelvűség tudatos fejlesztésében is hasznosíthatók.

Most pedig, befejezésül, nézzük meg, hogy mi a lehetséges további sorsa a korai kétnyelvűségnek ugyanabban a társadalmi környezetben, ahol megfigyelt gyermekeink is nevelkednek. Erre utalnak azoknak a vizsgálatoknak az eredményei, amelyeket egy kérdőív segítségével egy újvidéki középiskolában végeztünk.

A kérdőívet az 1978/79. tanévben 214, az 1979/80. tanévben pedig 94 kétnyelvű tanuló töltötte ki. A megkérdezettek 74 százaléka az ötödik életév betöltése előtt vált kétnyelvűvé, illetve a kétnyelvűséget nem az óvodában, hanem másutt, főleg a családi körben szerezte meg. Ezek

az adatok egyben arról is tanúskodnak, hogy társadalmi környezetünkben a családi körben a kétnyelvűség elsajátítására nézve kedvező feltételek vannak. Hogyha csak a nemzetiségileg és nyelviileg vegyes családokban nevelt gyermekeknek adatait vesszük számba, akkor azoknak a százalékaránya, akik az ötödik életév betöltése előtt váltak kétnyelvűvé, 93%-ot tesz ki.

Az 1978/79. tanévben kapott eredmények arra engednek következtetni, hogy a családok viszonyulása a kétnyelvűség fejlesztéséhez nem egyforma. A 21 nemzetiségileg és nyelviileg vegyes családból származó megkérdezett közül 8 magyar tannyelvű, 13 pedig szerbhorvát tannyelvű tagozatra jár. 144 magyar családból származó megkérdezett közül, akik az ötödik életév betöltése előtt váltak kétnyelvűvé, 135 megkérdezett magyar tannyelvű, 9 pedig szerbhorvát tannyelvű tagozatra jár.

A kérdőívekben közölt adatok arra is következtetni engednek, hogy milyen következménye van a gyermek kétnyelvűségére nézve a szülőknél az az elhatározása, hogy gyermeküket szerbhorvát tannyelvű tagozatra járassák.

13 nemzetiségileg és nyelviileg vegyes családból származó megkérdezett közül, 6 azt állítja, hogy mind a két nyelvet egyformán jól ismeri, 5 azt állítja, hogy jól beszél szerbhorvátul és csak közepesen magyarul, 2 megkérdezett pedig azt állítja, hogy jól beszél szerbhorvátul, de csak gyengén magyarul. 9 magyar családból származó megkérdezett közül 5 megkérdezett azt állítja, hogy jól beszél mind a két nyelven, 4 pedig azt állítja, hogy jól beszél szerbhorvátul és közepesen magyarul.

Az 1979/80. tanév folyamán megkérdezett tanulók mind magyar tagozatra járnak. 94 megkérdezett közül 15 nemzetiségileg és nyelviileg vegyes családból, 79 pedig magyar családból származik. Az általuk kitöltött kérdőívekben a tömegkommunikáció eszközeinek használatára vonatkozó adatokat is megtaláljuk. Ezeknek a használata természetesen a családi viszonyoktól is függ.

A nemzetiségileg és nyelviileg vegyes családokban a megkérdezettek egy harmada mind a két nyelven egyformán él a tömegkommunikáció adott lehetőségeivel, két harmada pedig főleg csak szerbhorvát vagy kizárólag szerbhorvát nyelven él ezekkel a lehetőségekkel. A magyar családokban a megkérdezettek 40 százaléka csak magyar nyelven él a tömegkommunikáció lehetőségeivel, 20 százaléka csak szerbhorvát nyelven, a hátramaradt 40 százaléka pedig mind az egyik, mind a másik nyelven adott lehetőségeket igénybe veszi.

Ezek az adatközlők, saját megítélésük szerint, majdnem mind jól beszélnek magyarul. Nagy többségük azt is állítja, hogy a szerbhorvát nyelvi tudásuk is megüti magyar nyelvtudásuk szintjét. A megfigyelő tanár véleménye szerint ez a saját magukról alkotott kép módosulna, ha anyanyelvi és környezetnyelvi tudásukat minőségi szinten elemeznénk. Ez az elemzés azonban dolgozatunk témáján kívül esik.

JEGYZETEK

¹ Lásd: Melanie Mikes, *Microsociolinguistics of Hungarian—Serbocroatian bilingualism* (International Conference on Language Spread, Aberystwyth, Wales, September 12–14, 1978).

² Lásd: Rodolfo Jacobson, *The Social Implications of Intra-Sentential Code-Switching* (New Scholar, 6/1977, University of California, San Diego).

REZIME

PRILOG SOCIOLINGVISTIČKOM ISPITIVANJU RANE DVOJEZIČNOSTI

U etno-jezički mešovitim sredinama Vojvodine rana dvojezičnost je česta pojava. Zapažanja koja se iznose u ovom radu imaju za cilj da ukažu na sociolingvističke faktore ove pojave i da skrenu pažnju na činjenicu da se ta pojava mora posmatrati u sklopu uzajamnog prožimanja mikro- i makrosociolingvističkih faktora u datim sredinama.

U odnosu na mađarsko-srpskohrvatsku dvojezičnost (koja je predmet našeg ispitivanja) postoje četiri glavna tipa mikro- i makrosredinskih odnosa:

- (1) etno-jezički homogena porodica u pretežno jednojezičnoj društvenoj sredini;
- (2) etno-jezički homogena porodica u dvojezičnoj društvenoj sredini;
- (3) etno-jezički mešovita porodica u pretežno jednojezičnoj društvenoj sredini;
- (4) etno-jezički mešovita porodica u dvojezičnoj društvenoj sredini.

U ovom radu reč je o odnosima tipa (1) i tipa (3). Iznose se zapažanja o dva deteta iz mađarske porodice koja stižu dvojezičnost na uzrastu od 2 do 5 godina i o jednom detetu iz etno-jezički mešovite porodice koje je počev od rođenja izloženo uticaju mađarsko-srpskohrvatske dvojezičnosti u porodičnom krugu.

Kod sva tri deteta ispoljava se svest o postojanju dva različita koda već u drugoj polovini treće godine života; deca znaju na kojem jeziku treba da se obrate svojim sagovornicima. Menjanje koda vrši se veoma brzo u toku jednog govornog čina. Na posmatranom uzrastu (2 do 3 godine) dete iz etno-jezički mešovite porodice često je menjalo kôd unutar jedne rečenice, dok to nije bio slučaj kod dece iz etno-jezički homogene porodice. U govornim situacijama u kojima učestvuju dva ili više sagovornika događa se da deca prevode ono što je rekao jedan od sagovornika na jednom jeziku drugom sagovorniku na drugi jezik. U određenoj fazi usvajanja dvojezičnosti deca ispoljavaju kreativnost u tvorbi reči sa elementima oba jezika. Ta kreativnost se krajem četvrte godine života razvija do te mere da deca izmišljaju pesmice u kojima se javljaju i reči koje deca stvaraju prema morfo-fono-loškom modelu jezika koji usvajaju.

Dvojezičnost stečena u ranom detinjstvu u uslovima pod kojima su ih posmatrana deca sticala i u odnosima mikro- i makrosredine koji su karakteristični za društvenu sredinu u kojoj žive posmatrana deca, ima sve mogućnosti da se razvije u uravnoteženu dvojezičnost (podjednako vladanje obama jezicima). Neka ispitivanja upućuju na to da te mogućnosti ne dolaze uvek do izražaja, pre svega, zbog stava roditelja prema daljem razvijanju dvojezičnosti kod svoje dece.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE SOCIOLINGUISTICS OF EARLY BILINGUALISM

In this paper two typical cases of early Hungarian-Serbocroatian bilingualism in Vojvodina have been surveyed and compared. Two children observed during a certain period of acquiring bilingualism belong to a Hungarian family, and one child to an ethno-linguistically mixed family. It has been stated that all the three children learned how to behave in verbal interactions with speakers of different languages in the second half of the third year. The children switched from one language to the other quickly. They all went through a stage of „mixed verbal interactions”, where a special kind of linguistic creativity had been manifested.

The problem of further development and promotion of bilingualism acquired in early childhood has also been touched upon in this paper.

KONTRASZTÍV NYELVÉSZETI VIZSGÁLATOK

Bagi Ferenc

**A MAGYAR NYELVET
KÖRNYEZETNYELVKÉNT
TANULÓ DIÁKOK
RAGOZÁSTANI ISMERETEINEK
VIZSGÁLATA HÁROM
NÉVSZÓI VISZONYRAG
HASZNÁLATA ALAPJÁN**

A magyar és szerbhorvát nyelv közötti különbségek megmutatkoznak részrendszereikben, így a főnévi esetrendszerben, illetve a névszói viszonyragozásban is. *Antal László: A magyar esetrendszer* c. munkájában az esetről mint bizonyos nyelvek nyelvtani kategóriájáról azt állapítja meg, hogy: „Minden nyelv esetei zárt morfológiai rendszert képeznek, s ily módon az eseteket mindig objektív szerkezeti jegyek alapján ismerjük fel.”¹ Az idegen nyelvet tanuló egyénnek (egyéneknek) tehát tudatosan vagy ösztönösen, de mindenképpen ismernie kell anyanyelvének azokat az eszközeit, amelyek egy-egy eset, illetve névszói viszony kifejezésére szolgálnak, hogy az idegen nyelv tanulása folyamán létrejöhessen a célnyelv megfelelő szerkezeti jegyeinek anyanyelvekkel való párhuzamba állítása az új nyelv értése és annak használata érdekében. Ez azonban korántsem könnyű feladat, ugyanis fennáll a veszély, hogy a nyelvet tanuló egyén „A két rendszer elemei közötti részleges hasonlóságokat teljes azonosságnak tekinti, s ez interferenciát eredményez a célnyelv elemei formális és szemantikai hatókörének értékelésében, mert ezt vagy túlságosan kibővíti, vagy túlságosan leszűkíti.”²

A fentebb említettek figyelembevételével e vizsgálódásunkban gyakorlatilag a szerbhorvát nyelv esetrendszere és a magyar nyelv főnévi viszonyragozása került egymással párhuzamba két önálló és zárt morfológiai rendszerként a kiválasztott, egyik, azaz másik nyelvben betöltött funkciójukból adódóan egymással megfelelési viszonyban álló eset, illetve viszonyragok révén. Informátorainknak, két általános iskola magyar nyelvet környezetnyelvként tanuló hetedikes, valamint egy egyetemes középiskola első osztályát látogató, de a magyar nyelvet úgyszintén környezetnyelvként tanuló diákoknak, idegen nyelvre váltó transzformációt kellett végezniük ahhoz, hogy a kapott feladatokat több-kevesebb sikerrel megoldhassák. Ebben munkájukat könnyítette az, hogy az anyanyelvükön írott (teszt)-formában megadott példamondatok után sorakoztak fel a szerbhorvát nyelvű példamondatok magyar nyelvre fordított megfelelői is, azonban (és ez nehezítette feladatuk végzését) a szerbhorvát nyelvű alapmondatok pontos magyar megfelelőivel legkevesebb két és legtöbb három más, az alapmondatnak teljesen meg nem felelő, téves, vagy elterelő mondat is szerepelt a példacsoportban. Az elmondottakból kitűnik, hogy a helyes fordítást képező mondatok pél-

dacsoportokon belüli kiválasztása, azaz megjelölése a tanulóktól a szerbhorvát nyelvi esetek, valamint az ezeknek megfelelő magyar névszói viszonyragok megbízható ismeretét követelte meg. De nem csak ezt, hanem elég színvonalas nyelvismeretet is, hiszen a viszonyragokat tartalmazó szavak mondatokban szerepeltek, ezeket pedig össze kellett vetniük a szerbhorvát nyelven megadott alapmondatokkal, s ha ezzel tartalmi, szórendi és ragozási szempontból egyezőnek tartották, csak akkor jelölhették meg pontosként, azaz megfelelőnek.

1. TESZT ISMERTETÉSE

1.1. *A tesztben egymással kapcsolatba állított szerbhorvát nyelvi esetekről és a magyar névszói viszonyragokról*

A szerbhorvát nyelvből kiindulva megállapítható, hogy két eset — az accusativus és a locativus — szerepelt a tesztben. Az accusativusi eset előjáró nélkül, a locativusi viszont *u*, illetve *na* előjárókkal került a példamondatokba. Az accusativusi példamondatokban szereplő főnevek közül három az *a*-ra végződő nőnemű főnevek ragozási csoportjába tartozik, egy főnév viszont a mássalhangzóra végződő hímnemű főnevek csoportjába. Ez utóbbi főnév élőlény-fogalmat jelöl, így alakilag accusativusa megegyezik a genitivusszal. Ennek az esetnek minden főneve egyes számban szerepel. A locativusi *u* előjárós szavak közül is három az *a*-ra végződő nőnemű főnevek ragozási csoportjába tartozik, egy ellenben az egyes szám nominativusában *o*-ra végződik, de így is a nőnemű főnevekhez tartozik, — misao (gondolat). E példacsoportban három főnév egyes számban került az alapmondatokba, ez utóbbi viszont többes számban, de a magyar fordítás itt is egyes számot mutat, tartalmaz.

A *na* előjáróval locativusban álló főnevek közül kettő tartozik az *a*-ra végződő nőnemű főnevek ragozási csoportjába, kettő pedig a mássalhangzóra végződő hímnemű főnevekébe. Ezek nem jelentenek élőlény-fogalmat, tehát tárgyesetük eltérő lenne az accusativusi mondatcsoport kapcsán említett főnévétől. E példamondatokban a négy főnév közül három egyes számban, egy pedig többes számban szerepel a mondatokban.

A szerbhorvát nyelv tárgyalta két esetével szemben három magyar főnévi viszonyrag áll: az accusativusszal a magyar accusativusi *-t*, azzal, hogy tárgyragunk különböző kötőhangzóval ezek nélkül kapcsolódhat a szavakhoz, ami bizonyos nehézségeket okozhat a magyar nyelvet tanulók számára. Az *u* prepozíciós locativusnak a belső helyviszony kifejezésében³ a magyar inessivusi *-ban*, *-ben*, rag felel meg, amelyek toldalékolásakor kifejezésre jut a hangrendi illeszkedés törvénye. A szerbhorvát nyelvben a külső helyviszony szorosabb fokának kifejezésére szolgál a *na* előjárós locativus, amelynek a magyar nyelvben a hangrendi illeszkedés törvényét kísérvén a superessivusi *-n*, *-on*, *-en*, *-ön* felel meg.⁴

A szerbhorvát nyelven adott példamondatokat és ezek magyar nyelvű megfelelőit úgy szerkesztettük, választottuk meg, hogy tartal-

mazzák a magyar nyelvben érvényesülő toldalékolási szabályokat (példázzák a kötőhangzós, illetve az ezek nélküli szavakhoz való kapcsolódást, a hangrendi illeszkedést), de ugyanakkor gondot fordítottunk az alapmondat és átültetett magyar nyelvű változatának tartalmi és szórendi egyezésére is.

1.2. *A szerbhorvát nyelven megadott mondatoknak meg nem felelő, vagyis elterelő mondatokról*

Az elterelőnek nevezett mondatok olyan mondatok, amelyek az alapmondattól bizonyos elemekben eltérnek, s abból, hogy informátoraink helyesként jelölték-e meg őket vagy sem, egyben jártasságuk és alaposságuk mutatkozik meg. Ennek nyomán az is kitűnhet, hogy mennyire képesek a tanulók érzékelni a nem ritkán csak egy ékezetben kifejeződő jel jelentésmódosító szerepét. Természetesen, az említettek mellett elterelő mondatainkban más elemek is előfordulnak. Ezek a mondatok az alapmondathoz viszonyítottnak a következő eltéréseket tartalmazzák:

Az *accusativus* kifejezése (jelölése: 1.) Az accusativusi rag ismeretének ellenőrzését négy mondatcsoport révén végeztük. (Ezek jelölése: 1.1.; 1.2.; 1.3.; 1.4.) Minden mondatcsoportot a szerbhorvát nyelven megfogalmazott alapmondat vezet be. (Ennek jelölése: 1.1.1.; 1.2.1. stb.). Az alapmondatot követik a magyar fordítások, az alapmondatot megfelelően visszadő mondat és két-három elterelő mondat. Mivel ezek a mondatok hivatottak az alapmondatot magyar nyelven visszaadni, jelölésükben is követik azt. (Pl. az accusativusi csoportban lehetséges: 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.2. stb. jelzés.) Erre a kitérőre azért volt szükség, mert az elterelő mondatoknak, de a megfelelőeknek is a jelzéseit tüntetjük fel, a mondatok folytonos kiírása helyett, amelyek a mellékelt tesztben így könnyen megtalálhatók. Tehát az accusativusi mondatcsoportok elterelő mondatai a következő eltéréseket tartalmazzák:

- 1.1.2. — E mondatban a -t kötőhangzóval kapcsolódik a szótesthez. A magánhangzó felesleges.
- 1.1.4. — A tárgyrag birtokos viszonyt kifejező szóhoz kapcsolódik. Az alapmondat nem tartalmaz ilyen jelentést, viszonyt.
- 1.1.5. — E mondat felszólító módú igéjű, az alapmondaté kijelentő módban áll.
- 1.2.2. — A tárgy jelöletlen.
- 1.2.3. — A tárgy ragja birtokos viszonyt jelentő szóhoz kapcsolódik, az alapmondat nem tartalmazza ezt a viszonyt.
- 1.3.2. — A tárgy ragja kötőhangzó nélkül kapcsolódik a mássalhangzóra végződő szóhoz.
- 1.3.4. — A tárgy ragja birtokos viszonyt jelölő szóhoz kapcsolódik. Az alapmondat nem fejez ki ilyen viszonyt.
- 1.4.2. — Az alapmondat tartalmazta birtokviszony kifejezése nélkül kapcsolódik a szóhoz a tárgy ragja.

- 1.4.3. — A tárgy ragja a birtokos viszony többes számát jelölő *-i* után kapcsolódik a szóhoz, e viszonyt tartalmazza ugyan az alapmondat is, azonban számbeli eltéréssel.
- 1.4.5. — Az accusativusi rag helyett delativusi fordul elő.

Az elativusi -ban, -ben mondatcsoport elterelő mondatainak alapmondathoz viszonyított eltérései, hibaelemei

E csoporton belül két-két mondatcsoportban a *-ban* és ugyanennyiben a *-ben* rag szerepel.

- 2.1.2. — A *-ban* inessivusi rag helyett az *-n* superessivusi toldalék szerepel.
- 2.1.4. — A *-ban* inessivusi rag helyett a *-ból* elativusi toldalék járul a szóhoz.
- 2.2.3. — A határozott névelő *-a-* szerepel feleslegesen.
- 2.2.4. — A mély hangrendű szóhoz a hangrendi illeszkedés törvényének ellentmondóan a magas hangrendű inessivusi *-ben* kapcsolódik a szóhoz.
- 2.3.2. — A hangrendi illeszkedés törvényével ellentétben az inessivusi *-ban* kapcsolódik a szóhoz.
- 2.3.3. — Az inessivusi rag helyett a superessivusi *-ön* járul a szóhoz.
- 2.3.5. — Az inessivusi *-ben* a többes számú birtokosságot kifejező szóhoz kapcsolódik. Az alapmondat nem tartalmazza a többes számú birtokos viszonyt.
- 2.4.2. — Az inessivusi rag helyett az adessivusi *-nél* rag járul a szóhoz.
- 2.4.3. — A *-ben* helyett *-ban* rag járul a szóhoz.

A superessivusi -n, -on, -en, -ön mondatcsoport elterelő mondatainak alapmondathoz viszonyított eltérései, hibaelemei

- 3.1.2. — Az egyik magyar szó nem felel meg a szerbhorvát nyelvű alapmondat egyik szava jelentésének (pozornica ≠ színház), továbbá a magyar mutató névmás toldaléka eltér az említett szó toldalékától.
- 3.1.3. — A hangrendi illeszkedés törvényének meg nem felelő superessivusi toldalék kapcsolódik a szóhoz, ami egyben nyelvjárási toldalékolásra utal.
- 3.2.2. — Más toldalékot igénybe vevő tartalmi fordítás.
- 3.2.3. — A hangrendi illeszkedésnek meg nem felelő superessivusi toldalék járul a szóhoz, s ez egyben nyelvjárási toldalékolást jelent.
- 3.3.2. — E mondat szórendjével tér el a szerbhorvát alapmondattól.
- 3.3.3. — A superessivusi rag helyett inessivusi került a szóvégre.
- 3.4.3. — Accusativusi *-t* szerepel a superessivusi *-ön* helyett.
- 3.4.3. — A superessivusi *-on* szerepel az ugyancsak superessivusi *-ön* helyett.
- 3.4.5. — Az elativusi *-ben* került a superessivusi *-ön* helyett a szó végére.

1.3. A szerbhorvát nyelvű példamondatok helyes magyar fordításairól, megfelelőiről

Véleményünk szerint ezek a mondatok tartalmi, jelentésbeli és szórendi szempontból is visszaadják magyar nyelven a szerbhorvát nyelvű mondatok tartalmazta jelentést, mondanivalót, bár bizonyos eltérések is észlelhetők. Így például az *U mislima smo sa tobom.* mondat főneve a szerbhorvát nyelvű mondatban többes számban van, a *Gondolatban veled vagyunk.* magyar nyelvű megfelelőjének főneve viszont egyes számban szerepel, — többesben nem is hangzana jól ilyen megfogalmazásban. A tesztfeladatok nehezítése árán további különbségeket is ki lehetett volna fejezni, pl. a fordítások határozott, illetve határozatlan névelőkkel, esetleg ezek használata nélküli változatokkal való bővítése által, továbbá a tárgy-as-tárgyatlan igeragozású mondat-fordításokkal, a vizsgálni azt, hogy a tanulók mely változatot (változatokat) érezték volna inkább közelállónak az anyanyelvükön adott példákhoz, amelyeket viszont azok nem tartalmazhattak lévén, hogy a szerbhorvát nyelvben nincs határozott névelő, s e nyelv nem tesz különbséget tárgy-as és alanyi igeragozás között sem. Példamondataink közül az említettek (a névelő használatára) csak az *Ült a nagy törölközőn, és napozott.* — *Ült nagy törölközőn, és napozott.* mondatpár nyújthat inkább csak betekintést e kérdéskörbe, mint alapot az elemzésre. Éppen ezért pozitívnak tekintettük és ezúttal egy csoportba is soroltuk, ha a tanulók akár az egyiket, akár a másikat jelölték meg helyesként, megfelelőként, de a kapott eredményekre hivatkozni fogunk az elemzés során.

A szavakhoz járuló toldalékok szempontjából nézve a szerbhorvát nyelven megadott alapmondatok magyar nyelvű megfelelőiben a következő toldalékolási szempontok figyelhetők meg: az accusativusi -t kötőhangzó nélkül kapcsolódik a szóhoz az 1.1.3. jelzésű mondatban, — kötőhangzóval az 1.2.4. és 1.3.3. jelzésűekben, viszont az 1.4.4. mondatban a szóhoz való kapcsolódását a magánhangzó megnyúlása előzi meg. Az inessivusi -ban két esetben kapcsolódik a hangrendi illeszkedésnek megfelelően a szóhoz, — a 2.1.3. és a 2.2.2. jelzésű mondatokban, s ugyanennyiszor magas hangrendű alakpárja, a -ben is, — és pedig a 2.3.4., valamint a 2.4.4. számozású mondatokban. A superessivusi -n, -on, -en, -ön egy-egy megfelelő válaszban szerepel ragként, — mégpedig a ragok előbbi sorrendjét követve a következőkben: 3.3.4. (illetve a 3.3.5. jelzésűben, amely mondatpárról fentebb történt említés), továbbá a 3.1.4., a 3.2.4. és a 3.4.4. számozásúakban. Ily módon a tizenkét szerbhorvát nyelven megadott alapmondatnak eggyel több, azaz tizenhárom magyar nyelvű megfelelője szerepel a tesztben, s még huszonnyolc elterelő, az alapmondathoz viszonyítottan valamilyen eltérést tartalmazó mondat is.

1.4. A teszt egyéb elemeiről

A megsokszorozított tesztben az egy-egy toldalék négy-négy mondatcsoportját, amint ez a mellékelt tesztből ki is tűnik, a fentebb ismertett sorrendtől eltérő elrendezésben bocsátottuk a tanulók rendelkez-

zésére. Lehet, hogy ez az eljárás valamelyest megnehezítette a feladatok megoldását, de ugyanakkor változatosabbá is tette a tanulók munkáját.

Az említett mondatcsoportok előtt a tesztben tizenkét kérdést sorakoztattunk fel, amelyekre a tanulóknak válaszolniuk kellett. A kérdéseinkre kapott tanulói válaszok a teszt eredményének különböző szempontú feldolgozását teszik lehetővé, s hozzájárulhatnak azok értékeléséhez is. A kérdések szerbhorvát nyelvű megszövegezésűek, s ugyanezen a nyelven történt a feladatok megfogalmazása is.

2. TESZTEREDMÉNYEK ELEMZÉSE

2.1. A teszt lefolytatása

A tesztelés gyakorlatilag kiterjedt Becse város minden szerbhorvát tannyelvű tagozatra járó hetedikes tanulójára, azaz e felmérésben részt vettek mindazon tanulók, akik a teszt lefolytatásának napján tanításon, vagyis a környezetnyelvi magyar órán jelen voltak. E tanulók száma pontosan 170-et tesz ki. Az elmondottakból kitűnik: nincs szó a tanulók semminemű különleges kiválogatásáról, kivéve természetesen azt a tény, hogy a tesztben való részvételre a szóban forgó hetedikes tanulókat jelöltük ki. Ezt két okból tettük:

a) A hetedikesek életkoruknál fogva és nyelvismeretükből kifolyólag (az elemi első osztályától kezdve tanulják a magyar nyelvet) már megbízható nyelvismerettel és figyelemösszpontosító képességgel rendelkeznek; és

b) ha a feldolgozás során netán kiegészítő adatokra, vagy ellenőrző tesztre lett volna szükség, akkor e tanulókat még egy iskolaéven át felkereshettük volna a két általános iskolában.

Az egységes középiskola kilenc szerbhorvát tannyelvű elsőéves tagozata közül ötben végeztük el a felmérést. A tesztendő osztályokat itt sem választottuk ki előre meghatározott szempontok szerint, — azokat az osztályokat teszteltük, amelyeknek az erre meghatározott két napon magyar órájuk volt. A középiskola első osztályosait is a fentebb említett pontok szempontjából választottuk, és még azért is, hogy a két csoport eredményei között elvárhatólag megmutatkozó különbségekből kitessek a nyelvtanulásban való előrehaladás a környezetnyelvi tanításban. Pontosán 125 középiskolai tanuló vett részt a teszt megoldásában.

Az általános iskolai tanulókat három magyar nyelvet környezetnyelvkénti tanításra szakosított általános iskolai, az egységes középiskolai tanulókat pedig két középiskolai magyartanár tanítja.⁵ A tesztezett középiskolai tanulók is az elemi első osztályától kezdve tanulják a környezet nyelveként a magyart. Kivételt ez alól csak azok a tanulók jelentenek, akik szüleikkel iskoláztatásuk későbbi fokán költöztek Becsére és olyan környezetből kerültek az említett iskolák valamelyikébe, ahol nem tanulták a magyar nyelvet. Viszonylag azonban kevés ilyen tanuló van, s ezért eredményeiket a feldolgozás során nem fogjuk külön elemezni, de a rájuk vonatkozó fontosabb adatokat fel fogjuk tüntetni.

A felmérést az általános iskolában 1979. V. 30-án és VI. 4-én (egy-egy napon az egyik és másik iskolában), az egységes középiskolában pedig 1979. VI. 4-én és 5-én végeztük. Megemlíthető, hogy a tesztezett osztályokban a gyakorló tanárok figyelmeztették az osztályt, hogy a teszt eredményeit osztályzaskor figyelembe fogják venni. Ez azonban azon kívül, hogy a tanulókat fokozottabb öszpontosításra és igyekezetre serkentette, másképpen — legalábbis véleményünk szerint —, nem befolyásolhatta a feladatmegoldást. Különben egy tanuló sem utasította vissza a tesztet, s a munkát a tőlük elvárható komolysággal és igyekezettel végezték.

A feladatok megoldása céljából a tanulók rendelkezésére egy iskolai óra (45 perc) állt, de a feladatokat rövidebb idő alatt oldották meg minden osztályban. Az általános iskolások feladatmegoldási átlagideje 28, a középiskolásoké viszont 25 perc.

A teszt tanulókra vonatkozó kérdéseinek válaszaiból kitűnik, hogy a 295 tesztezett tanuló közül 124 származik vegyes házasságból. E vegyes házasságok többsége jugoszlávia különböző nemzetiségeire esik, de 53 olyan családból származó tanuló is van, amely családokban a szülők egyike magyar nemzetiségű. (Ebbe a csoportba soroltuk azt az egy esetet is, ahol mindkét szülő anyanyelvét és nemzetiségét is magyarnak jelölte meg a tanuló.) Az előbbi 71-et kitevő vegyes házasságból származó tanulócsoporthoz a teszt feldolgozása során nem választjuk külön, hanem az általunk *A* csoportnak nevezett egynemzetiségű családokból származó tanulók csoportjába olvasztottan tárgyaljuk. Ebben a csoportba tartoznak beosztásunk szerint tehát mindazon tanulók, akik családjuk keretein belül feltételezhetőleg nem, vagy legalábbis kisebb valószínűséggel kerülhetnek kapcsolatba a magyar nyelvvel, mint a *B* csoportba soroltak, akiknek egyik szülőjük magyar anyanyelvű és nemzetiségű. Feltételezésünk szerint a két tanulócsoporthoz teszteredményeiben bizonyos különbségek logikusan feltételezhetők, várhatók, ezért e két csoport eredményeit külön-külön is feldolgozzuk.

2.2. A teszt mutatószámai

A 295 tesztezett tanuló (100%) közül 170 (57,63%) általános iskolás, 125 pedig egységes középiskolás (42,37%). Az előzőek során leírt *A* és *B* csoportok kialakításakor a következő adatokat kaptuk: az *A* csoportba összesen 242 tanuló került (82,03%), a *B* csoportba pedig 53 (17,97%). Az általános iskolások közül 140-en kerültek az *A* csoportba és 30-an a *B*-be (82,33, illetve 17,67%). A 125 főt számláló középiskolás csoportból 102 tanulót soroltunk az *A* (81,60%), és 23 tanulót a *B* csoportba (18,40%).

A tanulók teljesítményét kifejező adatokat mindig a csoport maximális eredményéhez viszonyítottan közöljük.

A teszten hat tanuló ért el 100%-os eredményt — mindannyian középiskolások. Talán nem mellékes megemlíteni, hogy közülük három tanuló az *A* és három a *B* csoportba tartozik.

A magyar nyelv tanulásába összesen 36 tanuló társainál későbbi időpontban, osztályban kapcsolódott be, de zömmel az általános iskola

ötödik osztálya előtt. A középiskolások közül mindössze négyen kezdték ebben az iskolában tanulni a magyar nyelvet. Dicsérőleg említhetjük meg, hogy e tanulók teljesítménye ennek ellenére sem tartozik a leggyengébbek közé, s többek között ez miatt sem láttuk szükségét annak, hogy eredményeiket külön tárgyaljuk, elemezzük.

Az alábbi táblázatban a pozitív, a negatív és semmisnek tekintett tanulói válaszokat %-ban kifejezve, valamint az átlageredményt közöljük. Semmis válasznak azokat az eseteket tekintettük, amikor egyik-másik mondatcsoportban a tanuló jelöletlenül hagyott minden mondatot vagy éppenséggel többet jelölt meg egynél helyes válaszként. Ilyen feleletből mindössze 17 fordult elő, amiből arra következtethetünk, hogy a tanulók megértették a feladatot.

A TÁBLÁZAT

Eredmény:	Ált. iskola:		Egys. középisk.:		Átlag:
	A cs.:	B cs.:	A cs.:	B cs.:	
Pozitív v.:	50,48	68,34	71,49	76,81	61,61
Negatív v.:	49,04	30,83	28,19	22,47	37,91
Semmis v.:	0,48	0,83	0,32	0,72	0,48
ÖSSZESEN:	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Ha az A csoportok és a B csoportok eredményeit állítjuk egymással szembe, akkor azt tapasztaljuk, hogy a kezdők átlageredménye 59,33%, míg a nyelvet néha odahaza is beszélőké 72,00%. Ezzel szemben az általános iskolások átlageredménye 53,63%, az egységes középiskolásoké pedig 72,47%-ban pozitív.

Ha figyelembe vesszük azokat az útvesztőket, amelyeket az eltérőeknek nevezett mondatokkal teremtettük, s amelyek a tanulóktól igényes nyelvismeretet meg alapos figyelemösszpontosítást is követeltek, valamint annak tényét, hogy a tanuló az egyszer megjelölt feleleten az átadás után már nem változtathattak, — amit viszont megtehettek volna a válasz szóbeli kimondása után a szóbeli feleletet fogadó tanár mozdulatai, reagálása vagy pótkérdései alapján, — akkor a kapott eredménnyel egészében véve elégedettek lehetünk, mert azok a kimondottan pontos toldalékolási esetszámokat rögzítik. A táblázat mutatószámai azt is bizonyítják, hogy a tanulók magyar ragozástan ismeretei iskoláztatásuk során mind alaposabbá válnak. Ezt az általános iskolások összesített eredményeinek (53,63%) az egységes középiskolai tanulók szintén összesített eredményeivel (72,47%) való összehasonlítás alapján biztonságosan állíthatjuk, hiszen majdnem 20%-os különbség mutatkozik a két diákcsoport eredménye között. Valamivel még meggyőzőbbnek bizonyul ez a fejlődés az A csoportokba sorolt tanulók esetében. Ezek esetében az arányszám-különbség meghaladja a 20%-ot is (pontosan 21,01%),

ami — tekintettel arra, hogy a tesztezett két diákcsoport közötti különbség csak két évet tesz ki — egészen elfogadható fejlődési arányszámnak tűnik a vizsgált nyelvtani részegység ismeretét illetően. Ez a megállapítás azonban már kevésbé vonatkoztatható a B csoportokba sorolt tanulók eredményeire. Ezek a tanulók ugyanis az általános iskolában 17,86%-kal mutattak fel jobb eredményt A csoportba sorolt társaiknál, ami az egységes középiskolások ugyanezen viszonylatában már majdnem teljesen el is hanyagolható, hiszen mindössze 4,32%-ot tesz ki. A B csoportba sorolt tanulók lassúbb fejlődésére figyelmeztet a fiatalabbak és idősebbek eredményei közötti különbség is, ami 8,47%-ot tesz ki, s ez már 12,54%-val alacsonyabb arányszám a két A csoport eredményei közöttinél. Ezek a számadatok részben a gyakorló tanárok azon észrevételeit is igazolják, amelyek szerint a magyar nyelvet bizonyos mértékben beszélőkkel nehezebb dolgozniuk, mint a kezdőkkel, mert az előbbieket nyelvismereti előnyeiket nem ritkán túlértékelve hajlamosabbak a kényelmeskedésre. Anélkül, hogy ezen tapasztalatokat kétségbe vonnánk, vagy megkérdőjeleznénk és a szóban forgó diákokat védénénk, megjegyezzük, hogy lemaradásuknak minden bizonnyal nem csak ők maguk az okozói, hanem szerepe lehet ebben a számukra könnyebben megvalósítható, elsajátítható tanítási programnak, s az osztálytanításnak is, amely gyakorlatában a számbelileg nagyobb kezdőcsoport inkább lefoglalja a tanárt, mint a nyelvet már ismerőké, akik ily módon esetleges természetes érdeklődésüket nem elégíthetik ki az iskolai órán. Mindezek ellenére azonban az igazság az, hogy ezek a tanulók is fejlődnek, nyelvismeretük bővül, s kezdeti előnyeikből kifolyólag minden bizonnyal könnyebben tartanak lépést az újabb osztályokba lépéssel jövő nehezebb követelményekkel, hacsak kezdeti előnyeiket örökké tartóaknak nem gondolják, s e tantárggyal kapcsolatos ambíciók akkorra erősen meg nem csappannak. Minden esetre érdekes és a maga módján figyelmeztető is az a tény, hogy a teszten 100%-ot elérő hat középiskolai tanuló közül három az A és három a B csoportból került ki, amiből arra is következtethetünk, hogy a tanárok olyan módon tanítanak, amely mód lehetővé teszi a tanulók gyorsabb fejlődését, nyelvi ismereteik ütemesebben növekvő gyarapodását.

Úgy véljük, hogy a teszt eredményei igazolták azokat az elemzés megkezdése előtti feltételezéseinket, amelyek alapján az általános és középiskolás tanulók között is kialakítottak az általunk A-nak és B-nek nevezett csoportokat. Hogy a B csoportba sorolt tanulók bizonyos előnyökkel kezdik tanulni e nyelvet, azt a teszt kérdéseket tartalmazó részében szereplő *Beszélsz-e otthon magyarul?* és *Kivel beszélsz otthon magyarul?* kérdésekre kapott válaszok is igazolják. Az általános iskolások 30 B csoportba sorolt tanulója közül 21 igennel válaszolt, s beszélgető társaként egyik vagy másik szülőt (néhol mindkettőt) említette meg, esetleg szűkebb családi körbe tartozó személyt nevezett meg (nagyanyát, nagyapát, stb.). További négyen azt állították, hogy utcabeli gyerekekkel, szomszédokkal vagy társaságukban beszélnek magyarul, négyen kiúzták a kérdés megválaszolására hagyott helyet jelezvén, hogy odahaza nem beszélnek magyarul, s egy tanuló válaszolta azt, hogy sehol

sem használja a magyar nyelvet. A 23 B csoportba sorolt egységes középiskolás az említett kérdésekre adott válaszai alapján a következő megoszlás mutatható ki: 18-an beszélnek a családban magyarul, ketten ismerőseikkel beszélgetve vagy társaságukban élnek nyelvismeretükkel, ketten csak azt jelezték, hogy odahaza nem beszélnek senkivel sem magyarul, s végül e csoportban is egy tanuló válaszolta azt, hogy sehol sem használja magyar nyelvtudását. (Az iskolai környezetnyelvi magyar órát, mint nyelvhasználati alkalmat természetesen nem vettük figyelembe, hisz ott minden tanuló többé-kevésbé ugyanazon helyzetben van.)

Természetesen az A csoportba sorolt tanulók között is vannak olyanok, akik a mindennapi életben használják nyelvtudásukat. Így az általános iskolások említett csoportjába sorolt tanulók közül nyolcan neveztek meg egy-egy családtagot, vagy olyan személyt, akivel családjukban magyarul beszélnek, harmincheten állították, hogy társaságukban használják ezt a nyelvet, vagy az üzletben és utcabeliekkel stb., és huszonkilencen válaszoltak úgy, hogy sehol sem beszélnek magyarul, míg a többiek nem élve a kérdés kiegészítésének lehetőségével, csak azt jelezték, hogy odahaza nem beszélnek senkivel sem magyarul. A középiskolások A csoportjába soroltak válaszaiból az tűnik ki, hogy ketten odahaza is beszélnek magyarul, nyolcan társaságukban, ismerőseikkel, stb. 17 tanuló válaszolt tagadólag, a többiek viszont nem élve a kiegészítés lehetőségével azt jelezték csupán, hogy odahaza senkivel sem beszélnek ezen a nyelven.

Összegezőképpen tehát megállapíthatjuk, hogy az általános iskolások A csoportjába sorolt hetedikes tanulók 32,15%-a bizonyos helyzetekben használja a magyar nyelvet, míg ugyanezen korosztály B csoportosainak 83,33%-a él említett nyelvi ismeretével. Az egységes középiskolások A csoportjába sorolt tanulóknak az adatok szerint mindössze 9,80% él nyelvismeretével, ezzel szemben B csoportos társaik 86,95%-a. Ezek az adatok eléggé nagy eltérésekre hívják fel a figyelmet, s eléggé meglepőek is, különösen a két középiskolás csoport adatszámai között megmutató különbségek, ugyanis e két csoport nyelvismerete között koránt sincs ekkora különbség, amit teszteredményeik is bizonyítanak. Itt tehát más mozzanatokat is figyelembe kell venni, pl. azt a tényt is, hogy általános iskolások és a felnőttiség küszöbén álló középiskolások adatai állnak rendelkezésünkre. E mozzanat figyelembevételének szükségességére mutatnak rá *Mikes Melánia, Albina Lük és Junger Ferenc Nyelvszociológiai kutatások* c. munkájukban és pedig következő, véleményünk szerint az általunk ismertett adatokra is vonatkoztatható megjegyzésükkel: „Vizsgálódásaink eredményei ezzel kapcsolatban arra utalnak, hogy az általános iskolai tanulók hajlamosabbak a nem differenciált nyelvhasználatra, ugyanabban a beszédhelyzetben, ugyanazzal a beszélőtárral egyszer anyanyelvükön, máskor pedig a környezet nyelvében beszélnek (Lük, 1977). Az ugyanabban a társadalmi környezetben élő középiskolai tanulókra e jelenség kevésbé jellemző.”⁶ S bár e kérdés vizsgálata meghaladja vizsgálódásaink kereteit, a középiskolások A csoportjába sorolt tanulók nyelvhasználatának viszonylagosan alacsony százalékarányát az idézett szerzők utalásszerű megállapításával látjuk

magunk is leginkább magyarázhatónak, de azt is tapasztalhatjuk, hogy e kérdéskörön belül bizonyos eltérések is észlelhetők, különösen a B csoportba sorolt tanulók eredményei utalnak *erre, amelyek további vizsgálatot, kutatást érdemelnének.*

2.3. *A feladatcsoportok magyar nyelvű megfelelő mondatainak megválaszoltsága*

Annak megválaszolása, kimutatása érdekében, hogy a három magyar névszói viszonyrag közül a tanulók melyiket milyen mértékben ismerték fel, szükséges a feladatcsoportok magyar nyelvű mondatainak megválaszoltsági sorrendjét áttekinteni. Ebből a célból készítettük el A példamondatok pozitív válaszok alapján kialakult sorrendjének táblázatát, amelyen a példamondatok jelzését, a példamondatokat, majd pedig az általános- és középiskolások csoportjain belül az A és B csoportok százalékban kifejezett válaszarányát tüntetjük fel, valamint a példamondatok csoportokon belül kialakult sorrendjét jelezzük, és végül, összegezőképpen, a névszói viszonyragok megválaszoltságának, felismerésének arányszámait adjuk.

A táblázat összefoglaló mutatószámai alapján azt állapíthatjuk meg, hogy azok százalékarányai az általános iskolások A csoportjától indulóan ütemes tudásszint-növekedést fejeznek ki, valamint, hogy a százalékarányok közötti különbségektől eltekintve, eléggé jelentős egyezések is észlelhetők. Így például az általános iskolások B csoportjával kezdődően a névszói viszonyragok felismerésének rangsora azonos: a superessivusi, az accusativusi és az inessivusi toldalékok követik egymást. E sorrendtől csak az általános iskolások A csoportosainak eredményei térnek el, ahol az accusativusi rag felismerési arányszáma több mint tíz százalékkal (10,17%) előzi meg a superessivusit és 15,17%-val az inessivusi toldalékot. Ennek alapján feltételezhetőleg jogosan következtethetünk arra, hogy a nyelvet iskolában tanuló szerbhorvát anyanyelvű diákoknak a kötőhangzóval vagy anélkül szóhoz járuló alakilag állandó tárgyrag felismerése a nyelvtanulásnak ezen a szintjén már nem okoz különösebb nehézséget. Mégis, ez a tetszetős biztonság a későbbiek során bizonyos ingadozásnak enged teret, ugyanis az egységes középiskolások A csoportjában, már nemcsak hogy nem tartja a superessivusi toldalékkal szembeni előnyét, hanem 13,24%-val marad el mögöttük, s kisebb mértékben ugyan, de lemaradása tapasztalható az általános iskolások B csoportjában is. Még jelentősebb azonban ez a középiskolai B csoport esetében, ahol már 21,74%-ot mutat. Ezzel szemben figyelmet érdemel a superessivusi toldalékok felismerési arányszámának növekedése. Az általános iskolások A csoportjában még az 50% alatt álló arányszám a középiskolások A csoportjában már meghaladja a 80%-ot, ami 34,34%-os feljavulást jelent, s megközelítőleg hasonló a helyzet a B csoportok esetében is. Az accusativusi toldalék felismerésének arányszámánál valamivel gyorsabb a felfejlődés az A csoportok viszonylatában az inessivusi ragváltozatok esetében is — majdnem 18%. Az accusativusi toldalék

A PÉLDAMONDATOK POZITÍV VÁLASZOK ALAPJÁN KIALAKULT SORRENDJE

A mondatok
jelzése:

AZ ELTERELŐ PÉLDAMONDATOK:

		Általános iskolások				Egységes középiskolások			
		Sorrend:	A cs. %	Sorrend:	B cs. %	Sorrend:	A cs. %	Sorrend:	B cs. %
1.1.3.	Főzi a levest a fazékban.	7.	52,14	6—8.	70,00	9—10.	63,72	11.	52,17
1.2.4.	Azt a nagy füzetet kérem!	5.	55,72	5.	76,67	8.	74,51	8—9.	73,92
1.3.3.	Péter látta a könyvet az asztalon.	2.	66,42	9.	66,67	6.	79,41	7.	78,26
1.4.4.	A fiú meghívta a barátját.	3.	61,43	10.	63,33	11.	61,76	6.	82,61
accusativusi -t		I.	58,92	II.	69,16	II.	69,85	II.	71,74
2.1.3.	Az iskolában foglak téged várni.	1.	80,72	1.	100,00	2.	88,24	3—5.	91,30
2.2.2.	Gondolatban veled vagyunk.	12.	14,28	12.	13,33	12.	13,73	12.	26,09
2.3.4.	A mi olvasókönyvünkben vannak szép versek.	11.	32,14	11.	43,34	9—10.	63,72	10.	69,57
2.4.4.	A mi tantermünkben van Anna.	8.	47,86	2.	86,67	5.	80,39	8—9.	73,92
inessivusi -ban, -ben		III.	43,75	III.	60,83	III.	61,52	III.	65,22
3.1.3.	Ezen a színpadon fellépett a hírneves színész.	4.	56,43	3—4.	80,00	1.	89,22	1—2.	95,66
3.2.4.	A régi felvételeket észrevehető volt az idő nyoma.	6.	52,86	6—8.	70,00	7.	78,44	3—5.	91,30
3.3.4.	Ült a nagy törölközőn, és napozott. (A 3.3.5. jelzésű mondattal.)	9.	46,43	6—8.	70,00	4.	81,37	1—2.	95,66
3.4.4.	A földön ült.	10.	39,29	3—4.	80,00	3.	83,33	3—5.	91,30
supressivusi -n, -on, -en, -ön		II.	48,75	I.	75,00	I.	83,09	I.	93,48

felismerésének arányszáma csak az A csoportok viszonylatában növekszik elfogadható ütemben (17,17% a különbség), míg a B csoportokban alig észrevehető: 2,58%.

A tárgyrag felismertségében megmutatkozó imént említett viszonylagos lemaradás eléggé természetellenesnek tűnhet, hiszen ha a nyelvtanulásban inkább kezdőknek tekinthető általános iskolai A csoportba sorolt tanulóknak nem okozott e rag felismerése a többi toldalék felismerésénél nagyobb gondot, akkor miért jelenthet nehézséget ugyanez a művelet a későbbiek, a további nyelvtanulás során?

E kérdés megválaszolásában nem indulhatunk ki olyan feltevésből, amely szerint a példamondatok képviselte mondattípusok beszédben való ritkább-gyakoribb előfordulásától függ elsősorban a mondatok megválaszoltsága, mert, habár a környezetnyelvi magyar órán feltételezhetőleg gyakran használt *iskola* szóhoz kapcsolódó toldalékot és mondanivalót tartalmazó *Az iskolában foglak téged várni.* példamondat került is az általános iskolásoknál a helyes válaszok alapján kialakult lista élére, a másik két csoportnál nem ez a vezető mondat, hanem a testesebb és az előbbi értelemben iskolai órán minden bizonnyal ritkábban előforduló *Ezen a színpadon fellépett a hírneves színész.*, amely mondat az általános iskolások körében is igen jól felismert (a 4. illetve 3–4. a rangsorban). Mindez arra utal, hogy a névszói viszonyragok felismerését az is befolyásolta, hogy a megfelelő mondat milyen elterelő mondatcsoportban szerepelt, azaz, hogy az elterelő mondatok mely eltérései kevésbé tisztáztak a tanulók előtt. Ezért szükséges az elterelő mondatok tanulók téves válaszai alapján kialakult rangsorának és százalékarányának ismertetése.

2.4. A téves válaszokról

Az elterelő példamondatok téves válaszok alapján kialakult sorrendjét mutató táblázatból kitűnik, hogy kevesebbet tévedtek a tanulók azon esetekben, amikor az elterelő mondat névszójához olyan rag kapcsolódott, amelynek következtében nagy mértékben módosult a mondat jelentése, nagyon elütött az alapmondattól, pl. *A fiú meghívta a barátait.*, vagy az 1.4.5., 2.4.2, 3.4.3. jelzésű mondatok esetében is. Úgyisint jól kerülték el az őző tájsházának megfelelő toldalékokkal rendelkező példamondatok megjelölését is, amit természetesnek is tarthatunk, mert az iskolában ezt nem tanulhatták, s Becsén sem elterjedt az ilyen ejtés. Magasabb azonban az általános iskolások A csoportosainál a hangrendi illeszkedést példázó hibák száma, azonban a többi csoport esetében ez a bizonytalanság egyre csökken, bár nem minden példamondatban egyenletesen. Pl. a 2.4.3. jelzésű mondattal tovább marad fenn, mint a 2.2.4. jellel ellátottal, ami minden bizonnyal összefüggésben van az említett két mondat szavainak hangrendjével. Az említetteknel több gondot okoztak, különösen az A csoportosoknak, az alapmondatot tartalmi fordításban visszaadó mondatok, s azok, amelyek a megfelelő toldaléktól eltérő, de így is értelmes mondanivalót kifejező elterelő mondatok, pl.: a 3.2.2., illetve a 3.3.3. jelzésűek, sőt a 3.1.2. jelzésű is, amely-

AZ ELTERELŐ PÉLDAMONDATOK TÉVES VÁLASZOK ALAPJÁN KIALAKULT SORRENDJE

A mondatok jelzése:	AZ ELTERELŐ PÉLDAMONDATOK:	Általános iskolások				Egységes középiskolások			
		Sorrend:	A. cs. %	Sorrend:	B. cs. %	Sorrend:	A. cs. %	Sorrend:	B. cs. %
1.1.2.	Főzj a levest a fazékban.	17.	15,00	21—24.	3,33	16—18.	7,84	8—10.	8,69
1.1.4.	Főzj a levest a fazékban.	23.	8,56	—	—	25—26.	1,96	11—18.	4,34
1.1.5.	Főzz levest a fazékban!	11.	24,29	3.	26,67	2.	27,47	2.	34,79
1.2.2.	Azt a nagy füzetet kérem!	8—9.	27,14	21—24.	3,33	12.	10,78	11—18.	4,34
1.2.3.	Azt a nagy füzetét kérem!	16.	17,14	7—8.	20,00	6.	14,70	4—5.	21,74
1.3.2.	Péter a könyvt látta az asztalon.	14.	20,00	4—6.	23,33	20.	5,88	—	—
1.3.4.	Péter látta a könyvét az asztalon.	18.	12,86	12—14.	10,00	9—10.	13,72	6—7.	17,39
1.4.2.	A fiú meghívta a barátot.	8—9.	27,14	4—6.	23,33	3.	24,50	6—7.	17,39
1.4.3.	A fiú meghívta a barátait.	28.	4,29	15—20.	6,67	14—15.	8,82	—	—
1.4.5.	A fiú meghívta a barátjáról.	27.	6,43	15—20.	6,67	22—24.	2,94	—	—
2.1.2.	Az iskolán foglak téged várni.	20—21.	10,00	—	—	19.	6,86	8—10.	8,69
2.1.4.	Az iskolából foglak téged várni.	22.	9,29	—	—	20.	4,90	—	—
2.2.3.	A gondolatban veled vagyok.	1.	75,72	1.	76,67	1.	78,43	1.	69,56
2.2.4.	Gondolatban veled vagyunk.	20—21.	10,00	15—20.	6,67	16—18.	7,84	—	—

2.3.2.	A mi olvasókönyvünkben vannak szép versek.	3—5.	31,43	2.	30,00	6—7.	16,66	11—18.	4,34
2.3.3.	A mi olvasókönyvünkön vannak szép versek.	24—25.	7,86	21—24.	3,33	27—28.	0,98	—	—
2.3.5.	A mi olvasókönyveinkben vannak szép versek.	7.	27,86	4—6.	23,33	5.	17,64	3.	26,08
2.4.2.	A mi tanteremünkénél van Anna.	26.	7,14	—	—	22—24.	2,94	11—18.	4,34
2.4.3.	A mi tanteremünkben van Anna.	2.	45,00	10—11.	13,33	6—7.	16,66	4—5.	21,74
3.1.2.	Ezen a színházban fellépett a hírneves színész nő.	3—5.	31,43	10—11.	13,33	16—18.	7,84	11—18.	4,34
3.1.3.	Ezön a színpadon fellépett a hírneves színész nő.	19.	12,15	15—20.	6,67	22—24.	2,94	—	—
3.2.2.	A régi felvételekre rányomta bélyegét az idő.	10.	26,43	9.	16,66	4.	18,62	—	—
3.2.3.	A régi felvételekön észrevehető volt az idő nyoma.	15.	18,57	15—20.	6,67	11.	12,74	8—10.	8,69
3.3.2.	A nagy törölközőre ült, és napozott.	13.	21,43	12—14.	10,00	13.	9,80	—	—
3.3.3.	Ült a nagy törölközőben, és napozott.	3—5.	31,43	7—8.	20,00	14—15.	8,82	11—18.	4,34
3.4.2.	A földet ült.	24—25.	7,86	21—24.	3,33	27—28.	0,98	11—18.	4,34
3.4.3.	A földön ült.	12.	23,57	15—20.	6,67	25—26.	1,96	11—18.	4,34
3.4.5.	A földben ült.	6.	28,57	12—14.	10,00	9—10.	13,72	—	—

nek felesleges névelője (avagy mutatónévmása) sokakat nem zavart, de ezúttal is megjegyzendő, hogy ez a hiba is mind jobban tűnt fel a további csoportokba sorolt tanulóknak. Mind ebből arra következtethetünk, hogy a tanulók eléggé tisztában vannak a ragok funkciójával, s az oktatás folyamán mind inkább tisztázódik előttük a hangrendi illeszkedés, valamint a tartalmi és pontos fordítású mondatok közötti különbségek, s ez nyelvismereti szinten bekövetkező ütemes fejlődésüket bizonyítja.

Visszaesést mindössze két elterelő példamondat kapcsán vehetünk észre, és pedig az első mondatcsoportba tartozó *Főzz levest a fazékban!*, valamint *A gondolatban veled vagyunk.* példamondatok kapcsán. (Ez utóbbi a második mondatcsoportba tartozik.)

Az első mondattal kapcsolatban különösképpen az az érdekes, hogy a B csoportba tartozók közül többen vélték helyesnek, mint a nyelvet iskolában tanuló A csoportosok, s ami különösen szembeötlő az az, hogy a középiskolás B csoportosok majd 10%-kal tévedtek többet az A csoportba sorolt általános iskolásoknál, akiktől a többiek is többet tévedtek ugyan, de mégsem ilyen mértékben. Ez nem magyarázható a véletlennel, de az már nagyon valószínűnek tűnik, hogy e jelenség a környezetnyelv-tanítás idegennyelv-tanítástól való eltéréseinek egyik mozzanata, ugyanis a B csoportba tartozók odahaza is beszélik e nyelvet, környezetükkel is gyakran érintkeznek magyar nyelven, s az ő nyelvismeretüket ezek a körülmények negatívan befolyásolják: *ők környezetük magyar nyelvét beszélik*, ezt tudják, ezt ismerik inkább, környezetük magyar anyanyelvű lakosainak beszédében pedig a felszólító módú igealak használata majdhogynem teljesen kiszorította megfelelő helyéről a kijelentő módot. Ennek következményeként az említett csoportba tartozók, de a környezetük beszédére csak ösztönösen odafigyelő másik csoportbeliek is, minden bizonnyal ezért tartották jónak az idézett elterelő mondatot az alapmondatnak megfelelő *Főzi a levest a fazékban.* mondattal szemben.

Részben a környezet negatív nyelvi hatásával magyarázható a *Gondolatban veled vagyunk.* megfelelő mondattal szembe állított, szerepét „legeredményesebben” betöltő elterelő mondat, *A gondolatban veled vagyunk.* minden csoportban nagy hibaszázalékok okozását is, ugyanis a határozott névelő felesleges használata úgyszintén elterjedt nyelvi jelenség a magyar ajkú becseiek körében, bár ez esetben figyelembe kell venni azokat a különbségeket is, amelyek a szerbhorvát nyelvű alapmondat és megfelelő fordítása között fennállnak (az 1.3. részben erről tettünk említést). Mégis, a fentebbi és ez esetben is, okkal beszélhetünk a környezet negatív nyelvi hatásáról, mert ez valóban csak akkor érezhető a tanulói válaszokban, ha valóban létező is. Ellenben olyan tájnyelvi vonások, amelyek más vidékeken elterjedtek, de Becsén nem, nem is eredményeznek nagy hibaszázalékot. Ez figyelhető meg például az *Ezön a színpadon fellépett a hírneves színésznő.*, valamint *A régi felvételekön észrevehető volt az idő nyoma.* mondatok esetében, amelyek az általános iskolások A csoportjában kevesebb téves

válasznak voltak okozói, mint *A földön ült.* szándékosan értelmetlenné tett mondat.

Az említett körülmények és különbségek ellenére azonban meglepő a téves feleletek magas százalékaránya. Ezekből a mutatókból arra következtethetünk, hogy a tanulók eléggé bizonytalanok a határozott névelők használatában. És ez nem csak az említett megfelelő és elterelő mondatok kapcsán állapítható meg, hanem az *Ült a nagy törölközőn, és napozott.* és *Ült nagy törölközőn, és napozott.* két megfelelőnek minősített mondatra adott tanulói pozitív válaszok között megmutatkozó különbségek alapján is, mivel az előbbit lényegesen többen tartották jónak, megfelelőnek az utóbbinál. E kérdést illetően a diákokat tanító tanárok erőfeszítéseinek eredményei csak az egységes középiskolások *B* csoportosainak eredményeiben kezdenek megmutatkozni, bár még itt is elég nagy a bizonytalanság, s a javulás további erőfeszítéseket, további munkát követel meg diáktól és tanártól egyaránt.

3. ÖSSZEFOGLALÁS

Vizsgálódásainkat összefoglalva azt állapíthatjuk meg, hogy a tesztezett tanulók magyar ragozástani és nyelvi ismeretei iskoláztatásuk folyamán fokozatosan fejlődnek, ami e nyelv sikeres tanítása és tanulása mellett szól. Megállapíthatjuk továbbá azt is, hogy a magyar nyelv környezetnyelvkénti tanításának vannak olyan, az idegennyelv-oktatás általános kérdéseitől eltérő sajátosságai, amelyek már bizonyos tekintetben az anyanyelvi nyelvápolás kérdéskörei felé mutatnak. Ebből a szempontból nézve pedig megkérdőjelezhetőnek tűnik az a nézet, fel fogás, amely a célnyelvet beszélő ország, vagy társadalmi és nyelvi közösség beszédének felidézését, megjelenítését kívánja megvalósítani a nyelvi laboratóriumban, illetve a tanteremben. Ez az elgondolás igen vonzónak tűnhet ugyan, s minden valószínűség szerint pozitívumai is vannak, de olyan fogyatékoságai is, amelyek eltúlzott alkalmazásuk esetében az illető nyelvet tanulók számára újabb problémákat is okozhatnak. Mert ha valóban a célnyelvet beszélők mindennapi beszédét kívánnánk a laboratóriumban, avagy a tanteremben megjeleníteni, akkor számolnunk kellene azzal is, hogy az adott célnyelvi közösség tagjai esetleg nem az elvárt irodalmi-köznyelvi szinten használják anyanyelvüket, azaz azt a nyelvet, amely a tanuló számára a célnyelvet jelenti. A környezet nyelvének tanulókra gyakorolt negatív hatására pedig a hibák elemzése során hoztunk fel példákat, s ezeket éppen azon tanulók, tanulói csoportok szolgáltatták, akik, illetve amelyek leginkább használják a gyakorlatban is az iskolában tanult nyelvet. Ezen tanulók és tanáraik számára külön feladat a környezet negatív nyelvi hatásainak leküzdése, ami munkatöbbletet, esetleg a tanulási idő meghosszabbodását is jelentheti, azonban az is megemlíthető, hogy a szóban forgó tanulóknak előnyük is van: társaiknál minden bizonnyal jobban értik a nem irodalmi-köznyelvi beszédet.

Az előzőekből azonban az is kitűnik, hogy a magyar nyelvet környezetnyelvként tanulók között e nyelv ismeretét tekintve vannak bizo-

nyos különbségek. Mi ezeket a különbségeket is kutatva osztottuk a tanulókat A és B csoportokba, s az eredmények egybevetése igazolta feltételezésünket: valóban vannak olyan tanulók, akik előzetes nyelvismeretükből kifolyólag előnyösebb helyzetből indulnak, kezdenek a nyelvtanulásba, ám előnyük az évek során eléggé elforgácsolódik. S bár ezt a kapott eredmények bizonyítják, abban mégsem vagyunk biztosak, hogy csak a családi viszonyok alapján B csoportba sorolt tanulók indulnak nyelvismereti előnyökkel, s hogy csak az ő nyelvtudásuk, nyelvismeretük fejlődik-e lassabban a hátrányosabb helyzetből induló A csoportosokéhoz viszonyítottan, vagy ez utóbbi csoportban is akadnak olyanok, akik bizonyos nyelvismerettel rendelkeztek kezdetben, de az ő fejlődésük is olyan ütemű, mint a formális kritérium alapján B csoportba sorolt társaiké. E kérdés vizsgálatát ehelyütt nem tűztük ki feladatul, inkább csak az elemzés során vetődött fel a teszt kérdései kapcsán. De a B csoportba sorolt tanulók lassúbb fejlődése, haladása, habár egészében véve kisszámú adatról van szó, mégis arra utal, hogy e nyelv sikeresebb tanítása és a tanulók nyelvtudásának hatékonyabb fejlődése érdekében hasznos lehetne a tanulók előzetes nyelvtudását figyelembe vevően kialakítani a tanulócsoportokat, osztályokat. Természetesen, ezen észrevétel igen-igen parciális jellegű, s gyakorlati megvalósulása számos tényező és szempont figyelembevételével, s több kedvező körülmény egybejátszódása esetén volna csak lehetséges.

A TESZT

Naziv škole _____

Ime i prezime učenika _____ Razr., odeljenje _____

Datum, mesec, godina rođenja _____

Nacionalna pripadnost oca _____

Nacionalna pripadnost majke _____

Maternji jezik učenika _____

Maternji jezik oca _____

Maternji jezik majke _____

Da li govoriš mađarski kod kuće? Da Ne

S kim govoriš kod kuće mađarski? _____

Od kojeg razreda učiš mađarski? _____

ZADATAK:

Pažljivo pročitaj rečenice na srpskohrvatskom jeziku i uporedi ih sa prevodima na mađarski jezik. Zatim zaokruži broj ispred one rečenice na mađarskom jeziku koja prema tvojoj oceni potpuno odgovara po sadržaju i smislu rečenici na srpskohrvatskom jeziku. Radi pažljivo!

- 1.1.1. *Kuva supu u loncu.*
- 1.1.2. Főzi a levest a fazékban.
- 1.1.3. Főzi a levest a fazékban.
- 1.1.4. Főzi a levest a fazékban.
- 1.1.5. Főzz levest a fazékban!

- 2.1.1. *U školi ću te čekati.*
- 2.1.2. Az iskolán foglak téged várni.
- 2.1.3. Az iskolában foglak téged várni.
- 2.1.4. Az iskolából foglak téged várni.

- 3.1.1. *Na ovoj pozornici je nastupala čuvena glumica.*
- 3.1.2. Ezen a színházban fellépett a hírneves színész.
- 3.1.3. Ezön a színpadon fellépett a hírneves színész.
- 3.1.4. Ezen a színpadon fellépett a hírneves színész.

- 1.2.1. *Onu veliku svesku molim!*
- 1.2.2. Azt a nagy füzet kérem!
- 1.2.3. Azt a nagy füzetét kérem!
- 1.2.4. Azt a nagy füzetet kérem!

- 2.2.1. *U mislima smo sa tobom.*
- 2.2.2. Gondolatban veled vagyunk.
- 2.2.3. A gondolatban veled vagyunk.
- 2.2.4. Gondolatban veled vagyunk.

- 3.2.1. *Na starim snimcima se primećivao trag vremena.*
- 3.2.2. A régi felvételekre rányomta bélyegét az idő.
- 3.2.3. A régi felvételekén észrevehető volt az idő nyoma.
- 3.2.4. A régi felvételeken észrevehető volt az idő nyoma.

- 1.3.1. *Peter je video knjigu na stolu.*
- 1.3.2. Péter a könyvt látta az asztalon.
- 1.3.3. Péter látta a könyvet az asztalon.

- 1.3.4. Péter látta a könyvét az asztalon.

- 2.3.1. *U našoj čitanci ima lepih pesama.*
- 2.3.2. A mi olvasókönyvünkben vannak szép versek.
- 2.3.3. A mi olvasókönyvünkön vannak szép versek.
- 2.3.4. A mi olvasókönyvünkben vannak szép versek.
- 2.3.5. A mi olvasókönyveinkben vannak szép versek.

- 3.3.1. *Sedeo je na velikom peškuru, i sunčao se.*
- 3.3.2. A nagy törölközőre ült, és napozott.
- 3.3.3. Ült a nagy törölközőben, és napozott.
- 3.3.4. Ült a nagy törölközőn, és napozott.
- 3.3.5. Ült nagy törölközőn, és napozott.

- 1.4.1. *Dečak je pozvao svoga druga.*
- 1.4.2. A fiú meghívta a barátot.
- 1.4.3. A fiú meghívta a barátait.
- 1.4.4. A fiú meghívta a barátját.
- 1.4.5. A fiú meghívta a barátjáról.

- 2.4.1. *U našoj učionici je Ana.*
- 2.4.2. A mi tantermünkön van Anna.
- 2.4.3. A mi tantermünkben van Anna.
- 2.4.4. A mi tantermünkben van Anna.

- 3.4.1. *Sedeo je na zemlji.*
- 3.4.2. A földet ült.
- 3.4.3. A földön ült.
- 3.4.4. A földön ült.
- 3.4.5. A földben ült.

Datum izrade testa: _____ 1979. god.

J E G Y Z E T E K

¹ Antal László: A magyar esetrendszer, Bp. 1961. 31. old.
² Dezső László és Nemser, William: Nyelvtudományi és kontrasztív nyelvészet. Megj. Összevető nyelvvizsgálat, nyelvtanítás, Tankönyvkiadó, Bp. 1972. Szerk. Horváth Miklós és Temesi Mihály.

³ Vajda József: A hely- és időhatározós szerkezetek; A Hungarológiai Intézet nyelvészeti füzetek; 4. Szerbhorvát–magyar kontrasztív nyelvtan, Újvidék 1975. 34. old.

⁴ I. mű, 36. old.

⁵ E helyütt mondunk köszönetet Szöllősi Valériának, Vujić Piroskának, Krizsán Júliának, Böröcsök Lászlónak és Beretka Ferenc tanároknak, valamint iskoláik dolgozóinak a szíves közreműködésért.

⁶ Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 1978. 34. szám, 50. old.

REZIME

USVAJANJE NEKIH MORFOLOŠKIH OSOBINA MAĐARSKOG JEZIKA KAO JEZIKA DRUŠTVENE SREDINE

Rad se zasniva na jezičkom materijalu koji je prikupljen testiranjem dve grupe učenika osnovne škole i opšteg srednjeg obrazovanja u Bečeju. Svi ispitanici pohađaju nastavu na srpskohrvatskom jeziku a mađarski jezik uče kao jezik društvene sredine. Ispitanici su grupisani prema tome da li je maternji jezik oba roditelja srpskohrvatski jezik ili je maternji jezik jednog roditelja mađarski i prema tome da li pohađaju osnovnu ili srednju školu zajedničkih osnova.

Ispitivalo se do koje mere su učenici, u zavisnosti od dužine učenja jezika, usvojili u mađarskom jeziku objektni nastavak *-t*, inesivne nastavke *-ban*, *-ben* i superesivne nastavke *-n*, *-on*, *-en*, *-ön*.

Rezultati ispitivanja pokazali su da su učenici grupe početnika u učenju ovog jezika najsigurniji u upotrebi objektivnog nastavka *-t*. Više greše u upotrebi superesivnih, a najviše u upotrebi inesivnih nastavaka. Učenici koji nešto više poznaju jezik najsigurniji su bili u upotrebi superesivnih nastavaka *-n*, *-on*, *-en*, *-ön*. Više greše u upotrebi objektivnog nastavka, a najviše u upotrebi inesivnih nastavaka.

Analiza je takođe pokazala da se broj grešaka znatno smanjuje kod učenika srednje škole zaji. osnova, tj. kod onih, koji duže vremena uče mađarski jezik i da na poznavanje jezika utiče i dijalekat mađarskog govornog jezika u datoj sredini.

SUMMARY

THE ACQUISITION OF SOME MORPHOLOGICAL FEATURES IN HUNGARIAN AS SECOND LANGUAGE

In this paper the results of testing primary and secondary school pupils learning Hungarian as second language have been presented and discussed. The aim of this investigation was to test the correct use of the object ending *-t* and the locative endings *-ban/-ben* and *-n/-on/-en/-ön*.

Beginners were most positive in the use of the objective ending *-t*; they made more errors in the use of the locative ending *-n/-on/-en/-ön*, and the most in the use of the locative ending *-ban/-ben*. Advanced learners were most positive in the use of the locative ending *-n/-on/-en/-ön*; they made more errors in the use of the objective ending *-t*, and the most in the use of the locative ending *-ban/-ben*.

Csehné Szabó Márta

**A JÁR ÉS A MEGY
IGÉK JELENTÉSTANI
ÖSSZEHASONLÍTÓ
VIZSGÁLATA**

Vizsgálataimhoz az a megfigyelés adta az indítékot, hogy bizonyos szavak használati köre kétnyelvű környezetben könnyebben elbizonytalanodik, mint egyéb körülmények között. Feltételeztem, hogy ebben szerepet játszik — esetleges egyéb okok mellett — maga a kétnyelvűség, pontosabban a másik nyelv hatása is. Feltevéseimre — a kétnyelvűség és a szóhasználat közötti összefüggésre — bizonyítékot a Szlovén Szocialista Köztársaságban, a Murántúl magyarok lakta négy helységében kerestem. 1978 áprilisában Lendva, Dobronak, Göntérháza és Domonkosfa elemi iskoláiban nyolcadikos magyar meg szlovén anyanyelvű diákok¹ töltötték ki azt a tesztlapot, amely a *megy* és a *jár* igék használatára vonatkozó kérdéseket, feladatokat tartalmazta. Válaszadóim valamennyien ismerik és használják is mindkét nyelvet, a szlovént és a magyart is. Iskoláikban vannak vegyes tagozatok, ahol a tanítás mindkét nyelven folyik. Az a törekvés nyilvánul meg ebben, hogy kétnyelvűségről ne csak a nemzetiségre (esetünkben a magyarságra) vonatkoztatva lehessen beszélni, de „a nemzet tagjai” is ismerjék — „legalább passzív szinten” — „a nemzetiség nyelvét”².

A *jár* és a *megy* igékre vonatkozó kérdéseim, amelyek segítségével a kutatást végeztem, egy nagyobb tesztkomplexum részeként kerültek a tanulók elé. (Ez a több részből álló teszt segítségével a Hungarológiai Intézet több nyelvész-munkatársa szerzett kutatásaihoz adatokat.)

Válaszadóimnak négy feladatot kellett megoldaniuk: helyes és helytelen mondatok közül kellett választaniuk, olyan mondatokat kiegészíteniük, amelyekből hiányzott a két szóban forgó ige valamelyike s egy megint másfajta feladatban több megadott mondatjelentés-variáció közül kellett kiválasztaniuk azt, amelyik a legpontosabban értelmezi a példamondatokat.

A különböző típusú feladatokkal más-más irányból volt megközelíthető a felvetett probléma.

Az első feladatban a tanulóknak ez a két mondat közül kellett választaniuk:

- (1) *A nyolcadik osztályba megyek.*
- (2) *A nyolcadik osztályba járok.*

A feladatot így fogalmaztam meg: „A kérdőív elején azt írtad, hogy a osztály tanulója vagy. Hogy mondanád ezt másként?” A válasz a kérdésre az (1) vagy a (2) mondat: arra akartam így választ kapni, hogy — mielőtt még a további kérdések mélyebben gondolkodóba ejtik a tanulókat a témát illetően — spontánul, úgymond „első szó-ra” melyik igét választják.

Az első feladatot a 182 tanulóból (108 magyar, 74 szlovén anyanyelvű) 114-en oldották meg értékelhetően (67 magyar és 47 szlovén anyanyelvű). A többi 68 tanuló vagy mind a két lehetőséget „kiválasztotta”, vagy egyáltalán nem válaszolt erre a kérdésre. Azok viszont, akik felhasználható választ adtak, nagy többségükben a jár igével megfogalmazott (2) mondat mellett döntöttek: 108-an (65 magyar és 43 szlovén anyanyelvet tanuló). Az (1) mondatot 6 tanuló (2 magyar és 4 szlovén anyanyelvű) választotta.

A második feladatcsoporthat mondatával már ennél bonyolultabb volt válaszadóim dolga: maguknak kellett választaniuk a két ige között, beleilleszteni őket a megadott mondatokba, úgy, hogy azok (ahogy a feladat meghatározásában áll) „teljesek” és „helyesek” legyenek. A kiegészítés azért jelenthetett fejtörést a számukra, mert igeink ezekben a mondatokban nem elsődleges, konkrét, s ezáltal legismertebb, leggyakrabban használt jelentésükben használatosak, hanem ritkább jelentésben, rendszerint állandósult szókapcsolat (szólás, közmondás, vonzat) (alap)tagjaként, ezek felismerése pedig a tesztlap kitöltője részéről magasabb szintű nyelvismeretet, alaposabb, feltételezhetően nagyobb olvasottságon alapuló nyelvtudást kíván. A második feladatcsoporthat mondatai a következők voltak:

- (3) *Az a hír . . . , hogy ma vendégek jönnek az iskolába.*
- (4) *Nem a fejembe a mai lecke.*
- (5) *Lassan tovább érsz!*
- (6) *Az önfejű, makacs emberről azt szoktuk mondani, hogy csak a maga feje után.*
- (7) *Folyton az a fejemben, hogy holnap kirándulni*
- (8) *Jól az órát?*

Ennek a feladatcsoporthat a válaszait mondatonként értékelem.

A (3) mondatra tökéletes megoldást (alaktanilag is helyeset) 182-ből csak 11 tesztlapon találtam, maguk az igeik közül azonban a válaszadók nagy többsége helyesen választott. Csak 10 magyar és 14 szlovén (összesen tehát 24) tanuló írt *megyet* a *járja* helyett. (Az általában tárgyatlan ige ritka, de itt egyedül szabályos tárgyas ragozása — azt hiszem — magyarázattal szolgál arra nézve, miért csak 11 tanuló talált rá a teljesen pontos igealakra.)

A helyes és helytelen válaszok aránya a (4) mondatnál 172:8. Két szlovén tanuló üresen hagyta az ige helyét.

Az (5) mondat kemény diónak bizonyult; lehet, hogy azért, mert sokan nem ismerték fel benne a *lassan járj, tovább érsz* közmondást. Helyes kiegészítést adott 123 tanuló (79 magyar és 44 szlovén), tévedtek 55-en (29 magyar és 26 szlovén). Nem kaptam választ 4 tanulótól, akik

közül kettő magyar, kettő szlovén anyanyelvű. (Alaktani és helyesírási szempontból az itt kapott válaszok rendkívül tarka képet mutatnak, egy ilyen szempontú elemzés azonban kívül van ennek a dolgozatnak a keretein.)

A (6) mondatra helyes választ 79 tanulótól kaptam, közülük 54 magyar és 25 szlovén anyanyelvű, téveset 86-tól (43 magyar, 43 szlovén). 17 tanuló, 11 magyar, 6 szlovén anyanyelvű válasza nem értékelhető.

A (7) mondat végén lévő *megy* igével nem volt különösebb probléma, minden válaszadóm ezt az igét választotta. A *valami jár a fejében* állandósult szókapcsolatra is ráismertek 156-an (96 magyar, 60 szlovén tanuló), 16 tanuló (7 magyar, 9 szlovén) adott téves választ, 10 pedig (5 magyar és 5 szlovén) üresen hagyta az ige helyét jelölő vonalat a tesztlapon.

A (8) mondatnál a legtöbb tanuló a *megy* igére „szavazott”; 128-an (78 magyar és 50 szlovén) választottak így, a *jár* igét 50 tanuló (29 magyar, 21 szlovén) választotta. Furcsa eredmény ez, hiszen a magyar nyelvérzék ilyen esetben a *jár* igés formát tartja megszokottabbnak.³

A harmadik feladat arról volt hivatott képet adni, hogy mennyire tudatos a tanulók szóhasználata, ami a megfigyelt problémát illeti. A

(9) *Marika nem jár iskolába.*

és a

(10) *Marika nem megy iskolába.*

mondatokról kellett a megadott jelentésvariánsok alapján megállapítani, hogy mi a jelentésük.⁴ Az itt kapott válaszokból derült ki a legvilágosabban, hogy a választást az esetek nagy részében az ösztönösség — vagy mondjuk így: a (sokszor csalóka) nyelvérzék — irányítja.

Ez a feladat lényegében azonos szerkezetű mondatokat tartalmaz, mint az első, itt azonban már lényegesen differenciáltabb válaszokat kaptam: 157 tanuló válaszolta meg őket, közülük 17 tanuló (12 magyar és 5 szlovén) mind a két mondat jelentésére pontosan ráérzett. Ezeknek a tanulóknak a válaszaiból arra következtethetünk, hogy a *megy* igét az itt használt értelemben — helyesen (vö. a *Magyar értelmező kéziszótár jár és megy* szócikkeivel) — tágabb jelentésűnek érzik, mint a *jár* igét, s jól állapítják meg, hogy a (10) mondat adott esetben jelentheti azt is, amit a (9). A kapott adatokra támaszkodva megkockáztatnám még azt a feltevést is, hogy — elvonatkoztatva a konkrét mondattól — ezek az adatközlőim, tizenheten, tudják (vagy érzik?) a két ige jelentéskörének tágabb, illetve szűkebb voltát. (Ők azonban az adatközlőknek még a 10%-át sem teszik ki!) A (9) mondatot további 104 tanuló (64 magyar és 40 szlovén anyanyelvű) értékelte helyesen, a (10)-t viszont már csak további 20 (10 magyar és 10 szlovén). A (9) mondat esetében tehát 58 tanuló nem érzékelte, hogy a *jár* igének itt bizonyos ismétlődő cselekvést jelölő jelentése van, míg a *megy* igével jelölt cselekvéshez nem szükségszerűen kötődik az ismétlődés mozzanata. A (10) mondat nagyobb arányú téves értelmezését látva felvetődhet annak le-

hetősége, hogy a nagyobb tévedésarányt a nagyobb értelmezés-választék okozta. (Ehhez a mondathoz négy értelmezést adtam, a (9)-hez csak kettőt). Ezt az eshetőséget azonban bátran elvethetjük, mert a válaszoknak csak mintegy egy negyede kapcsolódik az a) vagy a d) jelentésvariánshoz (15—15 válasz). Lényegében tehát itt is két lehetőség között oszlik meg a válaszok nagy többsége (75%-a). Az a 13 tanuló, aki a (10) mondatot az a) jelentésvariánshoz kötötte, s ugyanezt a jelentést tulajdonítja a (9) mondatnak is, valójában nem tesz különbséget a *jár* és a *megy* igék között. És nem érzékelik a különbséget azok sem (12-en, 10 magyar és 2 szlovén tanuló), akik a (9) mondatnak a b) jelentésvariánsát, a (10)-nek pedig szintén a b) jelentésvariánsát választották. Kielezlik viszont a két ige (alap)jelentése közötti különbséget azok, akik a (9) mondatot jól értelmezték ugyan, (az a) jelentésvariánst választották), a (10) mondat kettős jelentésére azonban nem figyeltek föl (a b) jelentésvariáns mellett döntöttek). Ezek a tanulók 73-an vannak (44 magyar és 29 szlovén anyanyelvű.) 17 adatközlő válaszából viszont arra következtethetünk, hogy felismerik ugyan az adott példában a *megy* ige tágabb jelentését (c) jelentésvariáns), a *jár* igének viszont téves jelentést tulajdonítanak (b) jelentésvariáns).

A bizonytalankodó nyelvérzék jele ez a sokféle variáció, valamint az is, hogy néhányan — igaz, nem sokan, mindössze három — meg sem kísérelték a válaszadást, többen pedig következtelenül vagy hiányosan válaszoltak.

A negyedik feladatcsoport mondatairól azt kellett eldönteni, hogy helyesek-e vagy rosszak. A következő mondatokról volt szó:

- (11) *Péter ma nem megy horgászni.*
- (12) *Péter ma nem jár horgászni.*
- (13) *Éva ritkán megy moziba.*
- (14) *Éva ritkán jár moziba.*
- (15) *Tegnap nálunk ment a barátom.*
- (16) *Tegnap nálunk volt a barátom.*
- (17) *Tegnap nálunk járt a barátom.*

Ezeknek a mondatoknak a helyes, illetve hibás volta az állítmánynak és közvetlen bővítményének a kapcsolatától is nagy mértékben függ. Bizonyos értelemben buktatónak számíthat a (13) és (14) mondat, mert a közlés, amelyet tartalmaznak, mindkét formában helyes. A mechanikus igen-nem alapon való válogatást — tehát valójában a (13) és a (14) mondatokban rejlő csapdát — elkerülendő iktattam be ezek közé a mondatok közé a (16)-t, amely (állítmányában a *van* igével) nem tartozna szorosan ide. Adatszolgáltatóim nagyobb része azonban ennek ellenére is vagy-vagy alapon választott a mondatok közül.

A negyedik feladatcsoport elemzését mondatpárokra bontva ismertetem.

A (11) és (12) mondatok közül a helyesre 174 tanuló ismert rá (106 magyar és 68 szlovén), tévedett 6 tanuló (2 magyar, 4 szlovén). A rossz (12) mondat helytelen voltát 167 tanuló (104 magyar, 63 szlovén) ismerte fel, 8 tanuló (4 magyar, 4 szlovén) viszont tévedett a megítélésénél.

A (13)—(14) mondatpár azért okozott az előbbinél nagyobb fejtőrést a tanulóknak, mert mind a két mondata helyes. Ezt a tényt azonban igen kevesen ismerték föl, mindössze 42-en (29 magyar, 13 szlovén) (vö. ezt az eredményt a (9) és a (10) mondatok értékelésével!). Csak a (13) mondatot tartotta jónak 44 tanuló (27 magyar, 17 szlovén), csak a (14) mondatot 91 (52 magyar, 39 szlovén) tanuló.

A (15), (16) és (17) mondatok közül 109 tanuló (81 magyar, 28 szlovén) helyesen értékelte mind a háromat. További 55-en (20-an a magyarok, 35-en a szlovének közül) a (17) mondat megítélésében tévedtek. A (16) mondatot 6 tanuló nem ítélte meg helyesen (5 magyar, 1 szlovén), a (15) mondat értékelésében pedig csak egy (magyar, tanuló tévedett).

A negyedik feladatcsoportot két szlovén anyanyelvű tanulóknak nem sikerült megoldania, háromnak pedig ez csak részben sikerült. Az ő tesztlapjukat természetesen ezeknek a mondatoknak az elemzésénél nem vettem figyelembe.

Az egyes kérdéscsoportokra adott válaszok értékelését az I., a II., a III. és a IV. számú táblázat foglalja össze, az összesített eredmény pedig az V. számú táblázat adataiból olvasható le.

I. számú táblázat: az első feladat /(1), (2) mondat/ adatai

	helyes válasz (jár)	rossz válasz (megy)	hiányzik a válasz
a magyar tanulók adatai	65	2	41
a szlovén tanulók adatai	43	4	27
összesen	108	6	68

II. számú táblázat: a második feladat /(3)—(8) mondat/ adatai

	helyes válaszok		rossz válaszok		hiányzik a válasz	
	megy	jár	megy	jár	megy	jár
a magyar tanulók adatai	269	301	124	44	11	9
a szlovén tanulók adatai	163	177	99	50	9	18
összesen	432	478	223	94	20	27

III. számú táblázat: a harmadik feladat /(9), (10) mondat/ adatai

	helyes válaszok		rossz válaszok		hiányzik a válasz	
	megy	jár	megy	jár	megy	jár
a magyar tanulók adatai	24	76	78	23	6	9
a szlovén tanulók adatai	15	45	42	17	19	10
összesen	39	121	120	40	25	19

IV. számú táblázat: a negyedik feladat / (1)–(17) mondat/ adatai

	helyes válaszok		rossz válaszok		hiányzik a válasz	
	<i>megy</i>	<i>jár</i>	<i>megy</i>	<i>jár</i>	<i>megy</i>	<i>jár</i>
a magyar tanulók adatai	267	269	55	50	2	5
a szlovén tanulók adatai	166	152	45	60	11	10
összesen	433	421	100	110	13	15

V. számú táblázat: összesített adatok

	helyes válaszok		rossz válaszok		hiányzik a válasz	
	<i>megy</i>	<i>jár</i>	<i>megy</i>	<i>jár</i>	<i>megy</i>	<i>jár</i>
a magyar tanulók adatai	560 27,56%	711 34,99%	259 37,38%	117 16,88%	19 10,16%	64 34,22%
a szlovén tanulók adatai	344 16,93%	417 20,52%	190 27,42%	127 18,32%	39 20,86%	65 34,76%
összesen	904 44,49%	1128 55,51%	449 64,80%	244 35,20%	58 31,02%	129 68,98%

A magyar és a szlovén tanulók eredményeinek az összehasonlítása azt az egyébként egyáltalán nem meglepő képet mutatja, hogy a magyar tanulók, akiknek az anyanyelvéről és az anyanyelvén folyt a szó, valamivel pontosabb válaszokat adtak, mint szlovén anyanyelvű társaik. A kétnyelvű környezet és a kétnyelvű oktatás hatását mutatja viszont, hogy a szlovén tanulók lemaradása nemcsak hogy nem túlságosan nagy, de bizonyos esetekben (l. például a rossz válaszok százalékarányát!) nincs is lemaradás.

Bizonyos következtetéseket abból is le lehet vonni, hogy milyen esetekben *hiányzott* a válasz a tesztlapokról. A hiányzó válaszoknak az aránya a szlovén tanulók nagyobb fokú bizonytalanságát mutatja. A magyar anyanyelvként ismerő tanulók bizonytalansága azonban szintén nem sokkal marad el az övéké mögött.

Adataim azt mutatják, hogy a bizonytalankodás, a magyar köznyelv szabályaitól való eltérő szóhasználat a *megy* ige esetében a nagyobb. A tanulók sok esetben választották ezt az igét olyankor is, amikor a *jár* ige használata lett volna a helyes. Ez tulajdonképpen azzal magyarázható, hogy a *megy* ige tágabb jelentését adatközlőim közül sokan nem ismerték föl, s hibásnak, rossznak minősítettek olyan mondatokat, amelyekben a *megy* ige használata nem hibáztatható. Különösen olyan esetekben fordult ez elő, amikor az ezzel az igével megformált mondat mellett ott volt a másik is, a *jár* igés (pl. a harmadik feladatban). De nagy arányban a *megy* ige felé hajlik a hibázások száma a második feladatcsoport adatainak esetében is, tehát az állandósult szókapcsolatoknál (pl. az (5) mondatot igen sokan nem tudták ki egészíteni).

Tapasztalhatóak azonban, ha kisebb mértékben is, ellenkező irányú hibázások is. Olyan esetekre gondolok, amikor a *jár* kerül a *megy* helyére (pl. a (6) mondat), vagy a *jár* igés mondat alaptalanul rossznak minősül (pl. sok adatközlőnél a (17) mondat, valószínűleg a (15) és a (16) mondatok hatására).

Ezek a közvetlen hatásokon túl azonban, vannak olyan nyelvi rendszerbeli — főleg jelentéstani — eltérések is a szlovén és a magyar nyelv között, amelyekre a tesztlapokon következetesen vissza-visszatérő hibák irányítják a figyelmet. Ezeknek a nyelvi különbségeknek a felismerése céljából egynyelvű (értelmező) és kétnyelvű szótárak idevonatkozó szócikkeinek az összehasonlítását végeztem: el. Sajnos, megfelelő kézikönyvek (szlovén—magyar és magyar—szlovén szótár, a szlovén nyelv értelmező szótára) híján kénytelen voltam egy közbülső nyelvnek, a szerbhorvátnak a közvetítésével végezni az összevetést. Ez a körülmény, amellet, hogy megnehezítette a vizsgálódást, a leszűrt következtetéseknek a teljesértékűségét is megkérdőjelezhetővé teszi. Enyhíti azonban ezt a fogyatékosságot, hogy a szótárakból szerzett adatok — még ha ilyen kerülővel jutottam is hozzájuk — és a teszteredmények alapján kapott adatok — ahogy a következőkben látni fogjuk — kölcsönösen megerősítik egymást.

A *jár* ige a *Magyar szinonimaszótár* tanúsága szerint olyan megszorítással szinonimája a *megy* igének, hogy a cselekvésnek, amelyet jelöl, bizonyos rendszeresen ismétlődő voltát is jelzi. Megfordítva a dolgot a szinonimaszótár a *jár* címszónál csak nyíllal utal vissza a *megy* igére, mint olyan címszóra, amely alatt a *jár* igének fontos, de távolabbi szinonimái találhatók.

A *Magyar értelmező kéziszótárban* is lényegében ilyen értelmű a kapcsolat a két ige között, rokonságukat tehát mindkét eddigi forrásom megállapítja. Jelentéskörük látszólag igen nagy hasonlósága ellenére is csak bizonyos pontokon érintkeznek egymással. Az Értelmező kéziszótár a *jár* igének 17 jelentését különbözteti meg, a *megy*-nek 13 jelentését. Az egyes jelentéseken belül még számos jelentésárnyalat van. A két jelentéssor összehasonlítása azt az eredményt adja, hogy a két ige egyikének a másikkal való felcserélhetősége úgy válik mind kétségesebbé, bizonytalanabbá, majd egészében elképzelhetetlenné, ahogy távolodunk az elsődleges, az alapjelentéstől, s ahogy válik az ige vonzatszerű alakulatok, szókapcsolatok részévé. Különösen a már eleve szűkebb jelentéskörű *jár* igének a *megy* helyére történő behelyettesítése nem lehetséges, de a *megy* is csak meghatározott esetekben léphet a *jár* helyébe (pl. a *megy* 9. főlválthatja a *jár* 8-at). A tesztfeladatok közül ilyen a (8) mondat (*Jól jár/megy az órád?*). A jelentésmezők érintkezését tapasztalhatjuk még az (1) mondatban (*A nyolcadik osztályba megyek*), a (2)-ben (*A nyolcadik osztályba járok*), a (3)-ban (*Az a hír járja...*), a (4)-ben (*Nem megy a fejembe...*), valamint a (13)-as (*Éva ritkán megy moziba*) és a (14)-es mondatban (*Éva ritkán jár moziba*). Ezekben az esetekben tulajdonképpen a *jár* 3. és a *megy* 1. érintkezik.⁵

A tesztmondatokban jelentkező ige-k a következő értelmező szótári jelentésekhez kapcsolódnak: a *jár* 3-hoz és a *megy* 1-hez az (1) (*A nyol-*

csadik osztályba megyek) és a (2) (A nyolcadik osztályba járok), a (9) (Marika nem jár iskolába) és (10) (Marika nem megy iskolába), valamint a (13) (Éva ritkán megy moziba) és (14) (Éva ritkán jár moziba) mondatok. A jár 17-hez a (3) (Az a hír járja...), a megy 3-hoz a (4) (Nem megy a fejembe...), a jár 1-hez az (5) (Lassan járj, tovább érsz!), a megy 1-hez a (6) (... a maga feje után megy), a jár 8-hoz és a megy 9-hez a (8) (Jól jár/megy az órád?), a megy 1-hez a (11) (Péter ma nem megy horgászni), a jár 4-hez a (17) (Tegnap nálunk járt a barátom) mondat kapcsolódik. A (12) (Péter ma nem jár horgászni) és a (15) (Tegnap nálunk ment a barátom) hibás mondatok, a (16) (Tegnap nálunk volt a barátom) pedig nem tartalmazza sem a megy, sem a jár igét.

Feladatom: a következőkben az lesz, hogy kétnyelvű szótárak segítségével megállapítsam: a szlovénban melyek az ekvivalensei tesztmondataim igéinek. (Ha elfogadnánk azt a szélsőséges, de egyes nyelvészek körében elfogadott véleményt, miszerint „ha egy jelnek több jelentése van, akkor nincs jogunk egy jelről beszélni”,⁶ esetünkben tizenhárom megy és tizenhét jár igével kellene számolni a továbbiakban, s ezekhez kapcsolni a más nyelvű ekvivalenseket. Szerencsére a kétnyelvű szótárak szerzői-szerkesztői is megmaradtak a hagyományos gyakorlat mellett, s jelentéstördelésük — ha el is tér némileg a Magyar értelmező kéziszótárban alkalmazott jelentéstördeléstől — megfelelő alapot szolgáltatott az összehasonlításhoz.)

A tesztmondatokat, hogy hozzájussak a szerbhorvát ekvivalensekhez (s végül megkapjam a szlovén—magyar igemegfeleléseket is), szerbhorvát anyanyelvű személyekkel fordítottam le. Az adatközlőimtől kapott fordításokat a Kovács Kálmán szerkesztette háromkötetes Szerbhorvát—magyar szótár adataival szembevettem, s a következő igemegfelelések alakultak ki a magyar és a szerbhorvát igék között (a szerbhorvát igék jelentéstördelő számai az említett szótárban használt rendszerezésre utalnak):

(1) A nyolcadik osztályba megyek megy 1. íci I 1
(2) A nyolcadik osztályba járok jár 3. íci I 2.
(3) Az a hír járja... jár 17. íci I 15. és kružiti 3.
(4) Nem megy a fejembe... megy 3. íci I 18.
(5) Lassan járj, tovább érsz! jár 1. íci I 2.
(6) ... a maga feje után jár megy 1. íci I 4.
(7) ... az jár a fejemben... jár 8. misliti II 10.
(8) Jól jár az órád? jár 8. íci I 5.
(9) Marika nem jár iskolába jár 3. íci I 2.
(10) Marika nem megy iskolába megy 1. íci I 1.
(11) Péter ma nem megy horgászni megy 1. íci I 1.
(13) Éva ritkán megy moziba megy 1. íci I 1.
(14) Éva ritkán jár moziba jár 3. íci I 2.
(17) Tegnap nálunk járt a barátom jár 4. biti ¹ I 1., navratiti se II, svratiti se III 3.

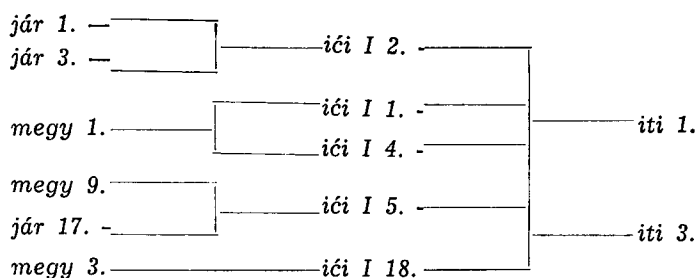
A (12), (15) és (16) mondatokat természetesen nem fordítottam le.

Az összehasonlításból első pillantásra szembetűnik az *íci* ige nagy fölénye, s már most látni lehet, hogy ezen a nyomon kell majd a továbbiakban haladni. Az imént kapott jelentéspárokat rendszerezve megállapítható, hogy a magyar és szerbhorvát igék (a már az előbbieken megnevezett két szótár rendszerezését véve alapul) a következő összefüggésben állnak egymással:

megy 1. —————	—————	<i>íci</i> I 1.
		<i>íci</i> I 4.
megy 3. —————	—————	<i>íci</i> I 8.
megy 9. —————	—————	<i>íci</i> I 5.
jár 1. —————	—————	<i>íci</i> I 2.
jár 3. —————	—————	<i>biti</i> ¹ I 1.
jár 4. —————	—————	<i>misli</i> II 10.
jár 8. —————	—————	<i>íci</i> I 15.
jár 17. —————	—————	<i>kružiti</i> 3.

A szerbhorvát *íci* ige, mint látjuk, ami a tesztmondatokban megjelenő jelentéseket illeti, lényegében mindkét magyar ige jelentésmezőjét fedi, s azok bizonyos pontokon más igék jelentéseivel is érintkeznek.

Következő forrásom Janko Jurančič *Srbohrvatsko-slovenski slovara*, amelynek adatai alapján megállapítható, hogy a szerbhorvát *íci* igenek gyakorlatilag a szlovén *iti* felel meg. (Bizonyos nehézségeket okozott, hogy egy nagyszótár részletesebb, jobban kifejtett adatait kellett összevetni egy terjedelmileg és szerkesztési elvei szempontjából is lényegesen eltérő kéziszótár adataival. A szerbhorvát—magyar szótár az *íci* ige 22 jelentését sorolja fel, Jurančič szótára pedig tízet.) Hogy lehetőleg minél pontosabb adatokhoz jussak, elvégeztem az ellenpróbát is a Stanko Škerlj—Radomir Aleksić—Vido Latković szerkesztőhármassal *Slovenačko-srpskohrvatski rečnik*e segítségével, s annak ellenére, hogy ez a két szótár lényegesen különböző szótárszerkesztési elvek szerint készült (a Škerlj—Aleksić—Latković-féle szótárban a jelentéstördelésnél sokkal hangsúlyozottabban jutnak kifejezésre a grammatikai szempontok, s ez a jelentéstani összefüggések kutatójától fokozott figyelmet és óvatosságot követel), adataik összehasonlításakor mégsem találtam semmi olyat, ami feltételezésemet, amellyel eddig a pontig eljutottam, megingatná volna. A szóbanforgó szlovén—szerbhorvát szótár jelentéstördelési rendszerének alapján a tesztmondatok vizsgált igéi, azok fordításai (a szerbhorvát ekvivalensek) és szlovén megfelelőik a következőképpen viszonyulnak egymáshoz:

A szlovén nyelvre vonatkozó adataim minden bizonnyal sokkal differenciáltabbak lennének, ha az összehasonlítást a szlovén nyelv vonatkozásában is nagyszótár segítségével végezhettem volna. Feltételezem azonban, hogy az itt vizsgált jelenség szempontjából, a lényegét illetően, az úgy kapott eredmények sem térnének el a mostaniaktól.

A tesztfeladatokkal kapott eredményeket — feltevésemet más módon is bizonyítandó — még egy másik összehasonlító vizsgálatnak is alávettem: összehasonlítottam őket nyolcvanegy magyar szülőktől származó magyar anyanyelvű tanulónak a szlovén nyelv használatára, e nyelvhasználat körülményeire, komponenseire, a nyelvismeret fokára vonatkozó adataival.⁷ Ez az összevetés, mint a következőkben látni fogjuk, közvetlen kapcsolatot mutatott ki a két adatsoport, a két jelenség között.

Az adatszolgáltatóim között lévő nem vegyes házasságból származó magyar anyanyelvű tanulónak a szlovén nyelv ismeretére és használatára vonatkozó adatait és a *jár-megy* ige pár használatát vizsgáló feladatoknál a helyes megoldások számát párhuzamba állítva olyan adatsort kaptam (l. a VI. számú táblázatot), amely alátámasztja azt a feltevésemet, hogy a megfigyelésem tárgyát képező magyar igék közti különbségek érzékelése és az igék helyes használata annál bizonytalanabb, minél szorosabb az adatokat szolgáltató személy kapcsolata a másik nyelvvel, azzal, amely nem ismeri a *jár-megy* közti különbség olyan vonatkozásait, mint a magyar.

VI. számú táblázat

a helyes válaszok száma	9—10	11	12	13	14	15	16
a nyelvhasználat együtthatója (E)	3,39	3,43	3,43	3,55	3,64	3,65	3,69
az adatközlők száma	7	12	15	15	17	10	5

Azt az adatot, amelyet a fönti táblázatban a *nyelvhasználat együtthatójának* nevezek, a következő képlet segítségével számítottam ki:

S

$E = \frac{S}{N}$, ahol E a nyelvhasználat együtthatója, S a nyelvhasználatra

N

vonatkozó adatok számokban kifejezett értékeinek összege, N pedig a nyelvhasználatra (esetünkben: a szóhasználatra) vonatkozó helyes adatok száma.

Megállapíthatom tehát: kutatásaim eredményei azt mutatják, hogy a *megy* és a *jár* igék használatában kétnyelvű környezetben, kétnyelvű egyéneknel jelentkező bizonytalankodások és hibázások egyik legfőbb oka abban keresendő, hogy a környezet másik nyelvi rendszerének (esetünkben a szlovénnek) közönségesen egy igéje, annak különböző jelentései szolgálnak azoknak a jelentéstartalmaknak a kifejezésére, amelyeket a magyar nyelv két ige jelentései között oszt meg.

Két- és többnyelvű környezetben a nyelvi rendszerek egymásra hatása nem szokatlan, valójában nagyon is általános jelenség. Én ennek a jelenségnek ezúttal csak egyik, tetszőlegesen kiválasztott, minden bizonnyal nem is a legmarkánsabb esetét vizsgáltam. A kutatásokat más szavak (sőt: nem csak szavak, de egyéb nyelvi alakulatok) használatának körére is ki kellene terjeszteni. Egy ilyen tanulmányt sokat segítené elkerülni a nyelvoktatás hatékonyságát oly nagy mértékben csökkentő „áthallásokat” és akaratlan „átviteleket”. Oly módon teszik ezt az ilyen kutatások, hogy ráirányítják a figyelmet a legérzékenyebb pontokra, segítenek tudatosítani a nyelvi rendszerek közti különbségeket és hasonlóságokat, ma már nehezen nélkülözhető fogódzót adva ezzel a nyelvoktatás módszertanát kidolgozó szakembernek, de a közvetlen nyelvoktatónak is.

J E G Y Z E T E K

¹ A teszteket kitöltő tanulók között volt néhány szerb és horvát anyanyelvű tanuló is. A fölük kapott adatokat nem vettem figyelembe, mivel statisztikai számításokra, általánosabb érvényű következtetések levonására a számok — a másik két csoporthoz viszonyítva — túlságosan kicsi.

² Mikos Melánia—Lük Albina—Junger Ferenc: *Nyelvszociológiai vizsgálatok*. Az anyanyelv használata a magyar nemzetiségű tanulóifjúság körében, *Hungarológiai Közlemények* 34. szám, 1978, március, 19—57. l.

³ A *Magyar értelmező kéziszótárban* mind a *megy*, mind a *jár* szócikke említi az igék ilyen jelentését, a *megy* igés változatot azonban ritkábbnak minősíti.

⁴ A (9) mondatához adott két jelentésváltozat a következő:

a) Marika még túl kicsi, nincs hét éves, még nem iskolás;

b) iskolás már, csak most például beteg, ezért otthon kell maradnia.

A (10) mondat a következő négy lehetőség szerint volt értelmezhető:

a) csak azt jelenti, amit az előbbi a) magyarázó mondat kifejez;

b) csak azt jelenti, amit az előbbi b) magyarázó mondat kifejez;

c) jelentheti mind a két esetet;

d) egyik magyarázat tartalmát sem adja vissza pontosan.

⁵ Bizonyos — megtevesztő — érintkezési lehetőség tűnik fel még a (3) mondatban, ahol az az a *hír járja* predikatív szerkezet megjelenik. A *hír* főnév ugyanis állandósult szókapcsolatokban mindkét ige szócikkében — a járnál kétszer is — előfordul (*megy* 2., *jár* 13., *jár* 17.). A *megy* 2. a formai eltérések mellett jelentésbeli különbségek miatt sem jöhet számításba.

⁶ Antal László idézi O. Nagy Gábor A *poliszémia kérdéséhez* című közleményében (megjelent a *Jelentéstan és stilsztika* című gyűjteményben, 395. l.)

⁷ Tesztkomplexumunknak egyik része éppen ilyen adatok begyűjtésére volt összeállítva. A tanulók megadott lehetőségek (*soha* — *ritkán* — *gyakran* — *többnyire* — *mindig*) valamelyikének kiválasztásával — többek között — a következő kérdésekre válaszoltak:

a) Beszélnek-e a következő egyének (édesapád, édesanyád, testvéreid, rokonaid, barátaid, a szomszédok) hozzád szlovénul?

b) Beszél-e a következő egyénnel (édesapáddal, édesanyáddal, stb.) szlovénul?

c) Olvasol-e újságot, folyóiratot vagy szépirodalmat szlovénul?

d) Hallgatod-e a szlovén nyelvű rádióműsorokat?

e) Nézel-e szlovén nyelvű tévéműsorokat?

- f) Szoktál-e szlovén nyelven gondolkodni?
 g) Vannak-e szlovén nyelvű könyvek a családjában? (Itt a következő lehetőségek közül lehetett választani: *nincsenek* — csak *néhány* — sok — a legtöbb — *mind*);
 h) A magyar nyelvhez viszonyítva milyen mértékben értesz, beszélsz, olvasol és írsz szlovénul? (Itt a válaszlehetőségek: *kitűnően* — *közepesen* — *gyengén*).
 Az értékeléshez az egyes feleleteknek a következő számértéket adtam (a belőlük kapott átlagértéket nevezem a nyelvhasználat együttthatójának):
 — 5 pontot ér a *soha* /a)—f)/, a *nincsenek* /g)/, a *gyengén* /h)/;
 — 4 pontot ér a *ritkán* /a)—f)/, a *csak néhány* /g)/;
 — 3 pontot ér a *gyakran* /a)—f)/, a *sok* /g)/, a *közepesen* /h)/;
 — 2 pontot ér a *többnyire* /a)—f)/, az a *legtöbb* /g)/;
 — 1 pontot ér a *mindig* /a)—f)/, a *mind* /g)/, a *kitűnően* /h)/.

IRODALOM

- Mikes Melánia—Lük Albina—Junger Ferenc: NYELVSZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATOK. Hungarológiai Közlemények, 34. szám, 1978. március, 19—57. l.
 O. Nagy Gábor: A POLISZÉMIA KÉRDÉSÉHEZ. Nyelvtudományi értekezések. 83. szám. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1974.
 MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.
 MAGYAR SZINONIMASZÓTÁR (Készítette O. Nagy Gábor és Ruzsiczky Éva). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.
 SZERBHORVÁT—MAGYAR SZÓTÁR I—II. (Szerkesztette Kovács Kálmán). Újvidék, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, 1968—1975.
 Janko Jurančič: SRBOHRVATSKO-SLOVENSKI SLOVAR. Ljubljana, 1955.
 S. Škerlj—R. Aleksić—V. Latković: SLOVENAČKO-SRPSKOHRVATSKI REČNIK. Izdavačko preduzeće Prosveta, Beograd — Državna založba Ljubljana, é. n.

REZIME

SEMANTIČKO KONTRASTIVNO ISPITIVANJE GLAGOLA JÁR I MEGY

Ovo ispitivanje bilo je podstaknuto kolebanjima koja se javljaju u upotrebi izvesnih reči u dvojezičnim sredinama. Izvršena je analiza grešaka na materijalu testa koji je sadržavao četiri grupe pitanja u vezi sa leksemama *megy* i *jár*. Ispitanici su bili učenici sedmog i osmog razreda dvojezičnih osnovnih škola u Prekmurju (SR Slovenija).

Rezultati testiranja su vrednovani u odnosu na sociolingvističke i glotodidaktičke faktore, sa ciljem da se doprinese unapređenju nastave slovenačkog i mađarskog jezika.

SUMMARY

SEMANTIC CONTRASTIVE INVESTIGATION OF THE VERBS JÁR AND MEGY

This investigation has been initiated by the vacillations appearing in the use of certain words in bilingual environments. In this paper the results of a test administered to pupils of grade seven and eight attending bilingual education in the region of Prekmurje (Slovenia) have been presented and discussed. The test comprised four groups of tasks concerning the use of the Hungarian verbs *jár* and *megy*.

The results of the error analysis have been evaluated with respect to sociolinguistic and glottodidactic factors, aiming to contribute to the promotion of teaching Hungarian and Slovenian.

Papp György

**A KONTRASZTÍV ELEMZÉS
SZEREPE A TÁRSADALMI-
POLITIKAI TERMINOLÓGIA
FORDÍTÁSÁBAN ÉS
FORDÍTÁSI MÓDSZEREINEK
KIALAKÍTÁSÁBAN**

A társadalmi-politikai terminológia fordítása igen összetett, egyszerre társadalmi és nyelvi-kommunikációs szakterület, amelynek komplex megközelítése tényezőinek egyenkénti vizsgálatát, módszereik, szempontjaik összehangolását is igényli. Ebből kiindulva foglalkoznunk kell: 1. a fordítással, 2. a kontrasztív elemzéssel, 3. a terminológiával mint nyelvi jelenséggel, ezen belül pedig a társadalmi terminológiával és 4. a kontrasztív elemzés és a fordítási módszerek kapcsolatával és egybehangolásával.

Vizsgálódásaink fordítási, fordítástudományi központúak. Az önelvű fordítástudományt kutatási területe és szemlélete határolja el az összetevő nyelvészet, a nyelvi kontaktus más területeitől. Figyelme nem a fordítás végeredményére, hanem *folyamatára* irányul, a külső, objektív tényezőkkel szemben pedig a *fordítót* részesíti előnyben. A nyelvi közvetítést tehát gondolkodási-pszichikai folyamatként, *műveletként* szemléli, eredményességét *fordítói készségektől, jártasságtól* teszi függővé. A tapasztalatilag megragadható és megtanulható készségeket a szakirodalom három alapkövetelmény köré szokta csoportosítani:

1. A nyelvi közvetítőnek jól kell ismernie a fordításban érintkező két nyelvet, de ez önmagában nem elegendő;

2. Minthogy a nyelvi kommunikáció sohasem általánosan, hanem a munka, az érdeklődés, az információcsere révén összekapcsolt közösségek között létesül, magán viseli a közlés gyakoriságának, tárgyának jellemvonásait. Az ily módon elhatárolható *kommunikációs közösség* — író és olvasó, felszólaló és hallgatósága, a mérnökök, a hivatalos érintkezés résztvevői — mindig kisebb a nyelvközösség egészénél. Minden közlés *szakszöveg* is egyúttal. Másrészt ez a közösség túl is teriedhet egy nyelv határain, a szakmai érdeklődésnek, az azonos ideológiának, az egyazon társadalomhoz tartozásnak át kell törnie a nyelvismeret korlátain. Ez az igény kapcsolja be a fordítót, a fordítást.

A közvetítéshez tehát a nyelvismerettel összefüggő tárgyismeretre is szükség van, de a fordítói hűség még a két tényező együttesével sem alakítható ki teljesen;

3. A fordításhoz, fordítóvá váláshoz az érintkező nyelvek sajátos szemléletének, a rendszerek, részrendszerek egymásra vonatkoztatásának is ki kell alakulnia, amely a nyelvi jelekben meg tudja ragadni

az információt, sőt a kiindulónyelvtől elválasztva egy másik jelrendszerhez is hozzá tudja rendelni. Ennek a fordítói kétnyelvűségnek, amelyre a magasfokú tudatosság, koordináltság jellemző, legalapvetőbb jellemvonása a szinte automatikusan érvényesülő *kontrasztív szemlélet*; az azonos információt hordozó, de különböző jelrendszerekhez tartozó egységek, alakulatok hasonlóságainak, különbségeinek elemzése és tudatosítása. Ez a fordítói nyelvismeret több is, kevesebb is, mint a két nyelv aktív, konverzációs használata. Több azért, mert a jelenségeket tudatosabban állítja szembe és a két rendszert egyszerre és egymásra vonatkoztatva vizsgálja, egymásra vetíti, viszont beérheti a kiindulónyelv passzív ismeretével, és csak a célnyelvnél kell a reprodukálásra érett szintig eljutnia.

Ennek az összevető, szembeállító eljárásnak nagy szüksége van az elméleti megalapozásra, következésképp azokra a nyelvészeti ágakra, amelyek a kommunikáció univerzális elemeit kutatják, a nyelvek különbségeit tipizálják, így a *kontrasztív nyelvészet*, szerényebben szólva a *kontrasztív, összevető elemzés* is sokat tehet a fordítástudomány érdekében.

A kontrasztív nyelvészet a legtömörebb meghatározás szerint egy adott nyelvnek egy másik nyelv kifejezőeszközeihez, szemléletéhez viszonyított leírásával, bemutatásával foglalkozik, s ehhez egy harmadik elemet is be kell vonnia az összehasonlításba, amely a részrendszereket alakulatokat összevethetővé teszi. Ez nagyjából megegyezik a fordítás folyamatával. A kontrasztív vizsgálatok iránya, valamint a tényezők hangsúlyozottsága igen különböző lehet az összevetésben, ezért a fordítástudomány és az összevető nyelvten kapcsolata nem egészen problémátlan és egyértelmű.

Valamely nyelv más nyelven keresztüli szemléletét a nyelvtanulás hívta életre, legalábbis mint tudományos módszert, és ez a didaktikai szempont uralkodó ma is. A kontrasztív nyelvészet célját legtöbb tanulmány¹ „a nyelvi struktúra változatai és az idegen nyelvek közötti viszony vizsgálatában és az idegen nyelvek tanulásának, tanulási jellemzőinek vizsgálatában” jelöli meg. Kutatási iránya anyanyelv—idegen nyelv viszonylatú, megközelítésében nem a funkció, hanem a nyelvi kifejezés van túlsúlyban. Az igazi fordítás viszont sem gyakorlatában, sem elsajátításában nem lehet a nyelvtanulás mellékterméke. Még oktatása sem folyhat a nyelvtanulással azonos fázisban, mivel ez utóbbiban az anyanyelv beidegződéseitől kell megszabadulnunk, az előbbiben épp ellenkezőleg, a másik nyelv szövegvonzásától, interferenciájától. Az idegen nyelvek tanításának hol mellőzött, hol pedig rehabilitált direkt módszerét, a *tanfordítást* természetesen nem egyenlíthetjük ki az igazi nyelvi közvetítéssel.

A kontrasztív nyelvészet jelenleg szívesebben vizsgálja a fordítás eredményét, mint eljárását. Törvényszerűségeinek kialakításában tehát maga szorul a fordításra, lévén, hogy következtetéseit abból vonja le, amint azt Catford közismert tanulmánya is bizonyítja: „A szövegekvi- valenseket legegyszerűbben a két nyelvet jól tudó informátor, vagy fordító segítségével állapíthatjuk meg... A fordító intuíciója nagy mér-

tékben befolyásolja a döntést.”² Nos, a fordítástudományt éppen ezek az „intuíciók” érdekelnék.

Több nyelvész³ kétségbe vonja a fordítás és nyelvészet kapcsolatát, mondván, hogy a nyelvészet sajátos absztrakcióit nem lehet felhasználni. Mert igaz ugyan, hogy a fordítás sem ösztönösen, hanem a korábbi megoldásokból leszűrt szabályok szerint történik, azaz mintákhoz alkalmazkodunk. Kérdés, hogy ezeknek a mintáknak megfelelnek-e olyan elvonatkoztatott kategóriák, mint főnév, tárgyi szószerkezet stb. Ilyet nem állíthatunk. A fordítói döntések, a *módszerek* következetes kialakítása, utólagos igazolása még sem képzelhető el a nyelvi tények általános konfrontálása, a nyelvészet módszerei nélkül. A célnyelv sajátosságai ki sem rajzolódnak a részjelenségek tömegéből kielemezett *típus-szabályok* nélkül. Csak így tudunk rátapintani, Németh László⁴ kifejezéseivel élve, egy nyelv *erejére* és *gyengéire*. Sajnos, az összevetés jelenleg a kezdeti stádiumban van, a formális elemek kontrasztálásánál és taxonómikus felsorolásánál, az egyes jelenségek és nem a teljes szöveg szintjén.

Van viszont a nyelvi tipológiának egy ígéretes ága, amelyet V. Mathesius⁵ alapozott meg. Ez a *nyelvi karakterológia*, a nyelvészek alig figyeltek fel rá, a fordításelméleti művekben azonban nagy visszhangra lelt a funkcionális nyelvhasználással és a kontrasztív stilisztikával rokon szemlélete, átfogó kategóriái, mint például az analitikus és szintetikus (tömörítő), igei és névszói, aktív és passzív kifejezőmódot kedvelő nyelvek, alkalmazhatók a fordítói analízisben.

Összegezeként mégis kimondhatjuk, a kontrasztív elemzés ösztönös vagy tudatos eljárásaira szükség van a fordításban, de a nyelvi közvetítés sajátos módján, műveleti rendjének adott fázisában lehet alkalmazni, és a jóval szélesebb skálájú fordítói analízisnek egy részeként, egyéb tényezőket is tiszteletben tartva.

Azok a követelmények közül, amelyeket a kontrasztív elemzésnek is tiszteletben kell tartania, elsőként a kommunikációs gyakorlat, a *szaknyelv* követelményeit kell kiemelnünk.

1. A szaknyelv csak néhány vonásában, így *szókészletében* tér el egy nemzeti nyelvtől. A szókészleti elemeket együttesen *terminológiának* szokás nevezni, amely egy adott emberi tevékenység, a mi esetünkben a társadalmi-politikai-önigazgatási tevékenység területén az egyértelmű gondolatközlést szolgálja, és *szakszókból* (*statut, državina, zastupnik, država-potpisnica* és ezekhez hasonló egyelemű vagy összetett szavak) és *szakkifejezésekből* (több szakszóból álló, meghatározott jelentéstartalommal összekapcsolt lazább kifejezések, mint pl. *akt o osnivanju radne organizacije, građansko pravno lice, dobri poslovní običaji*) tevődik össze.

2. A terminológiának az átlagosnál differenciáltabb fogalmakat, részfogalmakat kell felidéznie a befogadóban, ezért nyelviileg is igen tagolt és szabványos. Az árnyalatnyi különbségek is fontos információt hordozhatnak. Mászt jelent pl. a *fiatalkorú*, mint a *kiskorú*, a *másolat* és a *másodlat* stb.

3. A szigorú szabványosság kizárja a többalakúságot és a szinonimák egy szövegkörnyezetben való helyettesíthetőségét. A fordítás

akkora felületén, amelyen a mi többnyelvű környezetünkben érvényesül, nehéz elkerülni a helytelen többalakúságot. A szakszókincs nagyrésze ösztönösen, ellenőrzés nélkül alakul ki, ezért két-három alak is élhet párhuzamosan, főleg a társadalmi-politikai szaknyelvben van így, ahol a fogalmak azonosítása sem könnyű. Így jött létre a *honvédelem* mellett a *narodna odbrana* tükörszava, a *népvédelem*, az *óvoda*, *napközi* jelentésében használt *gyermekkert*. Ezek azért veszélyesek, mert az olvasó hajlamos külön jelentést tulajdonítani nekik.

4. A következetes egyezményesség megengedi a terminus látszólagos önkényességét, motiválatlanságát is. Nem szükséges, hogy részletezően tartalmazza a vonatkozó fogalom jegyeit, anélkül is egyértelműen fel tudja idézni, a kellő ismeretekkel rendelkező befogadónak. Meghatározott nyelvi logikát tehát nem minden esetben találunk a szakszavakban. Nem vethetjük el a társult munka terminust, mondván, hogy a munka nem társulhat, de még kevésbé kérhetünk számon valamilyen kiinduló nyelvi szerkezetet, modellt a célnyelvben. Nem helyeselhetjük az *építészeti telek* alakulatot azért, mert a *građevinsko zemljište*-ből fordítottuk, amikor a *telek*ben a teljes jelentése benne van, sem a *Nemzetközi Valuta Alapot*, olyan indokkal különírva, hogy az angol, szerbhorvát nyelvben is így van.

5. A gyakori használat a terminusokat egyszerűvé, tömörre teszi, hogy a szókörnyezetbe könnyen beépülhessenek. Magyarban pl. nem állhatnak a *rendelkezés a munka eredményeivel*, *aktus a munka szabályozásáról*-féle laza szerkezetek.

6. A terminusok a szöveg *behatárolható*, *lokális* elemei, de behatárolásuk nem mindig problémátlan, hiszen a mondatértékű elemektől a rövidítésig minden alakulat előfordulhat, s fordításnál nagyságrendjük ritkán egyezik, pl. *sredstna za snošenje rizika* — kockázati eszközök; *vrhuška* — vezető klikk. stb. A szaknyelvet különben is káros csak a terminológiára egyszerűsíteni, mivel stílusa, fordulatai épp olyan jellemzőek, s a terminológiát is csak a névszókra, hiszen az igék is lehetnek terminusok.

7. A társadalmi-politikai szövegekre, terminológiára jellemző a sokrétű színtéződés, jugoszláviai vonatkozásban a sok új fogalom, amelyek igényes nyelvi megformálást kívánnak a célnyelvben is.

Ezeket a szabályokat a fordításelmélet a fordító számára követelményként szabja meg az ekvivalencia kialakításában, de a fordítói hűség az alanyi tényezők, a módszerek, műveletek ismerete nélkül csak eszmény maradna.

A fordítás gyakorlatának kutatására, minőségi és mennyiségi befolyásolására jött létre a *fordítástechnika*, amelynek fogalmába azokat a szinte automatikus készségeket kell belefoglalnunk, amelyek lehetővé teszik, hogy a fordító figyelme a közvetítés döntési, alkotó gondolkodást kívánó eljárásai számára szabaduljon fel. A kontrasztív elemzést ebben a rendszerben is el kell helyeznünk, a *fordítási módszer* fogalmával együtt, amely a tudatosan kialakított *eljárások* összefoglaló neve.

A fordítástechnika legfontosabb feladata a nyelvi átültetés *folyamatkénti* meghatározása. Erről a folyamatról még nem tudunk mindent, mint ahogy az ember pszichikai tevékenységének egészéről sem. Koráb-

ban a szavak, szószerkezetek, mondatok pusztá behelyettesítéseként fogták fel, ma már a teljes szöveg egységes jelváltó értelmezésének tekintjük, amelynek központjában a befogadó áll, akinek közvetítünk. Helytállónak látszanak a következő megfigyelések:

— A fordítás nem egyetlen művelet, hanem részműveletekből alakul ki, még ha a végeredmény felől ennek nem is szabad látszania;

— Ezek a mozzanatok meghatározott sorrendben követik egymást, tehát *műveleti rendjük, algoritmusuk* van.

— A műveleti rend fázisait fordítás közben (fordításon most írott közlemények írásos szöveggé válását kell értenünk) el is választhatjuk egymástól, és időbelileg is befolyásolhatóak. Vannak olyan tevékenységek is, amelyeknél ez a folyamat tagolhatatlan, mint például a *tolmácsolásnál*. Ennek megvilágítására a nyelvi közvetítés két fő eljárását is meg kell neveznünk, az eredeti *közlemény megértését* és *célnyelvi reprodukálását*.

Műfajok	Megértés	Reprodukálás
A fordításnál	Időbelileg befolyásolható	Befolyásolható
A konsekutív (tárgyalási) tolmácsolásnál	Befolyásolhatatlan	Befolyásolható
A szimultán tolmácsolásnál	Befolyásolhatatlan	Befolyásolhatatlan

A fordításnál a szöveg nehezen érthető részeire bármikor visszatérhetünk, a célnyelvi szöveg kialakítását is bármikor megszakíthatjuk, *segédleteket* is felhasználhatunk, sőt az ellenőrzésre is jut idő. A konsekutív tolmácsolásnál már csak a reprodukálás idején módosíthatunk, de nem szólhatunk a tárgyaló partnereknek, ismételjék meg kedvünkért a már elmondottakat, mert mi nem értettük meg. A szimultán tolmácsolásnál, amely az eredeti közléssel szinte egyidőben zajlik, mind a megértés, mind pedig a visszaadás ideje befolyásolhatatlan.

Az előzőek értelmében tehát csak a fordítás tagolható, s a technikai készségek is ott érvényesülnek igazán, míg a tolmácsolási műfajokban az információhordozó nyelvi alakulatok memorizált egymásraveztetését használhatjuk fel.

Az írott szövegek fordítását *logikailag* legalább két és legfeljebb három szakaszra bonthatjuk fel:

1. Szövegelemzésre;
2. Átváltásra;
3. Szövegszintézisre.

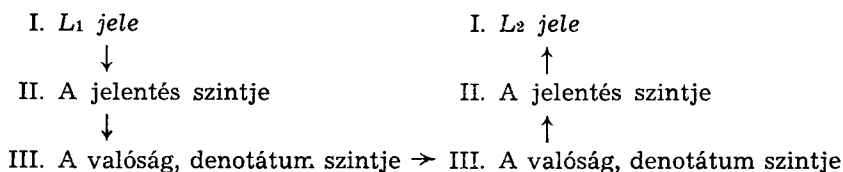
A szöveg elemzése elsődlegesen a hírtartalom megértését szolgálja, de elválaszthatatlanul egybefonódik vele az információ elvonatkoztatása

az adott nyelv jeleitől, s ezért kérdéses, vagy legalább is egyénileg változó a célnyelvre váltás mint külön logikai mozzanat. A megfigyelések, kísérletek tanúsága szerint eleve másként olvasunk egy szöveget, ha fordítani akarjuk, mint ha csak tájékoztatást merítünk belőle. Erre többek között a *fordítói tévedések* egy nagyon jellegzetes fajtája is figyelmeztet bennünket, a magyarul *leiterjakab*nak nevezett jelenség, amelynek első magyar elkövetője a német Jakob's Leiter (Jákob létrája) szókapcsolatot tulajdonnévként értelmezve Leiter Jakabnak fordította, azaz a főnevek nagybetűjét a *magyar funkció* felől értelmezte! Volt, aki az angol *autotest* szóösszetételt *autókarosszériának* fordította (az autó „testére” gondolt valószínűleg), egy fordítójelölt pedig a szerbhorvát *sokak* (utca) megfelelőeként a *szuk* (zsákutca) nyelvjárási szót írta le. Fordítás közben, úgy látszik, azonnal a célnyelv kifejezési lehetőségeit vetítjük rá az eredeti szövegre.

A szövegszintézis, a közlemény végső célnyelvi megfogalmazása az elemzéstől elég világosan elkülöníthető.

Ha a fordítást nem a különböző szintű nyelvi egységek pusztá behelyettesítésének, cseréjének, hanem *jelváltó, híváltó átértelmezésnek* fogjuk fel, mint ahogyan az előzőekben tettük is, abból az is következik, hogy a kontrasztív elemzést megfelelő *fordítási egységeken* lehet elvégezni. Az az egység minősül fordítási szegmentumnak, amely egy önálló, elkülöníthető részinformációt hordoz, tehát korántsem egyenlő valamely nyelvi egységgel, szóval, szókapcsolattal, legalábbis nem mindig. Gyakori fordítói tévedés, hogy egy szakkifejezés elemeit külön-külön értelmezzük és visszük át a célnyelvi szövegbe, mint pl. a *javna diskusija* alapján a *nyilvános vita* (helyesen közvita), a *specijalno vaspitanje* alapján a *speciális nevelés* (helyesen gyógypedagógia). Szükségesnek látszik az *értelmezési fordítási egység* és az *átváltási* (konverziós) *egység* megkülönböztetése. Egy terminus értelmezési egysége igen nagy lehet, a közvetlen szókörnyezettől egészen a nyelven kívüli való-ságelemig minden olyan kategória, amelyhez viszonyítva megragadható funkciója és hírértéke. Az átváltási egység az a jelmenyiség, amelynek információját emlékezetünkben tudjuk tartani és célnyelvi egységgé tudjuk alakítani.

A fordítás egyik kulcskérdése, hogy a kontrasztív analízist a nyelvi közlemény *milyen szintjén és mélységében* tartjuk elvégezhetőnek. A jelek (alaki) szintjén fordítási céllal nem vethető össze a kiinduló és a célnyelvi közlemény, még ha végül a fordítás azonos vagy hasonló szavakat is produkál. A jel csak a jelentése felől közelíthető meg, a jelentése pedig a denotátuma, valóságvonatkozása felől. Ezt a folyamatot a következőképpen illusztrálhatjuk:

Ugyanez az elemzési mélység és fokozatok kellenek, ha a *Sabort* feleltetem meg a magyar Száborral, amelyek csak transzkripciós szinten különböznek, vagy ha a *Skupštinát* a nagyobb különbségeket mutató képviselőház, képviselő-testület alakokkal.

Az előzőeket összegezve tehát a kontrasztív elemzésnek a következő tényezők együttesébe kell beleépülnie:

- a közlemény hírtartalma, szerkezete, nyelvi jellemzői;
- a célnyelv normái, kifejezési lehetőségei, a befogadók előzetes ismeretei;
- az információt hordozó jelek mennyisége;
- a közlemény hírértéke, információmennyisége.

Az információ felszíni manifesztálódására a kiindulónyelvi szerkezet, kifejezési mód jellemző, a célnyelv viszont más szerkezetet, megnevezési módot kíván, az alaki különbségeken túl is. Ha az eredeti szöveg vonzása erős, akkor rossz, ha pedig a tökéletes célnyelvi kifejezésért feláldozunk valamit, akkor hűtlen lesz a fordítás.

A nyelvi közvetítésnek szövegű reprodukciót kell eredményeznie, vagyis azonos logikai összefüggéseket, a jel- és információmennyiség körülbelül azonos arányát, mert ezek a közlés invariáns elemei. Ha másként járunk el, fordításunk redundáns, terjengős lesz, illetve a mi befogadóink ismeretéhez képest érthetetlen, nehezen érthető. Lássuk ezt a gyakorlatban!

A következő szerbhorvát szakkifejezés:

usmereno vaspitanje i obrazovanje

alábbi fordításai közül:

1. *irányított nevelés és oktatás;*
2. *szakoktatás és nevelés;*
3. *az általános iskolai oktatást követő kétéves fokozat;*
4. *szakirányú oktatás és nevelés.*

Az első rossz, mert szerbhorvát tükörfordítás, a második azért, mert nem az eredeti információt fejezi ki, nem fogadhatjuk el a harmadikat sem, noha a hírtartalom megvan benne, de igen terjengős, s csak a negyedik a jó.

Ha a fenti szempontok egyensúlyával kialakított fordítást gondosan összevetjük az eredeti szövegekkel, sok lényeges különbséget találunk, olyanokat, hogy az eltérő nyelveket beszélőket körülvevő valóságháttér nem teljesen azonos, ezért az egyikben valamely jeltárgyra kész megnevezési formák vannak, a másiktól pedig hiányzanak. A kész formák nem fedik egymást, másként tagolják és elemzik ugyanazt a dolgot. Ezek a különbségek nyelvi egységeként, szintenként másként realizálódnak, tehát a terminológiában csak egy részük ragadható meg a kontrasztív elemzéssel. Az eltéréseket vizsgálhatjuk lokálisan, egy jelenségre, alakulatra szorítkozva és globálisan, egy szakterület, szöveg

egészére vonatkoztatva, *gyakorisági, statisztikai* alapon. Például a halmozott birtokos szerkezet a magyar szakkifejezésekben is előfordul, de jóval ritkábban, mint a szerbhorvát nyelvben. A kontrasztív elemzés eredményeként választhatjuk ki aztán a különbségeket áthidaló *fordítási módszereket*.

A fordítás sikere mindig a nyelvi és tartalmi problémák együttes megoldásán múlik. Mint láttuk, maga az átváltás a gondolkodás, illetve a valóság síkján bonyolódik le, de eredménye nyelvi síkon mutatkozik meg, ezért a fordítási módszereknél is elválaszthatatlan az alaki és tartalmi szempont. A nyelvi átültetés során számos módszerrel élhetünk. Rendszerezhetjük őket a műveleti rend, az érintett nyelvi egységek (szóváltó, szerkezetváltó műveletek, stb.) és végeredményük alapján, hogy *alaki* vagy *tartalmi műveletekről* van-e szó. Az alaki műveletek a nyelvi különbségeket hidalják át, és a korrekt szöveget alakítják ki, hiányuk nyelvhelyességi hibákban tükröződik.

A tartalmi műveletek a nyelven kívüli, kulturális, társadalmi, környezeti különbségeket oldják meg. Hiányukban lehet a szöveg helyes, de hírvesztéses, entrópia lép fel.

A fordítási módszerek érvényesülésének a következő fázisai vannak.

1. A nyelvi és nyelven kívüli különbségek tudatosítása;
2. A megfelelő módszer kiválasztása;
3. Az interferenciális lehetőségek tudatosítása.

A fenti mozzanatok közül elsősorban az első képezi vizsgálódásunk tárgyát, ahol a kontrasztív elemzés megvalósul.

Az összevetés módját, jelentőségét a jugoszláviai vonatkozású társadalmi-politikai terminológia sajátosságain keresztül kívánom bemutatni, pontosabban a Társult munkáról szóló törvényben és az öngazgatási és egyéb társadalmi-politikai kifejezések szótárában is előforduló szakszók, szakkifejezések alapján.

A szerbhorvát és magyar terminológia különbségeinek teljes elemzésére természetesen nem vállalkozhat ez a dolgozat, már terjedelmi okokból sem. A következő analízis tehát csak illusztratív lehet.

1. Amint az előzőekből is kiderült, a fordító gyakran kerül olyan helyzetbe, hogy a magyar nyelvből hiányzik valamely, a szerbhorvát nyelvben létező fogalom és megnevezés, ilyenekkel az öngazgatási, társadalmi szövegek tele vannak. Ez esetben a valóságháttér különbözik.

Alkalmazhatja az ún. *alaki tükrözést*, vagyis kisebb-nagyobb változtatással átveszi az eredeti szót.

2. Az idegen szó átvételéhez azonban nem minden nyelv egyformán viszonyul, még hozzá nem csak kulturális, társadalmi, hanem karaktérológiai okokból. A skupština szóban például, amely élt egy darabig nyelvhasználatunkban, a hangalak és a jelentés kapcsolata teljesen *motiválatlan*, azaz csak jelöl valamit, de nem „jelent” semmit a magyar anyanyelvű számára. Azzal nem mondunk semmi újat, hogy a magyar nyelv az idegen szavaktól talán túlságosan is viszolyog, az angol, az orosz nyelv viszont szívesen fogadja őket, a szerbhorvát nyelv is szívesebben látja őket. Az már kevésbé ismert, hogy a külső eredetű és

belső keletkezésű motiválatlan szavak aránya tipológiailag összefügg, amire Telegdi Zsigmond⁶ és Károly Sándor⁷ is rámutatott.

Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a képzett, összetett szavakat (amelyeknek jelentése morfémaikban elemezhető) kedvelő jellegből ered az idegen szavak kerülése. Társadalmi-politikai szakkifejezéseink között alig található közvetlen szerbhorvát átvétel.

3. Sok különbség tapasztalható az ún. *közvetett alaki tükrözés* vonatkozásában is, amikor a szerbhorvátban is idegen eredetű terminusok sorsáról kell döntenünk. A két kultúra más korokban és más intenzitással érintkezett a különböző nemzetközi nyelvekkel, tehát előfordulhat, hogy a forrásnyelvi idegen szónak eredeti magyar terminus felel meg, mint az *ažuran* — naprakész, *supsidijarna odgovornost* — másodlagos felelősség, *kredit* — hitel, *pauša* — átalány párhuzamok.

A mindkét szaknyelvben fellelhető idegen szavak is más fokon és módon asszimilálódtak. Ezen a területen nagy szükség van a kontrasztív elemzésre, a különbségek tudatosítására, mivel az interferencia igen gyakori. Lássunk néhány példát:

Szerbhorvát alak	Tükröfordítás	Helyes magyar alak
penal	penál	pönálé
aktív (fn)	aktív	aktíva
konfiskacija	konfiszkáció	konfiskáció
legendaran	legendáris	legendás

4. A két nyelvnek hasonló tendenciái is lehetnek, s ha az elemzés nem terjed ki rájuk, túlfordításra kerül sor. Így alakult ki a kissé erőltetett *pénzelés*, *önpénzelés* a finanszírozás, önfinanszírozás kiszorításával.

5. Az új megnevezés kialakításakor dönthet a fordító a *tartalmi tükrözés* mellett is, főleg ha az eredeti alak összetett, képzett szó, és az elemeket egyenként lefordítja, mint a *társult munka*, *önigazgatás*, *társultmunka-szervezet*, *egyenlődsdi* példáiban.

A magyar nyelvben is meglevő fogalmak esetében viszont a célnyelvi szerkesztésmód érvényesül:

Szerbhorvátul:	Helytelenül:	Helyesen:
socijalni radnik	szociális munkás	szociális gondozó
pravno sredstvo	jogi eszköz	jogorvoslat
godišnji odmor	évi pihenő	évi szabadság
individualno	egyéni képzés	önképzés
obrazovanje		

6. Igen érdekes jelensége a kontrasztív elemzésnek, amikor az egyik vagy másik nyelvből hiányzó lexikai vagy nyelvtani kategóriára akadunk. Ennek több oka lehet.

6.1. Eltérhet a fogalom körének tagolása, az először Jost Trier által vizsgált *szómező* (sprachfeld):

1. zastupnik predstavnik	képviselő; 	3. prevoz putnika utasszállítás prevoz robe áru fuvarozás
2. statut	statútum alapszabály szervezeti szabályzat	4. cenovnik árjegyzék díjjegyzék

6.2. Adódhat ez a „hiány” és „többlet” a szerbhorvát és magyar nyelv analitikus, illetve szintetikus, tömörítő kifejezőmódjából is:

Szerbhorvátul	Szó szerint	Helyesen
stočna hrana	állati takarmány	takarmány
davalac usluga	szolgáltatás nyújtója	szolgáltató
nosilac obaveza	a kötelesség hordozója	kötelezett
podnosilac molbe	a kérvény benyújtója	kérvényező

6.3. Különösen jellemző ez a magyar igékre, amelyek, a névszóból képzettek, bővítményüket is magukhoz vonzzák:

dati inicijativu	kezdeményez
voditi diskusiju o nečemu	megvitat valamit
vršiti usluge	szolgáltat

6.4. Jelentkezhet a képzők vagy más toldalékok szintjén:

članska knjižica — tagsági könyv, tagkönyv
radna knjižica — munkakönyv

6.5. Rengeteg példát találhatunk az általánosabb — konkrétebb, részletezőbb megnevezés különbségeire. A kettősség természetesen soha sem egyirányú, hol az egyik, hol a másik terminus a konkrétebb, például:

posebna izjava — különnyilatkozat
posebni društveni interes — kiemelt társadalmi érdek
posebna zaštita dece — a gyermekek megkülönböztetett védelme,

ahol a jelentésmezők különbözőek, de más okból is jelentkezhet a részletezőbb szakkifejezés:

stočarska proizvodnja — állattenyésztői termelőtevékenység
autoritarna vlast — tekintélyen alapuló hatalom
obavezujuća dokumenta — kötelező érvényű okmány

7. Se szeri, se száma a transzponálásra szoruló szófaji, szerepbeli terminológiai különbségeknek. Áttekintésük, tipizálásuk helyett álljon itt csak néhány példa:

kumulacija kazne — halmazati büntetés (főnév — melléknév)
 konkurs za imenovanje — kinevezési pályázat (főnév — melléknév)
 u pismenom obliku — írásban (jelzős szerkezet — főnév)
 frakcionaštvo — frakciós jelleg (főnév — jelzős szerkezet)

8. A szakkifejezések (többtagú elemek) különbségei szinkron, alaki vizsgálattal azonosnak látszanak a 7. pont példáival, de valójában, eredetük szerint ezek az eltérések egész más jellegűek és az aktuális tagolással, a téma-réma szerepkörrel állnak kapcsolatban. A szószerkezetek, összetételek javarésze levezethető valamely mondatértékű elsődleges közlésből, ún. keretmondatokból, amelyekben új közlésként, rémaként szerepelt, de azután, a szöveg másik helyén tematizálódott, említettként jelentkezik. Némely szószerkezet két-három, sőt négy keretmondat transzformja, mivel annyinak rémáját sűríti össze — a sűrítés, tömörség a szaknyelvnek fontos jellemvonása. Például:

I. Ez egy törvény.

A munkások társítják munkájukat

T R

T R

II. A törvény szól (vmiről)

A munka társul

T R

T R

III. Az, hogy a munka társul, a társult munka.

IV. Ez az a törvény, amely a társult munkáról szól.

V. A társult munkáról szóló törvény a szövetkezetekkel is foglalkozik.

Az V. transzformációs szinten tehát a négy előző minden keretmondata témává, említetté vált.

A tematizációban a különböző nyelvű elemek eltérően viselkednek és a témába, szakkifejezésbe sűrítés foka is nyelvenként igen változó. A magyar nyelv igen aktív melléknévi igenév-képzője révén sok olyan transzformot tud létrehozni, amelyet a szerbhorvát mellékmondatokkal tud megoldani:

deo dohotka koji je rezultat izuzetnih pogodnosti u sticanju.

a jövedelem kivételesen kedvező körülmények között létrejött része
 organizacija udruženog rada koja se bavi sa poslovima prometa robe
 na veliko i sa poslovima uvoza

áruforgalommal és behozatallal foglalkozó nagykereskedelmi társult-
 munka-szervezet.

További transzformációs különbségek tapasztalhatók a szerbhorvát hátra vetett jelzős, jelző értékű határozós szerkezetek magyar ekvivalenseinél, amelyek összetett szavak, birtokos- vagy minőségjelzős szerkezetek:

ušteta u radu — munkamegtakarítás

poslovanje sa gubitkom — veszteséges gazdálkodás

pravo na patent — szabadalmi jog
 proboj u odnosima — kapcsolatok megbontása
 završni dokument iz Helsinkija — Helsinkii záróokmány
 odnosi u sticanju dohotka — jövedelemszerzési viszonyok.

Újabb transzformációs fokozatnak kell felfognunk a birtokos- és minőségjelzős szerkezetek jelöletlenné, összetett szóvá válását, amely a szerbhorvát terminológiában elenyészően ritka.

carinska dažbina — vámilleték
 član zakona — törvényszakasz (a törvény szakasza az előbbi fok)
 kontrola cena — árellenőrzés
 vid potrošnje — fogyasztásnem
 klasni interes — osztályérdek
 javno mnjenje — közvélemény

Van, amikor ez a tendencia rossz irányban hat, s az összetétel helytelen:

	helytelenül:	helyesen:
Civilna zaštita	polgárvédelem	polgári védelem
Teritorijalna odbrana	területvédelem	területi védelem.

A magyar nyelvben, a kivételektől eltekintve, általában a jelöletlenség, az összetett szóvá válás jelöli a tematizációt:

Megalakítottak egy *külön bizottságot*.
 A *különbizottság* jól végezte munkáját.

A szóösszetétel — szószerkezet eltérése a szerbhorvát és magyar terminológia legáltalánosabb különbsége.

8.1. Vannak viszont olyan esetek is szép számmal, amikor a szerbhorvát kifejezés a sűrítettebb, mert több fokozatú transzformáció lehetséges:

Članovi nisu izvršavali svoje radne obaveze.
 Neizvršavanje radnih obaveza štetno utiče na aktivnost Društva.

A ne- előtagú szavak, szintagmák azonos szintű átváltására a magyarban nincs elfogadható lehetőség, ha a -talan, -telen, -atlan, -etlen fosztóképzőt nem lehet alkalmazni, mint mondjuk a *necelishodna odluka* — célszerűtlen határozat párhuzamában. A fenti esetben ezért az ún. *antonim fordítási módszerhez* kell folyamodni, vagyis ellentétes jelentésű szót kell keresnünk. Így: A munkakötelezettségek *elmulasztása* károsan hat az Egyesület tevékenységére, ugyanis: *nestabilnost u privredi* — a gazdaság labilitása.

Ha a szerbhorvát szaknyelvben oly gyakori jelzőértékű határozós szerkezetet nem lehet jelzős szerkezetté alakítani, a magyarban olyan igeneves transzformot kell használnunk, amelynél a kiindulónyelvi tiszta névszói szerkezet egy fokkal sűrítettebb:

dobra u opštoj upotrebi — közhasználatban levő javak
članstvo u društveno-političkoj organizaciji — a társadalmi-politikai
szervezetben való tagság

Zakon o udruženom radu — A társult munkáról szóló törvény.

Az eredeti szörendben álló szerkezet (Törvény a társult munkáról) csak
címben szerepelhet, mondatban ugyanis a szintagma lazasága félreérté-
seket okozhat.

Az összevetési, konfrontálási lehetőségeket még korántsem merí-
tettük ki, de a kontrasztív elemzés folyamatának, eredményeinek bemu-
tatására a fenti példák elegendők.

J E G Y Z E T E K

¹ Például Dezső László, Nemser William: Nyelvtipológia és kontrasztív nyelvészet, Összevető nyelvvizsgálat, nyelvtanítás, Bp. 1972.

² Catford: A Linguistic Theory of Translation, London, 1965.

³ Többek között Fodor István: Mire jó a nyelvtudomány c. művében, Bp. 1968.

⁴ Németh László: A prózafordításról, Kísérletező ember, Bp. 1973.

⁵ V. Mathesius: On linguistic characterology with illustrations from modern English (é. n.)

⁶ Telegdi Zsigmond: Bevezetés az általános nyelvészetbe, Bp. 1977.

⁷ Károly Sándor: Általános és magyar nyelvészet, Bp. 1979.

R E Z I M E

ULOGA KONTRASTIVNE ANALIZE U PREVOĐENJU DРУŠTVENO-POLITIČKE TERMINOLOGIJE I U STVARANJU PREVODILAČKIH METODA

Autor razmatra povezanost kontrastivne analize i prevođenja. Problemu pristupa sa stanovišta nauke o prevođenju, i jezičko prenošenje ispituje kao postupak subjektivnog faktora odnosno prevodioca. Kontrastivnu analizu, pre svega, postavlja u sistem zahteva za stručnošću u prevodilaštvu (poznavanje jezika, poznavanje predmeta, osposobljenost u prevodilačkoj tehnici), a zatim se bavi problemima primene tog sistema. Kontrastivnoj analizi koja je usme-rena na učenje jezika autor pretpostavlja analizu u smislu proučavanja jezič-
kog karaktera.

Kontrastivna analiza se u ovom radu razmatra u sklopu procedure pre-vođenja, pa se zaključuje da samo analiza koja uzima u obzir i vanjezičku stvarnost i pravila komuniciranja u pojedinim strukama može da unapredi prevođenje. Najzad se tretira i pitanje primene kontrastivne analize na jezič-
kom materijalu Zakona o udruženom radu, kao i na drugim izrazima i termi-
nima iz društveno-političke oblasti.

S U M M A R Y

THE ROLE OF CONTRASTIVE ANALYSIS IN THE TRANSLATION OF SOCIO-POLITICAL TERMINOLOGY AND IN THE FORMATION OF TRANSLATION METHODS

The author considers the relation of contrastive analysis to translation. He approaches the problem from the point of view of translation science, and investigates the process of translating as the procedure of a subjective factor,

the translator. He places the contrastive analysis in the system of professional demands, and treats the issues of their application.

In this paper it has been stated that contrastive analysis may be useful in translating only if the extra-linguistic reality and the rules of communication are also taken into consideration. Due attention has been paid to the application of contrastive analysis to linguistic corpora containing terms and expressions of socio-political reality.

Molnár Csikós László

A SZERBHORVÁT NYELVRŐL MAGYARRA VALÓ FORDÍTÁS MONDATTANI PROBLÉMÁI

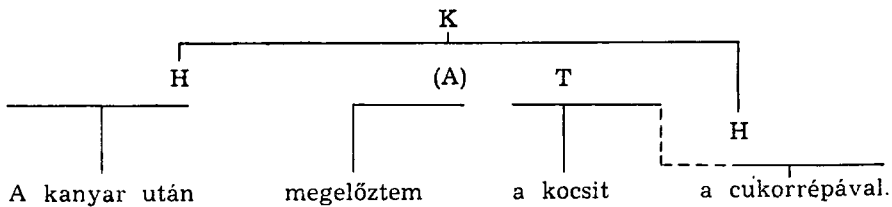
(Igeneves és birtokos szerkezetek)

A fordítás igen fontos szerepet tölt be a Vajdaság SzAT-ban élő nemzetek és nemzetiségek nyelv- és íráshasználati egyenjogúságának érvényesítésében. A közéleti nyelvhasználat egyenrangúsága a legtöbb esetben fordítás segítségével válik valóra. Az egyes szervezetekben, szervezetekben és közösségekben fordítószolgálatok létesültek abból a célból, hogy minél jobban érvényesíthető legyen a nemzetek és a nemzetiségek nyelv- és íráshasználati egyenjogúsága. A különböző intézményekben, képviselő-testületekben, érdekközösségekben, munkaszervezetekben stb. dolgozó fordítók számos olyan problémával kerülnek szembe, amelyek a forrásnyelv és a célnyelv szerkezeti és szerkesztési sajátosságainak különbözőségéből erednek. A szerbhorvát és a magyar nyelv sok esetben különböző mondat szerkesztési formákat, eltérő szerkezeteket használ ugyanannak a tartalomnak, közlendőnek a kifejezésére, nyelvi megformálására. Ebből adódik aztán az, hogy a fordítás néha nem sikerül olyanra, mint amilyent elvárnánk tőle, és amely maradéktalanul eleget tenne annak a feladatának, hogy pontosan, szabatosan, érthetően tájékoztassa a dolgozókat és a polgárokat jogaikról és kötelességükről, a közéleti eseményekről stb., illetve amely alkalmas eszköze lenne társadalmunk mindazon tagjainak, akik élni kívánnak a nyelv- és íráshasználati egyenjogúság adta lehetőségekkel az öniségükben való részvételük folyamán, a közigazgatási és egyéb hivatalos szervezetekkel való érintkezésben, a társadalmi szervezetekben való tevékenységükben, a közélet egyéb területein, utazáskor, vásárláskor, a postán, a bankban, mérkőzésen, az orvosnál stb.

A fordítások sikerültségét, alkalmasságuknak, használhatóságuknak mértékét befolyásolja az is, hogy egyes fordítóknak viszonylag kicsi a tapasztalatuk, szerény a fordítástechnikai, nyelvi, kontrasztív nyelvtani, mondat szerkesztési, terminológiai ismeretanyaguk. Ha ezekkel a szubjektív körülményekkel is számot vetünk (nem feledkezve meg természetesen a szinte mindenütt jelenlévő olyan objektív mozzanatokról, akadályokról sem, mint például a munkakörülmények, a fordításra szánt időtartam rövideje, a meglevő segédeszközök egyikének-másikának hiánya vagy hozzáférhetetlen volta stb.), megállapíthatjuk, hogy a problémák még nagyobbak, még szerteágazóbbak.

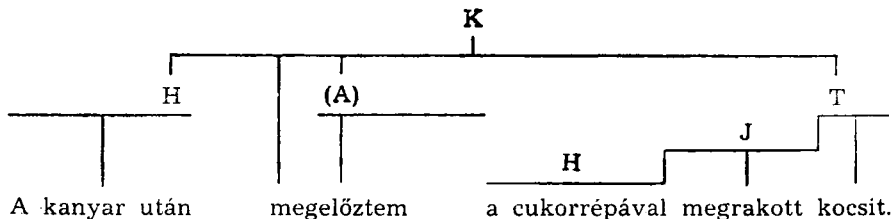
Lássuk, mennyiben segíthet a nyelvtudomány a fordítókon, melyek azok a leginkább szimptomatikus pontjai a szerbhorvát és a magyar nyelv szerkezetének, ahol az eltérések gondot okozhatnak és hiba forrása lehetnek. Célunk elérésének érdekében egybevető elemzést végzünk majd néhány olyan szerkezeten, amelyekben a leginkább kifejezésre jutnak a szerbhorvát és a magyar nyelv mondat szerkesztésében megnyilvánuló különbségek. Ebben a dolgozatban csupán a jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetek igeneves szerkezetté való átalakításával és a birtokos szerkezetek lefordításának kérdéseivel foglalkozunk. Elemzésünkhöz a megfelelő példaanyagot az öngazgatási és társadalmi-politikai nyelvből merítjük.

A szerbhorvát nyelvben meglehetősen el vannak terjedve az ún. jelzői értékű hátravetett határozós vagy inverz jelzői határozós szerkezetek (padežne sintagme): *obaveze iz samoupravnog sporazuma, upis u sudski registar, odgovornost za obaveze, ugovor o korišćenju stana, sredstva u svojini građana, udruživanje u privredne komore* stb. A mai magyar nyelvben szintén előfordulnak efféle szerkezetek, azonban használati körük korlátozott. A jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetek a magyarban rendszerint címekben, felsorolásokban használatosak (és főleg csak ott is használhatók), vagyis akkor, ha nem mondatban vannak, hanem önállóan szerepelnek, mondattani viszonyítás nélkül. Erre a korlátozott használhatóságra abban lelhető magyarázat, hogy a magyar nyelv a jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetet az indoeurópai nyelvekből vette át. Az indoeurópai népekkel való egymás mellett élés hosszú évszázadai alatt a keletről jött finnugor nyelvű nép számos új fogalmat sajátított el az európai kultúrából, és az új fogalmakkal együtt gyakran új szavakat is meghonosított. Ugyanakkor saját fogalomtárából és szókészletéből is juttatott olykor-olykor néhányat a körülötte élő indoeurópai nyelvű népeknek. Ezeknek a gyümölcsöző kétoldalú kulturális és nyelvi kapcsolatoknak a hatása némileg nyomot hagyott a magyar nyelv szerkezetében is. Egy ilyen nyom a finnugor mondat szerkesztés hagyományaitól és logikájától elütő inverz jelzői határozós szerkezet használata. Az indoeurópai mondat szerkesztésre jellemző jelzői értékű hátravetett határozós szerkezet helyett a finnugor nyelvek inkább igeneves szerkezetet használnak. A particípiumos szerkesztésmód szervesen beleilleszkedik a finnugor nyelvek szintakszisába, ellenben az inverz jelzői határozóval történő mondatalkotás a finnugor nyelvek szempontjából nem hoz létre szerves mondat szerkezetet. Az alany vagy a tárgy és a határozó közötti viszony szervetlen, közömbös a finnugor nyelvekben, tehát szervetlen a jelzői értékű hátravetett határozó és szerkezetének névszói alaptagja közötti viszony is. Például itt van ez a mondat: *A kanyar után megelőztem a kocsit a cukorrépával.* A finnugor nyelvi logika szerint az ilyen határozó is az állítmányhoz kötődik, tehát úgy válik értelmessé a szöveg, ha a *cukorrépával* szót teljes értékű glosszémának, eszközhatározónak vesszük, nem pedig a *kocsit* szó determinánsának: *a cukorrépával megelőztem a kocsit.*

(Jelek: K = állítmány; A = alany; T = tárgy; H = határozó).

Ha a fenti mondatban az inverz jelzői határozós szerkezetet ige-neves szerkezetté transzformáljuk, jelöltté válik a tárgy és a határozó viszonya, mégpedig az igenév közvetítésével: *A kanyar után megelőztem a cukorrépával megrakott kocsit.*

(J = jelző)

Ebből a mondatból decentrikus transzformációval a következő mélyszerkezeti formát kapjuk: A kanyar után megelőztem azt a kocsit, amely cukorrépával volt megrakva. Tehát itt tulajdonképpen két mondatról van szó: 1. A kanyar után megelőztem a kocsit.; 2. A kocsi cukorrépával van megrakva. Ez a két mondat egyaránt megtalálható az indoeurópai közlés mélyszerkezeti formájában is, és a finnugoréban is. A különbség a felszíni szerkezetben van. Az indoeurópai nyelveknek inkább megfelel a mellékmondatnak esetviszonyra való átalakítása (a kocsi a cukorrépával), a finnugor nyelveknek viszont megfelelőbb a particípiumos transzform (a cukorrépával megrakott kocsi, vagy: a cukorrépát vivő kocsi).

Visszatérve az előzőekben említett szerbhorvát szintagmákra, mindegyiknek megadjuk a hátravetett határozós és az ige-neves magyar megfelelőjét:

1. obaveze iz sam.oupravnoog sporazuma : kötelezettségek az öngazgatási megegyezésből : az öngazgatási megegyezésből eredő kötelezettségek
2. upis u sudski registar : bejegyzés a bírósági cégjegyzékbe : a bírósági cégjegyzékbe való bejegyzés
3. odgovornost za obaveze : felelősség a kötelezettségekért : a kötelezettség(ek)ért vállalt felelősség

4. ugovor o korišćenju stana : szerződés a lakáshasználatról : lakáshasználatról szóló szerződés
5. sredstva rada u svojini građana : munkaeszközök a polgárok tulajdonában : a polgárok tulajdonában levő munkaeszközök
6. udruživanje u privredne komore : társulás a gazdasági kamarákba : gazdasági kamarákba való társulás

Címnek mindegyik példánk hátravetett határozós változata megfelel, némelyik jobb is, mint az igeneves változat, viszont mondatban bármelyikük nehezen állja meg a helyét, kevésbé hatékony, mint az igeneves változat, sőt nemegyszer félreértés forrásává válik, ha az állítmánnyal korrelációban van, ha kapcsolatba hozható vele. Íme hogyan érvényesülnek a fenti jelzői értékű hátravetett határozók, ha mondatba kerülnek: 1. A munkaközösség teljesítette a kötelezettségeket az öngazgatási megegyezésből. 2. A titkár beszámolt a szállítóvállalat bejegyzéséről a bírósági cégjegyzékbe. 3. Mindenkinek tisztában kell lennie a felelősséggel a kötelezettségekért. 4. Az érdekközösségben említést tettek a szerződésről a lakáshasználatról. 5. Ez a vállalat munkaeszközökkel a polgárok tulajdonában végez szolgáltatásokat. 6. A küldöttek vitáztak a társulásról a gazdasági kamarákba.

Az elmondottakból következik, hogy az olyan szerbhorvát szerkezeteket, mint például az „*upis u sudski registar*” — ha valamely mondatnak a felépítésében vesznek részt — nem ajánlatos hasonló szerkezettel fordítani magyarra (bejegyzés a bírósági cégjegyzékbe), hanem célszerűbb átalakítani, transzformálni igeneves szerkezetté (a bírósági cégjegyzékbe való bejegyzés). Az igenevek közül a van igéből származó *való* használható a leggyakrabban (példánkban is ez található), de alkalmazhatunk más igenevet is (levő, történő, szóló, adott, látott stb.). Nem nehéz megállapítani, hogy a szerbhorvát szerkezet magyarra fordításakor szórendi módosulás is történt. A jelzői értékű hátravetett határozó a hozzá tartozó minőségjelzővel együtt a főnévi alaptag elé került, és így igeneves szerkezet tagja lett:

$$F + J + H \rightarrow J + H + J_{mi} + F$$

(F = főnévi alaptag, J_{mi} = melléknévi igenévi jelző) *upis u sudski registar* = a bírósági cégjegyzékbe való bejegyzés.

Az efféle egyszerű szintagmák lefordításakor a következők szerint kell eljárni:

1. megállapítjuk, hogy milyen viszonyban vannak egymással a szerbhorvát szintagma tagjai, hogyan kapcsolódnak egymáshoz;
2. megkeressük a szerkezet glosszémáit alkotó szavak magyar megfelelőjét;
3. megkeressük a szerbhorvát szerkezet tagjai közötti viszonynak megfelelő magyar kapcsolódási formát;
4. ezek alapján megalkotjuk a szerkezet magyar megfelelőjét.

Ha összetettebb, bonyolultabb felépítésű szerkezetéről van szó, a fordítás menete az alábbiak szerint kell, hogy alakuljon:

1. a szerbhorvát összetett szerkezetet felbontjuk egyszerűbb szerkezetekre;
2. megkeressük ezeknek az egyszerű szerkezeteknek a magyar megfelelőjét a fent vázolt módszerrel;
3. megvizsgáljuk, hogy az egyszerű szintagmák hogyan kapcsolódnak egymáshoz;
4. megkeressük a szerbhorvát szerkezetek közötti viszonyinak megfelelő magyar kapcsolódási formát;
5. mindezek alapján megalkotjuk az összetett szerkezet magyar megfelelőjét.

Például itt van ez a szerbhorvát összetett inverz jelzői határozós szerkezet: *spor o izdvajanju osnovne organizacije udruženog rada iz sastava radne organizacije* (A + H + B + H + B). Ezt az összetett szintagmát a következő egyszerűbb szintagmákra bonthatjuk:

- a) *spor o izdvajanju* (F + H)
- b) *izdvajanje osnovne organizacije udruženog rada* (F + B)
- c) *izdvajanje iz sastava* (F + H)
- d) *sastav radne organizacije* (F + B)

(A = abszolút alaptag; B = birtokos jelző)

Transzformációk:

Szótár:

a) $F + H \rightarrow H + J_{mi} + F$	<i>spor</i> = jogvita, per
<i>izdvajanje</i> = kiválás
b) $F + B \rightarrow B + F$	<i>o</i> = -ról, -ről
c) $F + H \rightarrow H + J_{mi} + F$	<i>osnovna organizacija udruženog rada</i> = társultmunka-alapszervezet
d) $F + B \rightarrow B + F$	<i>iz</i> = -ból, -ből
<i>radna organizacija</i> = munkaszervezet

A megfelelő magyar szerkezetek így hangzanak:

- a) a kiválásról folyó jogvita (H + J_{mi} + F)
- b) a társultmunka-alapszervezet kiválása (B + F)
- c) a kötelékéből való kiválás (H + J_{mi} + F)
- d) a munkaszervezet köteléke (B + F)

Az összetett szerkezet szintjén így folyik le a két nyelv közötti átalakulás: $A + H + B + H + B \rightarrow B + B + H + J_{mi} + H + J_{mi} + A$. Tehát miután a jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetek helyett ige-

neves szerkezetet használunk (és a szerbhorvát birtokos szerkezetek magyar megfelelőjét is megkerestük), ezt a magyar összetett szintagmát kapjuk: *a társultmunka-alapszervezetnek a munkaszervezet kötelékéből való kiválásáról folyó jogvita.*

Másik példa: *odgovornost za obaveze iz samoupravnog sporazuma o osnovama za ostvarivanje slobodne razmene rada* (A + H + J + H + + H + H + J + B + B).

Egyszerűbb szerkezetekre bontva:

- a) odgovornost za obaveze (F + H)
- b) obaveze iz samoupravnog sporazuma (F + J + H)
- c) samoupravni sporazum o osnovama (J + F + H)
- d) osnove za ostvarivanje (F + H)
- e) ostvarivanje slobodne razmene (F + J + B)
- f) slobodna razmena rada (J + F + B)

Transzformációk:

- a) $F + H \rightarrow H + J_{mi} + F$
- b) $F + J + H \rightarrow J + H + J_{mi} + F$
- c) $J + F + H \rightarrow H + J_{mi} + J + F$
- d) $F + H \rightarrow H + J + F$
- e) $F + J + B \rightarrow J + B + F$
- f) $J + F + B \rightarrow J + F$

Szótár:

odgovornost = felelősség
 obaveza = kötelezettség,
 kötelesség
 samoupravni = öngazgatási
 sporazum = megegyezés
 osnova = alap
 za = -ért
 iz = -ból, -ből
 slobodna = szabad
 ostvarivanje = megvalósítás,
 érvényesítés
 razmena rada = munkacsere

A megfelelő magyar szintagmák a következők:

- a) a kötelezettségekért vállalt felelősség (H + J_{mi} + F)
- b) az öngazgatási megegyezésből eredő kötelezettségek (J + H + J_{mi} + F)
- c) az alapokról szóló öngazgatási megegyezés (H + J_{mi} + J + F)
- d) az érvényesítéshez szükséges alapok (H + J + F)
- e) a szabad csere érvényesítése (J + B + F)
- f) szabad munkacsere (J + F)

Az összetett szerkezet szintjén lejátszódó transzformáció:

$A + H + J + H + H + H + J + B + B \rightarrow J + B + F + H + J + + H + J_{mi} + J + H + J_{mi} + H + J_{mi} + A$

A szöveg pedig: a szabad munkacsere érvényesítéséhez szükséges alapról szóló öngazgatási megegyezésből eredő kötelezettségekért vállalt felelősség.

A negyedik szintagma hasonló felépítésű, mint az igeneves szerkezetek (a határozó jelző segítségével kapcsolódik a főnévi alaptaghoz), csupán annyi a különbség, hogy a jelző szerepét nem melléknévi igenév tölti be, hanem melléknév (szükséges).

Ebben az összetett szerkezetben (és az előzőben is) birtokos szerkezet is található. A szerbhorvát és a magyar nyelv közötti strukturális különbségek a birtokviszony kifejezésének módjában is megnyilvánulnak. A szerbhorvát nyelvben a birtokos szerkezet szórendje rendszerint ellentétes a magyar nyelvben megfigyelhető szórenddel, a birtok megelőzi a birtokost: sekretar zajednice, deo dohotka, član delegacije, proces rada, raspored sredstava, veće opština, obavljajte delatnosti, raspisivanje konkursa, plan proizvodnje stb. A magyar nyelvben a birtokos szerkezetnek ez a szórendje kivételes, meglehetősen ritka. Az a szokványosabb, hogy a birtok a birtokos után következik: a közösség titkára, a jövedelem része, a küldöttség tagja, az eszközök megoszlása, a községek tanácsa, tevékenység végzése, pályázat kiírása stb. A szerbhorvát birtokos szerkezetnek a magyarban néha minőségjelzős szerkezet (plan proizvodnje = termelési terv) vagy összetett szó felel meg (proces rada = munkafolyamat).

Az egyszerű birtokos szerkezetek fordításakor egyrészt azt kell megállapítani, hogy magyar megfelelője szintén birtokos szerkezet-e, vagy pedig nem (minőségjelzős szerkezet, összetett szó, esetleg más szintagma vagy glosszéma), másrészt pedig — ha a magyarban is birtokos szerkezetet kell használnunk — azt, hogy kap-e a birtokos jelző -nak, -nek ragot vagy nem; tehát tudni kell azokat a szabályokat, hogy mikor kell explicitté tenni a birtokos jelző ragját. Ragosnak kell lennie a birtokos jelzőnek az alábbi esetekben:

1. ha a birtokszónak több bővítménye van;
2. ha a birtok két vagy több birtokos között oszlik meg;
3. ha a jelző és a jelzett szó közé más szó, hangsúlyos bővítmény vagy mellékmondat ékelődik;
4. ha a birtokszón erős hangsúly van és ezáltal más mondatszakaszba kerül;
5. ha a jelző a jelzett szó után következik, vagyis fordított szórend esetén;
6. ha a birtokos jelzőnek mutató névmási kijelölő jelzője van;
7. ha a birtokos jelző szófaja szerint melléknév, számnév vagy névmás;
8. valamint minden olyan esetben, amikor a -nak, -nek rag hiánya zavarná, akadályozná a megértést.

A birtokos -nak, -nek ragnak fontos szerepe van az összetett, többszörös birtokos szerkezetekben is. A magyar nyelvben viszonylag ritkák az efféle szerkezetek. A magyar nyelv mondatszerkesztési szabályai legfeljebb háromszoros birtokviszonyt kifejező szerkezet létrehozását teszik

lehetővé (de már ez is gyakran erőltetettnek tűnik), a szerbhorvát nyelvben viszont lehetőség van akár arra is, hogy ötszörös birtokviszonyt kifejező szerkezet jöjjön létre. Természetesen a négyszeres, ötszörös szerbhorvát birtokos szintagmákat nem lehet közvetlenül, kizárólag birtokos szerkezettel magyarra fordítani, hanem szükség van más struktúrákra is ahhoz, hogy a birtokosláncot le lehessen rövidíteni, az összetett szerkezetet fel lehessen oldani. Például: *svečana izjava predsednika i članova izvršnog veća skupština društveno-političkih zajednica* ($J + A + B + J + B + B + J + B$).

Ez az összetett szerkezet négyszeres birtokviszonyt fejez ki. Eszerint a szintagmát a következő egyszerű birtokos szerkezetekre bonthatjuk:

- a) *svečana izjava predsednika i članova* ($J + F + B$)
- b) *predsednik i članovi izvršnog veća* ($F + J + B$)
- c) *izvršno veće skupština* ($J + K + B$)
- d) *skupštine društveno-političkih zajednica* ($K + J + B$)

Transzformációk:

- a) $J + F + B \rightarrow B + J + F$
- b) $F + J + B \rightarrow J + B + F$
- c) $J + F + B \rightarrow B + J + F$
- d) $F + J + B \rightarrow J + B + F$

Szótár:

svečana = ünnepélyes
izjava = nyilatkozat
predsednik = elnök
član = tag
izvršno = végrehajtó
veće = tanács
skupština = képviselő-testület,
közgyűlés, képviselőház
društveno-politička = társadalmi-politikai
zajednica = közösség

Arra való tekintettel, hogy a magyarban a birtokoslánc ellenkező irányban bővül, mint a szerbhorvát nyelvben, a szerkezetek sorrendjét meg kell fordítanunk (tehát az utolsóval kezdjük):

- d) a társadalmi-politikai közösségek közgyűlései ($J + B + F$)
- c) a közgyűlések végrehajtó tanácsa ($B + J + F$)
- b) a végrehajtó tanács elnöke és tagjai ($J + B + F$)
- a) az elnök és a tagok ünnepélyes nyilatkozata ($B + J + F$)

Ahhoz, hogy megkapjuk a megfelelő magyar összetett szerkezetet, a fenti birtokos szintagmák egyikét át kell alakítanunk másféle szerkezetté. Például „a „végrehajtó tanács elnöke és tagjai” szerkezetet szóösszetétellé alakítjuk át: a *végrehajtótanács-elnök és -tagok*. Ezenkívül, mielőtt még megadnánk a keresett összetett szerkezet végleges formáját, a *közgyűlései* névszót egyes számba tesszük, mert jelen esetben a többes szám használata kevésbé lenne összhangban a magyar nyelv szerkesztési szabályaival (közgyűlés).

Az összetett szerkezet transzformációja: $J + A + B + J + B + B + + J + B \rightarrow J + B + B + B + J + A$.

Tehát a példaként említett szerbhorvát összetett birtokos szerkezet magyar nyelvű változata így hangzik: a társadalmi-politikai közösségek közgyűlése végrehajtótanács-elnökének és -tagjainak ünnepélyes nyilatkozata.

Másik példa: *obezbeđivanje ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti pred ustavnim sudom* ($A + B + B + B + J + H$). A szerkezet a következő egyszerű szintagmákra bontható:

- a) obezbeđivanje ravnopravnosti ($F + B$)
- b) ravnopravnost jezika i pisama ($F + B$)
- c) jezici i pisma naroda i narodnosti ($F + B$)
- d) obezbeđivanje pred ustavnim sudom ($F + J + H$)

Transzformációk:

Szótár:

- a) $F + B \rightarrow B + F$
- b) $F + B \rightarrow B + F$
- c) $F + B \rightarrow B + F$
- d) $F + J + H \rightarrow H + J_{mi} + F$

obezbeđivanje = biztosítás
 ravnopravnost = egyenlőség,
 egyenrangúság
 jezici = nyelv
 pismo = írás
 narod = nemzet, nép
 narodnost = nemzetiség
 pred = előtt
 ustavni sud = alkotmánybíróság

A szintagmák sorrendjét itt is meg kell fordítanunk (az utolsót kivéve, mert nem birtokos szerkezet):

- c) a nemzetek és a nemzetiségek nyelve és írása ($B + F$)
- b) a nyelvek és írárok egyenrangúsága ($B + F$)
- a) az egyenrangúság biztosítása ($B + F$)
- d) az alkotmánybíróság előtt való biztosítás ($H + J_{mi} + F$)

A magyar nyelvű összetett birtokos szerkezet ez lesz: *a nemzetek és a nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának az alkotmánybíróság előtt való biztosítása*. Ebben az esetben az összetett szerkezet nem pusztán az egyszerű szerkezetek egybeolvasásával keletkezett, hanem némi módosítással, átcsoportosítással. A d) szerkezet az a) szerkezethez kapcsolódik, mégpedig úgy, hogy beépül a birtokos szerkezetbe ($B + H + J_{mi} + F$), hiszen egyébként is azonos az alaptagjuk: az egyenrangúságnak az alkotmánybíróság előtt való biztosítása.

A c) szintagma minőségjelzős szerkezettel is kifejezhető ($B + F \rightarrow + J + F$): *a nemzeti és a nemzetiségi nyelvek és írárok*. Ezzel sokkal gördülékenyebbé tehető az összetett szerkezet: *a nemzeti és a nemzetiségi nyelvek és írárok egyenrangúságának az alkotmánybíróság előtt való biztosítása*.

A szerbhorvát nyelvről magyarra való fordításnak vannak még egyéb problémái is (a névelő használata, a személytelen szerkesztésmód, a többes szám, a mutató névmás, a vonatkozó mellékmondatok stb.), ezeknek a tárgyalásával azonban túllépniénk dolgozatunk kereteit.

IRODALOM

- Deme László*: A beszéd és a nyelv, Budapest, 1976.
Noam Čomski: Gramatika i um, Beograd, 1972.
Andre Martine: Jezik i funkcija, Sarajevo, 1973.
Frank Palmer: Grammar, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, Middlesex, 1975.
Midhat Riđanović: Bit i značaj generativne teorije u lingvistici, Filološki preglad I—IV, Beograd, 1971, 85—99.
Petőfi S. János: Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie: Grundfragen und Konzeptionen, Frankfurt, 1971. (Linguistische Forschungen 3.)
Simonyi Zsigmond: Igenévi szerkezetek, Budapest, 1907. (Nyelvészeti füzetek 47.)
Simonyi Zsigmond: A jelzők mondatana, Budapest, 1913.
Sz. Kispál Magdolna: A vogul igenév mondatana, Budapest, 1966.
Klemm Antal: Magyar történeti mondatana, Budapest, 1928—1942.
Berrár Jolán: Magyar történeti mondatana, Budapest, 1957.
Károly Sándor: Igenévszerkezetünk a kódexirodalom első szakaszában, Budapest, 1956.
A mai magyar nyelv rendszere I—II., Budapest.
Mihajlo Stevanović: Savremeni srpskohrvatski jezik I—II., Beograd, 1964, 1969.
Aleksandar Belić: O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku I, Beograd, 1958.
Önigazgatási és egyéb társadalmi-politikai kifejezések szótára, Novi Sad, 1979.

REZIME

SINTAKSIČKI PROBLEMI U PREVOĐENJU SA SRPSKOH RVATSKOG NA MAĐARSKI JEZIK

Ravnopravnost jezika i pisama naroda i narodnosti SAP Vojvodine u javnom životu dobrim delom ostvaruje se pomoću prevoda. Prevodioci u raznim institucijama susreću se sa problemima koji su vezani za strukturalne razlike između jezika originala i jezika prevoda. Za iskazivanje iste sadržine srpskohrvatski i mađarski jezik, u mnogim slučajevima, upotrebljavaju različite rečenične strukture. Među simptomatičnije tačke spadaju padežne sintagme i posesivne konstrukcije. Prevođenje padežnih sintagmi na mađarski jezik predstavlja veliki problem, jer ta konstrukcija nije u skladu sa pravilima sastavljanja rečenica u ugrofinskim jezicima. Padežne sintagme karakteristične su za indoevropske jezike, odakle ih je mađarski jezik preuzeo, i obično ih upotrebljava samo u naslovima, tj. van rečeničnog sklopa. Padežne sintagme prevode se na mađarski pomoću konstrukcija sa participom. Kod posesivnih konstrukcija osnovna je razlika između srpskohrvatskog i mađarskog jezika u redosledu posednika i poseda. U srpskohrvatskom jeziku posed

dolazi ispred posednika, a u mađarskom iza. Osim toga problemi nastaju i u prevođenju višestrukih posesivnih konstrukcija. Strukturalne mogućnosti mađarskog jezika dopuštaju nastanak takvih dvostrukih (eventualno trostrukih) sintagmi, dok se u srpskohrvatskom stvaraju čak i petostruke konstrukcije. Prilikom prevođenja takvih složenih konstrukcija na mađarski jezik, neminovno je da se one rastave na manje posesivne konstrukcije, posredstvom neke druge strukture. Autor ove studije vrši uporednu analizu spomenutih struktura srpskohrvatskog i mađarskog jezika na tekstovima iz oblasti samoupravljanja i društveno-političkog života. Uz analizu on daje i neka uputstva o prevođenju sintaksičkih struktura.

SUMMARY

SYNTACTIC PROBLEMS OF TRANSLATING FROM SERBOCROATIAN INTO HUNGARIAN

Translators must often face problems originating in structural differences between the source and target languages. When translating from Serbo-croatian into Hungarian they have difficulties in restructuring expanded prepositional and possessive noun phrases. Prepositional phrases do not exist in Hungarian, and the possessive ones have different word order.

The author does not confine himself to the theoretical consideration and analysis of these syntactic problems, but he also gives practical instructions for translating the analysed syntactic structures.

Reffle Gyöngyi

**BANKÜGYVITELI
KIFEJEZÉSEK
ÉS TERMINUSOK
KONTRASZTÍV ELEMZÉSE**

Önigazgatású társadalmi berendezésünk nemcsak a társadalmi-politikai keretben újított, hozott létre új rendszert, új valóságot, hanem egyfajta nyelvújító szerepet is kénytelen volt magára vállalni, mert az új fogalmak új nevet követeltek. Elnevezést, pontos meghatározást a viszonyok, a körülmények körülírását, nevén-nevezését.

Ahogy a társadalmi-közigazgatási területen, úgy a közgazdasági vonulatokban is megbonlott több klasszikus viszony, felépítmény. A bank- és postaforgalomban is érezhető a megreformált konstrukció jelenléte, mind az ügyvitelben, mind az ügyviteli szókincsben, mivel ez utóbbi logikus következménye az előzőnek. Összetett probléma elé került nemcsak az új, fejlődő társadalom, hanem a hagyományaiban és hagyományával élő nyelv is. Kontrasztív terminológiával élve: mind a forrásnyelv (az adott esetben ezen a szerbhorvát nyelvet értjük), mind a célnyelv (dolgozatomban a magyar).

Feltehetően az új fogalmak megnevezése, tehát az első fázis volt a nehezebb, de nem volt sokkal könnyebb az ezt követő folyamat sem — az elnevezés, az újdonság beilleszkedése specifikus társadalmi keretünkbe, mert soknemzetiségű társadalmi valóságunk új követelménnyel jelentkezik: a más nyelvekben sem élő, létező fogalmak fordítása elkerülhetetlen.

Lapozgatva a szakszótárakat, a csak e problémakörre összpontosuló kézikönyveket és tanulmányokat, nyilvánvalóvá vált az a tény, hogy az alapfogalmak és elnevezések nem változtak (ami az ügyvitelt illeti), mert mint ahogy a jog esetében a római jog rányomta bélyegét az évezredekre terjedő jövőre a maga törvényesített, szinte megkövült terminológiáját, felépítményt alakított ki az utókor számára, úgy a pénzügyi — gazdasági — ügyviteli szótárban sem újkeletű a szóállomány.

Például a banknyelv mint szaknyelv Vajdaságban a XIX. század első felében kezd meghonosodni a bankok és takarékpénztárak létesítésével és működésével párhuzamban. Általánosan tekintve pedig Marx kapitális munkájában, a Tőkében egységesül a terminológia.

Noha dolgozatom elsődleges célja a bankforgalom ügyviteli terminológiájának kontrasztív analízise (pontosabban megnevezve: az önigazgatói szókincs idevágó fejezetének tükrében), alapelképzelésemet kénytelen voltam bizonyos értelemben megkerülni, úgymond variációkat

adni ugyanarra a témára. Az ügyvitel megszervezési formája, az intézményesített formák elnevezése mutatkozott igen értékes kutatási anyagnak. Így került felszínre, a kényszerítő körülmények közrejátszásával egy könnyebben járható út: a szóban forgó intézmények elnevezési, megnevezési tárának analízise.

Mivel ez a terület több újdonságot, specifikumot tartalmaz és ígér, ezért több figyelmet szenteltem a mögöttük rejlő tartalomnak. A tárgykör megközelítésének alapszempontjai többrétűek. Analitikus munkám fázisai (vázlatosan) a következők:

- mennyire fedi a vizsgált terminusnál a megjelölés a fogalmat;
- milyen szöveggörnyezetben fordul elő az adott terminus;
- a nyelvi konstrukció hajlékonyságának vizsgálata (a fordítás folyamatában);
- szociokulturális felmérések az adott terminus kapcsán (létezik-e az adott intézmény a nyelvi közösségben);
- a vizsgált terminus esetleges határon túli szerepe (meghonosodása).

Előre szeretném jelezni, hogy dolgozatom hiányosan foglalkozik a nyelvhelyességi kérdésekkel, mivel a megközelítés, a vizsgálat módja csak egy lépés a nyelvhelyességi megoldások felé.

A nyersanyag, ahonnan a példákat merítettem, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1977. január 7-én kiadott Hivatalos Lapja (Törvény a hitel- és bankrendszer alapjáról), a megjelenését váró ötnyelvű öngazgatási szógyűjtemény magyar változata, valamint Csetvei Mária gyűjtése, a banktevékenységben használatos kifejezések jegyzéke volt.

* * *

A banktevékenység rendszerként értelmezhető. Kerete a bank-szervezet.

„A társult munka alap- és más szervezetei, az öngazgatási érdekközösségek és más társadalmi, jogi személyek — a társadalmi-politikai közösségek kivételével — a bankszervezetbe mint öngazgatási pénzszervezetbe társulhatnak.” (a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapjában a Hitel- és bankrendszer alapjairól szóló törvény 3. szakasza).

Az adott szakaszban két fordítási analógia fordul elő szókapcsolat, szóösszetétel formájában — az utótaggal, a *szervezettel* meghatározott, pontosabban definiált intézmény: a bankszervezet és a pénzszervezet. A pénzszervezet jelen esetben közelebb meghatározója (sőt még azt is lehet állítani, hogy feltételezett szinonimája) a bankszervezetnek.

A bankszervezetnek és pénzszervezetnek közelebből megfogalmazott értelmezését sajnos nem találtam meg, de a megnevezések önmagukért beszélnek, sőt a két terminus egymásra utal (és némi átfedés is érezhető itt), ugyanis a *bankszervezet* önmagában foglalja a tényt, hogy ez az a típusa a szervezeteknek, amely pénzügyletekkel foglalkozik, míg

a pénzszervezet kifejezés, mint közgazdasági fogalom, arra mutat, hogy e terminusnak leggyakrabban elfogadott kerete a bankszervezet. De még a bankszervezet egyértelműen csak egyfajta konstrukciót tartalmaz magában, addig a pénzszervezet a bankügyvitelhez hasonlóan működő és felhatalmazott egyéb pénzszervezeteket is feltételez, pl. postai takarékpénztárt.

Ha a szerbhorvát—magyar viszonylatban (főként fordítási síkon) gondolkozunk és kutatunk, kitűnik, hogy a fogalmak és a fogalmak fordítási megoldásai egyformán fedik a tartalmat.

Áttérek a *bankrendszerre*.

Az első példához hasonlóan itt sem beszélhetünk újkeletű szóról. Ugyanúgy adekvát módon fedi a szó aényt, mint az előző (a bankszervezet) azt aényt, amelynek történelme van.

A törvényt lapozgatva arra a meggyőződésre jutottam, hogy a *bankrendszer* kifejezés, megfogalmazás szélesebb hatókörű a Magyarországon elfogadott terminusnál, mivel nálunk pont az öngazgatási jogokkal és kötelezettségekkel élve többet fogad magába a kifejezés és szinte önálló jelentéstartalommal él, amely maga után vonja a bankkonstrukción értett főbb törvényszerű és törvénytájtálta mozzanatokat.

* * *

A fordítás folyamatában szinte törvényszerűen ismétlődik meg a kérdés: melyek azok a kritériumok, amelyek alapján biztosak lehetünk fordításunk helyességében?

A fordítandó anyag, a bázis alapos ismerete magába foglalja a feleletet is, de a kételkedések, a bizonytalanságok, a megkérdőjelezett megoldások jelenlétét sem zárja ki.

Munkám analitikus része ugyancsak ezzel a kísérő kérdőjellel találkozott természetesen közvetett úton, mivel a kétely és a bizonyosság között munkámat megelőzően a fordítónak kellett választania. Ez a tény azonban semmiképpen sem lehet válasz, még kevésbé pedig ok, hogy megkerüljük a törvényt és a törvény tanulmányozását. Dolgozatom jellege megköveteli a bankok hovatartozásának, pontos mibenlétének ismeretét. Tehát a bankok fajtái a törvény értelmében a következőképpen oszlanak meg:

„Belső bankba való társulásról a termelési és forgalmi folyamattal, illetőleg a gazdálkodási és jövedelemszerzési folyamattal összekapcsolt társult munka, alap- és más szervezetek öngazgatási érdekközösségek és más társadalmi-jogi személyek, valamint a kötelékükbe tartozó alapközösségek és más egységek döntenek.

A munka és eszköztársítás során a belső bank feladatkörének lehetőségeit és kereteit meghaladó széles körű szükségletek kielégítéséből társult munka; alap- és más szervezetei, az öngazgatási érdekközösségek, a belső bankok és más társadalmi jogi személyek általános bankba mint olyan bankszervezetbe társulnak, amely mindenfajta bankügyleteket lebonyolíthat.

Az általános bank tagjai döntenek az általános banknak társult bankba való társulásáról, amelynek célja az általános bank kereteit és

lehetőségeit meghaladó fejlesztési tervek, folyó tevékenységi programok és társadalmi-politikai közösségek terveinek végrehajtása végett vállalt kötelezettségek megvalósítására, illetőleg teljesítésére irányuló munka- és eszköztársítás, valamint meghatározott közös érdekű bankügyletek lebonyolítása.”

Ebből a kontextusból ragadnám ki a legjellegzetesebb példát, az *osnovna banka* megjelölést, amely a bankházak cégtábláján, az út menti reklámpannókon vagy irányjelzőkön és útmutatókon *alapbank*-ként szerepel, tehát az összetett szerbhórvát forráselnevezés tükörfordításként került be a köztudatba. Amennyiben nem ismerjük a jelzett fogalom (megnevezés) tartalmi hátterét, elfogadhatónak tűnik számunkra a fordítási megoldás, nem is tudván, hogy ezzel a megjelöléssel degradáltuk az adott intézmény jelentőségét, szerepét szűkítettük, és szinte a bankrendszeri hierarchia legalacsonyabb fokára helyeztük. Sejtelmünk sincs arról, hogy a sokáig jóváhagyott „*alapbank*” kifejezés olyan bankkonstrukciót fed, amely jelen esetben hazánkban az ügyviteli, pénzügyi forgalmak legszabadabb, legsokrétűbb lebonyolítójának típusa. Tehát vállalatokkal, polgárokkal köt üzletet, kül- és belkereskedelmi forgalmat bonyolít le, míg pl. a társult bank, a belső bank, a beruházási bank stb. csak egy meghatározott területen működik: jogi határai kötöttek.

E szerint nagyon logikus és funkcionális volt a nyelvművelők azon érvelése, hogy az *alapbank* helyett *általános bankot* mondjunk, írjunk és értsünk. Mert az eset annak a szituációnak a konkrét példája, amikor a kifejezés formailag megfelel az eredeti elnevezésnek, sőt a nyelvhasználékonyság strukturálisan is alátámasztja a fordító elképzelését, de a tartalom struktúrája, a valóságviszony nem azonos a célnyelv produktivitásával és alapvetően más kifejezést követel.

A hitel- és bankrendszer alapjairól szóló törvény 114. szakasza értelmében az *általános bank* definíciója a következő:

„Az *általános bank* olyan önigazgatási pénzszervezet, amelybe a társult munka, alap- és más szervezetei önigazgatási érdekközösségek, belső bankok és más társadalmi, jogi személyek közös érdekeik megvalósítása és a pénzeszközök tevékenységük végzésére, bővítésre és fejlesztésre való biztosítása és más közös érdekek megvalósítása céljából, valamint pénz-, hitel- és bankügyletek lebonyolítására munkát és eszközöket társítanak.”

E szerint az *általános bank* a törvényben előírt feltételekkel mindenfajta bankügyleteket lebonyolíthat. Tehát az általánosan elfogadott és használt *alapbank* elnevezésű negálja a „mindenfajta” jelzőt és egyértelműen helytelen vágányra tereli a kontextusban tájékozódót.

* * *

Előző fejtegetéseim rokonpéldája lehet: az *osnovna škola*, amely a magyarban a korábbiakban *elemi iskola* címen szerepelt, jelenleg az *általános iskola* megfogalmazást fogadja el a hivatalos köznyelvi norma.

Míg a szerbhórvát nyelvben az *osnovna* jelző az értelmezés szintjén szélesebb teret enged az anyanyelvén gondolkodó egyénnek és szabadabb elbírálást a válogatás, az értelemfedés gradációjában a fordítónak, addig

ugyanaz a jelző a magyarban kizár minden ilyenfajta lehetőséget, és egyetlen vaglyagosságra szűkíti a határokat; mégpedig az *elemi* vagy az *alap* jelzők választása közé.

Láttuk a szerbhorvát nyelvben az *osnovna banka* a legsokréteűbb ügyviteli formációk hordozója, ugyanúgy, mint az oktatásban, az iskolarendszerben az *osnovna škola*. Míg oktatásügyi szókincsünk egyértelműen elfogadja, sőt ajánlatosnak tartja az *általános iskola* elnevezést, addig az *általános bank* megnevezése körül még mindig folynak viták, hallhatók megjegyzések.

Ha szemantikai analógrendszer állítanánk fel és egymás mellé helyeznénk a két példát, egyértelmű lenne az *általános bank* terminus helyessége.

Számos bizonyítást nyert már a kontrasztív kutatások eredményeként, hogy szóösszetételekben, jelzős szerkezetekben nem tarthatjuk magunkat a többször jónak hangzó „szó szerinti” fordítás törvényeihez, mert a forrásnyelv és a cél nyelv flexibilitása sohasem egyenlő.

Ezzel kapcsolatban hivatkoznék egy tanulmányra, amelyben pontos, hiteles választ kapjuk a fent említett kérdéseknek. A tanulmány az *oktatás és képzés* kifejezések szerbhorvát, illetve magyar használatbeli vonalait taglalja, rávilágítva arra az igazságra, hogy egy-egy megjelölés, habár mindkét nyelvben egyenrangúan él, más-más jelentéshordozóvá válik az adott szituációtól függően.

A két terminus (oktatás, képzés) funkcióbeli különbséget nem jelöl, mert mindkettő a szakemberképzés szerepét vállalja, csak hogy a magyar nyelvben a képzés a gyakorlati dolgok elsajátítását jelzi, az oktatás pedig az elméletieket. A szerbhorvát nyelv ilyen éles határt a két jelölés között nem von. (Mikes—Vlahović: Prevođenje nekih izraza i termina iz oblasti vaspitanja i obrazovanja.)

Az említett tanulmányt támpontnak tekintem megokolásom bizonyítására, amely szerint nem mindegy, hogy a magyarban *alap* vagy *általános* jelzővel látjuk el bankrendszerünk legösszetettebb funkciójú típusát.

Szociokulturális múltja az említett elnevezésnek nincs. Mivel a vizsgált terminus öngazgatású társadalmunk valóság részét tükrözi, ezért felépítése egyértelműen egyediséget, specifikus tartalmat hordoz, amely a szomszédos Magyarországon nem ismeretes, nem honos.

A Jugoszláviában élő magyar anyanyelvűek köztudatában, tehát egy új, áttételesen született fogalom szerepel, amely az elfogadás fázisában a szinte törvényszerű polemikus utat járja és mint minden neologizmus a pro és contra érvek káoszában érlelődik.

A belső bank (unutrašnja banka) és a társult bank (udružena banka) fordítási megoldása a világos, egyvonalban haladó szerkezetek képlete, egy teljesen harmadik vonulatot képvisel. A laikus számára a szövegkeretben tökéletes illúzióként hat a megértés fázisa, mivel itt a fogalomalkotás valahogy egybe akar hangolódni az újító tudattal (fogalom- és szóújítással), viszont az újítás tudata nem ér el a megértés, a felfogás és az elfogadás tudatáig.

A belső bank (unutrašnja banka) tükörfordítás, de úgy tűnik elfogadható alapon lett maradandó érvényű kifejezés, mint egy mellék-

név és egy főnév összetételének együttes eredménye. Csakhogy az elnevezés megkérdőjelezhető is lehet — érthetjük rajta egy országon belül működő, kimondottan belső pénzforgalmat lebonyolító bank fogalmát is. Valahogy hasonlóan a bel- és külkereskedelmi bank analógiájához, mert a magyarban a *belső* — mint állandósult melléknév — nem határoz meg egyebet a belül levőnél. Tehát inkább helyhatározó jelleget visel magán, mint a tulajdonság meghatározását, ugyanúgy a *társult bank* kifejezésnél is, ahol a *társul* tárgyatlan igéből képezünk szóalkotó egyiséget, igei melléknévet és kapcsoljuk a meghatározandó főnévhez. Lehet, hogy túlzásként hangzik, de véleményem szerint ez a fajta konstrukció inkább a megszemélyesítés alapján halad (a magyar nyelvben) a meghatározás vetületében. A *társult bank* legközelebbi rokonpéldája a *társult munka*, amely ugyancsak furcsán hangzik, és a kívülállók logikájában valószínűleg többször is megfogon a kérdés: mi is az?

A magyar nyelv logikája ugyanis a *társul* igéhez élő személyek cselekvését fűzi (a munkások társulnak, a kisiparosok társulnak, a földművesek... stb.). Elvont fogalom, mint pl. a *munka*, nehézkesen hangzik a *társul* igéből képzett jelzős szerkezetben. A törvény megfogalmazásánál az öngazgatás bevezetésével (tehát 1951-től) egészen sajátos szövegfelelítés alakult ki, amit jóformán csak az öngazgatói társadalomban élő polgárok értenek meg, a kívülállók számára csak sejtet valamit a szöveg, amit a tradicionális viszonyok biztosítanak, de az új konstrukciók megértése több tanulmányozást, több elmélyülést követel. A Társadalmi Könyvviteli Szolgálat mint intézmény ugyancsak azoknak a példáknak a sorába tartozik, amelyek az öngazgatói társadalmi berendezés jellemző, egyedi összetevői. A név és az intézmény határon kívül nem ismert, ezért csak a hazai kiadványokban találkozhatunk ezzel a közgazdasági-közigazgatási elnevezéssel.

A *Služba društvenog knjigovodstva* birtokos szerkezetű kifejezés, a magyarban jelzős szerkezettel helyettesíthető: *Társadalmi Könyvviteli Szolgálat*. A fogalmat alkotó szavak sorrendje szabály szerint felbomlott a fordítás során és a szerbhorvát névösszetétel hangsúlyos összetevője a *služba* — *szolgálat* a magyar konstrukcióban az utolsó helyre került, az ábra pedig a következőképpen alakult:

1 2 3
sh. *Služba društvenog knjigovodstva*

2 3 1
m. *Társadalmi Könyvviteli Szolgálat*

A szórendi eltérés mellett a szerbhorvát megfelelőben a posszesszi-vusi viszony a *szolgálat*-ot valaminek a szolgálata címén konkretizálja; a magyar nyelv karakterizál és a *szolgálat* a célnyelvben már minősítést kap.

A szerkezet érdekessége, hogy eltérően az előző példák zömétől, diakronikus vizsgálatot is megenged.

A szolgálat az osztály és társadalmi különbségek múltjának tipikus kifejezése: a *szolgálat* igéből képződött az -at, (-et), képző segítségével.

A magyar nyelv többféle szolgálatot ismer pl.: kisipari szolgálat, javító szolgálat, katonai szolgálat stb. Ezek a fogalmak általában minősítőjelzővel összekapcsolt szerkezetben fordulnak elő.

Ez a törvényszerűség jutott kifejezésre az említett példában is azzal a korrekcióval, hogy itt a fordítás által megkettőzött, halmazott jelzős felépítmény képződött, mégpedig szokatlan jelentéshordozó egységet nyerve általa. A *könyvelési szolgálat, könyvviteli szolgálat* elfogadott terminus a közhasználatban, de a *társadalmi könyvviteli szolgálat* már az öngazgatás szótárának tartozéka.

* * *

A felsorolt példákban kiviláglik, hogy sok olyan neologizmus keletkezett a társadalmi-gazdasági változások közrejátszásával, amely nemcsak tartalmában új, hanem megszervezési, megjelölési felépítésében is újdonság, tekintve a nemzetiségi nyelvek grammatikai törvényeinek, hajlékonyságának szemszögéből.

Mert minden nyelvnek van egy bizonyos toleranciája, egy bizonyos határ, ameddig a célnyelv „elbírja” a forrásnyelv által sugallmazott fordítási megoldásokat. Így születnek az idegenszerű tükörfordítások, az érthetetlen kifejezések, a furcsaságok.

De ez a jelenség, ez a folyamat törvényszerű. A neologizmusok elfogadásának időszakában nemcsak a célnyelv küzd az újdonságokkal, forrong az újdonságok ellen, hanem a forrásnyelv is — talán még fájdalmasabban, még összetettebben. Hiszen az utóbbiban neologizmus-teremtő folyamat játszódik le.

Dolgozatom elején vázoltam vizsgálataim szempontjait, amelyek közé külön szakaszként iktattam be az analizált terminusok esetleges határon túli szerepét is.

Az öngazgatási bankügyviteli terminológia határon túli meghonosodásáról nem beszélhetünk. Még a munkásöngazgatás kifejezés sem nyert teljes polgárjogot, ezért sokszor a tolmácsok munkásöngazgatásnak fordítják, ahogyan azt a Kommunista Kiáltványban olvashatjuk.

Ez a sajátosságos terminológia jelenleg még csak a jugoszláviai magyar köznyelvben él, mert a fogalmak konkrét társadalmi berendezésünk tartalmi hordozói. Elfogadásuk a nyelv szellemében való átültetésük, csiszolásuk is kimondottan a mi feladatunk.

IRODALOM

Melaniya Mikeš—Plemenka Vlahović: Prevodenje nekih izraza i termina iz oblasti vaspitanja i obrazovanja.

Mikes Melánia: A nyelvi ekvivalencia szociolingvisztikai kérdései (a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1975/22).

Öngazgatási és egyéb társadalmi-politikai kifejezések szótára (Újvidék, 1979).

Csetvei Mária: A banknyelvben előforduló fordítási problémák.

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapja. —

Törvény a hitel- és bankrendszer alapjairól, 1977. jan. 7.

REZIME

KONTRASTIVNA ANALIZA IZRAZA I TERMINA BANKOVNOG POSLOVANJA

Naša samoupravna društvena stvarnost nije donela novine samo u oblasti društveno-političke terminologije nego i u domenu bankovnog poslovanja. Osnovni pojmovi i njihovi nazivi nisu se doduše mnogo promenili, ali su nastale nove institucije na tom području koje je trebalo nazvati novim imenima. U ovom radu reč je o nazivima takvih institucija na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku i prenošenju elemenata stvarnosti iz jednog jezika u drugi na manje ili više odgovarajući način.

SUMMARY

CONTRASTIVE ANALYSIS OF TERMS AND EXPRESSIONS IN BANK MANAGEMENT

The self-management has brought innovations in the terminology of bank management. The basic notions and their names have not changed much, but new institutions have appeared and they need new names. The aim of this paper has been to analyse some of these terms and to evaluate their equivalence from the point of transmitting the contents of the reality from Serbocroatian into Hungarian.

Junger Ferenc

**AZ IGEVONZATOK
SZERBHORVÁT-MAGYAR
KONTRASZTÍV
VIZSGÁLATNAK NÉHÁNY
SAJÁTOS KÉRDÉSE**

Az igevonzatok szerbhorvát-magyar kontrasztív vizsgálatát minde-
nekelőtt az a tény nehezíti, hogy a nyelvtani kategória egyik vizsgált
nyelv vonatkozásában sincs kellőképpen tisztázva, illetve megfelelő mó-
don beépítve a nyelv rendszerét taglaló grammatikákba. Ennek fő oka
az, hogy a hagyományos nyelvtanok az ige tárgyalása során gyakran
szem elől tévesztették ennek a szófajnak a mondatszervezésben betöl-
tött szerepét, holott ez a mozzanat olyan sajátossága az igének, amelyet
nem csupán a szintaktikai, hanem a lexikai és a szemantikai vizsgálatok
során is szem előtt kell tartani.

Az 1962-ben megjelent magyar akadémiai nyelvtan, *A mai magyar
nyelv rendszere* például viszonylag kis teret szentel ennek a kérdésnek,
s lényegében megelégszik azzal a megállapítással, hogy az igevonzatok
nagy többsége esetében a rag, illetve névutó eredeti funkciója mai
nyelvrészünk számára már felismerhetetlen, s ezért egyetlen határo-
zófajta tagjai közé sem tudjuk őket besorolni (pl. bízik vkiben, ért
vmihez, gondolkodik vmin, hajlandó vmire, reménykedik vmiben stb.).
Noha e meghatározás némileg a nyelvtörténetre utal, mégis úgy tűn-
het, hogy eszerint a vonzatok lényegüket tekintve véletlenszerű képződ-
mények, olyan nyelvi alakulatok, amelyek bizonyos fokig a nyelvfejlő-
dés zsákutcáinak is tekinthetők.

E tények ismeretében azután a vonzatok kontrasztív vizsgálata több
szempontból is érdekessé válik. Mindenekelőtt azért, mert — ha vélet-
lenszerű nyelvi alakulatoknak tartjuk őket — e téren a két egybevetett
nyelv vonatkozásában igen nagy különbségeknek kell mutatkozniuk, ha
viszont azt a tényt fogadjuk el, hogy a nyelvfejlődés eredményeként
jöttek létre, akkor nyilvánvalóan a két nyelv fejlődése közötti külön-
bségekre kellene utalniuk.

Bármiképpen is közelítjük meg azonban a kérdést, tény, hogy a
nyelvek között (így a két vizsgált nyelv vonatkozásában is) éppen a von-
zatok között mutatkoznak olyan óriási különbségek, amelyek az adott
nyelv idegen vagy környezetnyelvként való tanulása során számottevő
nehézséget jelentenek. A kérdés azonban olyképpen is felmerülhet, hogy
a két nyelv között e téren mutatkozó különbségek tükröznek-e szem-
léletbeli különbségeket, illetve hogy e nyelvi alakulatoknak van-e vala-

milyen sajátos szerepük az adott nyelv valóságábrázoló funkciójának a betöltésében.

E kérdés a legkézzelfoghatóbb módon szemantikailag az igék metaforikus jelentésének a vizsgálata révén közelíthető meg. Zsilka szerint¹ az igék metaforikus jelentése nem érthető meg egyetlen ige tulajdonképpeni és metaforikus jelentéseinek a viszonyából, vagyis a metaforikus jelentés tulajdonképpen több ige jelentésének egy egységbe való integrációja. Az ige tulajdonképpeni jelentésének metaforikus jelentéssé való transzformálódásának egyik formája Zsilka szerint a tényleges jelentéstartalom adverbiumokon keresztül való kiegészülése.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy ezt az ige metaforikus jelentésével kapcsolatos elméletet a vonzatok kontrasztív elemzésében alkalmazzuk, mindenekelőtt azonban az *utal* (vmire) ige példáján keresztül arra szeretnénk rámutatni, hogy a jelentésintegráció vizsgálata egy nyelv vomatkozásában is az eddigieknél kimerítőbb magyarázattal szolgálhat a vonzatok tekintetében. Zsilka abból indul ki, hogy az *utal* jelentése is több jelentés integrációjaként értelmezhető, s az integrációban résztvevő jelentésekhez egy bizonyos célképzet kapcsolódik, ez a kapcsolat pedig az eszköz képzetén át közvetítődik. Ilyenformán az *utal* ige mélyén egy olyan elemet kell keresnünk, amelyben valamilyen formában — egy elemi szinten — a *cél/eszköz* képzete ismerhető fel. Ez a képzet nyilvánvalóan az *út* névszón keresztül integrálódik az *utal* jelentésében, mégpedig legkézenfekvőbben a *megy valahová az úton* féle kifejezésekben, ahol az *úton* mint egy célszerű cselekvés (megy valahová) eszköze van adva. Így *A jegyzet a mű első kötetére utal* példában a jelentés-integráció az

útul	jelöli meg
	tünteti fel
	adja meg

szintagmán keresztül történik. Ez azt jelentené, hogy *utal* igében a *jelöl* ige ilyenféle jelentése él tovább:

éget, ró, vés,	vmi vmivel	
	ír...	jelöl.
	vmire vmit	

Az elmondottak alapján Zsilka azt a következtetést vonta le, hogy az *utal* egy elementáris cél/eszköz képzetre nyúlik vissza, másfelől viszont, újabb jelentését már csak a *jelöl*ben rejlő célképzeten át nyeri el. Nem boncolgatva tovább az általa ezzel az igével kapcsolatban idézett példákat, mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy az elemzett ige *-ra*, *-re* ragos vonzata éppen az *utal* jelentésében integrálódott célképzettel magyarázható, vagyis semmiképpen sem tekinthető véletlenszerű képződménynek.

A körültekintő kontrasztív vizsgálatok során a történelmileg kialakult jelentésviszonyokat még fokozottabban szem előtt kell tartani, mint egy nyelv vonatkozásában. Ha ugyanis a szintaktikai szerkezet teljessé-

gének a vizsgálatakor szem elől tévesztenénk azt, hogy történelmileg kialakult jelentésvizonyokról van szó minden egyes jelentéshordozó nyelvi egység esetében, akkor az összevetett két nyelvi rendszer között mutatkozó különbségeket kizárólag az ábrázolt valóságszituációk közötti különbségekre kellene visszavezetnünk, holott ilyen különbségekről az esetek nagy többségében nyilván nincs szó, sőt még szemléletbeli különbségekről is csak kivételesen és feltételelesen beszélhetünk.

A *dönt* ige jelentését elemezve Zsilka arra a megállapításra jut, hogy jelentéstani szempontból ez az ige a történelmi fejlődés folyamán került szoros kapcsolatba az *elhatároz*szal, s a két ige jelentésének van egy közös fedési területe. A feladat mármost ennek a közös területnek a logikai és történeti meghatározása lenne. Zsilka a kérdést a következőképpen oldja meg:

„A *dönt* jelentése — egy nagyon általános oldalról megközelítve a következőképpen határozható meg: *valamit mintegy a holtpontról valamely meghatározott irányba elmozdít, eldönt*. Ez a jelentés mintegy közvetlen, szemléletes formában a *fa (el)döntésében* van adva. Egy adott történelmi pillanatban pedig a fák döntésével vonják meg (a szó szoros értelmében: döntik el) a határt; vagyis a kidöntött fák bizonyos elhatárolást jelentenek.” Eszerint a *dönt* és az *elhatároz* igék jelentése a következőképpen integrálódhatott:

Dönti a fát határol

(el)határol ————— elhatároz
(belső elhatárolási folyamatra utalva)

E kijelölt úton haladva kontrasztív viszonylatban a kérdés a következőképpen merül fel: a magyar *dönt* ige vonzatának felszíni szerkezetében a *-ról*, *-ről* és a *-ban*, *-ben* esetrag realizálódik, a szerbhorvát *odlučiti* esetében pedig a vonzat a következőképpen realizálódik: *odlučiti o nečemu*, vagyis a *-ban*, *-ben* ragos vonzatnak a szerbhorvátban nincs megfelelője. Ez viszont azt jelentené, hogy a magyarban a *dönt valamiről* vonzatban a holtpontról való elmozdulás szerkezeti jegye, a *dönt vmiben* vonzatba pedig a *belső elhatározás*, vagyis az *elhatározás* *belső* jellegének a szerkezeti jegye épül be. Jelentéstani szempontból a szerbhorvát *odlučiti o nečemu* vonzatot e módszer alapján egészen más oldalról kell megközelíteni. Itt ugyanis a meghatározó szemantikai jegy a *vminek vmiről* való leválása/leválasztása a domináns tényező, s az igei szerkezetben strukturálisan kizárólag ez realizálódik. Az, hogy a magyar nyelvre vonatkoztatva a szerbhorvátban hiányzik a *-ban*, *-ben* ragos vonzat, ezen az úton haladva azzal magyarázható, hogy a szerbhorvátban nem ment végbe olyan differenciáció, mint a magyarban az *elhatárol* és az *elhatároz* között, vagyis a szerbhorvát *odlučiti* ige *belső* és *külső* folyamatra egyaránt vonatkozik (elválaszt, elkülönít, kiválaszt, kiválaszt; dönt, elhatároz).

Ez esetben tehát a szerbhorvát és a magyar nyelv vonatkozásában jelentkező szerkezeti különbségeket nyelvfejlődési mozzanatokkal, a nyelv fejlődése során lejátszódó integrációs és differenciálódási folya-

matokkal magyarázhatjuk, a különbségek tehát nem a nyelven kívüli valóságszituáció közötti különbségekben keresendők.

Az egybevetés egyik fontos mozzanata tehát a nyelvek fejlődése során kialakult jelentésviszonyok egybevetése. Zsilka szerint e fejlődés eredményeként állandóan növekszik a mondatformák teljesítő képessége, ami végső soron arra irányul, hogy az esetek paradigmatis rendszere mint a szintaktikai viszonyok rendkívül kondenzált formája egyre sűrítettebben, de ugyanakkor egyre árnyaltabban közvetítse a valóság-beli viszonyokat. Ez viszont azt jelenti, hogy a leíró vizsgálatok során is szükség van a diakrón és a szinkrón mozzanatok egymásra vetítésére, vagyis annak vizsgálatára, hogy az elemzett jelenség kapcsán hogyan hat egymásra a nyelv szinkronikus és diakronikus oldala.

Ilyen vonatkozásban azután az igevonzatok sem tekinthetők egyedi, véletlenszerű nyelvi alakulatoknak, hanem valamely szükségszerűség irányította szerkesztésmód következtében létrejött szintaktikai képződményeknek.

De vannak az igevonzatokkal kapcsolatban egyéb újabb elképzelések is. Ide tartozna egyebek között az az elmélet is, hogy az igevonzat a tárgy kategóriáján belül végbemenő absztrakciós folyamat eredménye. Egyértelmű például, hogy az alábbi esetekben a vonzat névszói része logikailag az ige által jelölt cselekvés, történés vagy létezés tárgyát képezi, noha formai szempontból e tárgy a mondatban nem a szokásos módon realizálódik:

gondol vkire
gondolkodik vmin
gyönyörködik vmiben
leskelődik vkire

reménykedik vmiben
számít vkire
tanakodik vmin
ügyel vmire stb.

S hogy a tárgy kategóriáján belül végbemenő absztrakciós folyamat nem halad párhuzamosan, az ugyancsak számos példával bizonyítható a két nyelv vonatkozásában. Lássunk előbb néhány példát arra, amikor a magyarban direkt tárgy szerbhorvát ekvivalense határozói vonzat formájában realizálódik:

áhítzik vmit
ellenez vmit
élvez vmit
félt vkit/vmit

irányít vmit
utál vmit
visszasír vkit/vmit

žudeti za nečim
protiviti se nečemu
uživati u nečemu
bojati se / strepiti za nekoga /
za nešto
upravlja ti nečim
gnušati se nečega
žaliti / plakati za nekim. /
za nečim

Vagy fordított eset, amikor a szerbhorvát vonzatban formailag és logikailag is tárgy realizálódik, magyar vonatkozásban pedig csak logikai szempontból beszélhetünk tárgyról, formai szempontból nem:

obecavati nešto
 dokazivati nešto
 preklinjati nekoga
 slušati nekoga
 dodirnuti nekoga/ nešto
 zadirkivati nekoga
 zlostavljati nekoga

biztat vmivel
 érvel vmi mellett
 esdekel vki előtt
 hallgat vkire
 hozzáér vkihez/vmihez
 incselkedik vkivel
 kegyetlenkedik vkivel stb.

A tárgyon belül végbemenő absztrakciós és differenciálódási folyamat nyilván mindkét nyelv vonatkozásában olyan terület, amelynek feltárására csak ezután kerül sor.

Hogy általában nem szemléletbeli, s még kevésbé a valóságsszituációk közötti különbségek nyilvánulnak meg abban, ha egyazon ígének nyelvenként különbözik a vonzatköre, az az igei csoport szerbhorvát-magyar kontrasztív vizsgálata során is bebizonyosodott. Kiderült ugyanis, hogy a két nyelvi rendszer között e téren észlelhető különbségek az esetek túlnyomó többségében az ige tranzitivitása terén, továbbá az ige-kötők rendszerében és a műveltetés mozzanatának a kifejezésében jelentkező különbségekkel magyarázhatóak. Ezek közül az elsőt, az ige tranzitivitásának a kérdését, az e téren a két nyelv vonatkozásában jelentkező különbségeket a fentiekben már érintettük.

Az ige-kötők rendszerében jelentkező különbségek nagyrészt nyelv-tipológiai mozzanatokkal magyarázhatók, mindenekelőtt pedig azzal a ténnyel, hogy a magyar ige-kötők rendszerére (a határozókhoz hasonlóan) általánosan jellemző az irányhármasság ténye, a szerbhorvát ige-kötőknek pedig ez a mozzanat nem rendszerbeli tulajdonsága. Az irányhármasság folytán a magyar ige-kötők rendszere így sokkal árnyaltabb, s ez a mozzanat az ige-kötős ige vonzatai esetében is erősen érezteti hatását.

A magyar hozzá- ige-kötőnek például a szerbhorvátban nincs strukturális és jelentésbeli megfelelője, így igen lényeges, jelentéstani síkon is reflektálódó strukturális különbségek mutatkoznak e téren, mint pl.:

hozzáér vkihez, vmihez
 hozzáfog vmihez
 hozzámegy vkihez

dodirnuti nekoga, nešto
 latiti se nečega
 udati se za nekoga stb.

A két nyelv vonatkozásában a szintaktikai szerkezetek elemeinek egymás közötti viszony terén jelentkező különbségek egy másik eredőjének azt a tényt tekinthetjük, hogy a magyarban strukturális és szemantikai síkon is csekély az aktív—passzív szembenállás jelentősége, s ennek következtében az alany, a tárgy és bizonyos határozók funkcionális rokonsága kevésbé szembetűnő, mint a szerbhorvátban.² Példaként említhető itt a szerbhorvát *donešena je odluka* és magyar ekvivalense, a *meghozták a döntést* közötti egészen nyilvánvaló szintaktikai-szerkezeti eltérés, amely nyilvánvalóan éppen ebből a tipológiai különbségből ered. Az igevonzatok terén ez a mozzanat egyebek között a faktitivitás terén is kifejezésre jut. Abból a tényből eredően ugyanis, hogy a magyar nyelv tipológiai sajátosságainál fogva általában megköveteli a cselekvés hordozójának a feltüntetését (vagy legalábbis a cselekvés hor-

dozójára való utalást), e nyelvnek szerkezeti sajátosságává vált a műveltetés mozzanatának a külön strukturális jegyekkel való jelölése, a szerbhorvát nyelv rendszerébe viszont éppen a fent említett okok miatt nem épült be szervesen a műveltetés mozzanata. Egészen konkrétan: a magyar műveltető *-tat*, *-tet* képző *-val*, *-vel* instrumentálisi-asszociatívusi esetragot vonzza, a szerbhorvát nyelvben viszont e tekintetben különböző megoldások születnek.

Az igei csoport szerbhorvát-magyar kontrasztív vizsgálatával foglalkozó munkánk³ előkészítése során szem előtt tartottuk ezeket a mozzanatokot, s elsősorban a két nyelv között e tekintetben megmutatkozó rendszerbeli különbségekre próbáltuk felhívni a figyelmet, alapozó munkáról lévén szó, egyelőre még a teljesség igénye nélkül.

J E G Y Z E T E K

¹ Zsilka Tibor: Jelentés-integráció, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

² H. Molnár Ilona: A vonzat és a nyelv közlési funkciója. Általános Nyelvészeti Tanulmányok, IX. kötet.

³ Mikes Melánia—Junger Ferenc: Az igevonzatok, Szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan 5. Újvidék. 1979.

R E Z I M E

NEKA SPECIFIČNA PITANJA MAĐARSKO-SRPSKOHRAVATSKE KONTRASTIVNE ANALIZE REKCIJSKIH ODNOSA U GLAGOLSKOJ SINTAGMI

Ovaj rad obuhvata neka specifična pitanja u mađarsko-srpskohrvatskim kontrastivnim istraživanjima rekcijskih odnosa u glagolskoj sintagmi. Polazi se sa stanovišta da sintaksičke strukture kojima se izražavaju rekcijski odnosi nisu slučajne konstrukcije u jeziku, nego da su nastale kao rezultat istorijskog razvoja jezika. Ovu činjenicu podjednako treba imati u vidu u semantičkim i u strukturalno usmerenim kontrastivnim istraživanjima. O dijahronim momentima treba naročito voditi računa u semantičkim kontrastivnim istraživanjima, jer je značenjski razvoj glagola deo celokupnog istorijskog razvoja jezičkog sistema. Prilikom razmatranja sistemskih razlika u glagolskim sintagmama mađarskog i srpskohrvatskog jezika, posvećuje se posebna pažnja pitanjima prelaznosti glagola, sistemu prefiksa (u srpskohrvatskom jeziku) i preverba (u mađarskom jeziku), kao i faktitivnim odnosima u glagolskoj sintagmi.

S U M M A R Y

SOME SPECIFIC QUESTIONS OF HUNGARIAN-SERBOCROATIAN CONTRASTIVE ANALYSIS OF REQUIRED CASE-INFLECTION IN VERBAL PHRASES

Syntactic structures expressing „regens-rectum” relations in verbal phrases are not haphazard constructions, but they are the outcome of the historical development of a language. This fact should be taken into consideration both in semantically and structurally oriented contrastive investigations. It is in the semantic contrastive analysis that the diachronic point

of view should be duly represented, because the semantic development of the verbs is a part of the historical development of the whole language system.

In the contrastive analysis of Hungarian and Serbocroatian verbal phrases special attention has been paid to the transitive and intransitive features of the verbs, to the nature of Hungarian preverbs and Serbocroatian prefixes, and to the factitive modality of Hungarian verbs.

Silling István

**ÖSSZEHASONLÍTÓ KUTATÁS
A MAGYAR ÉS A
SZERBHORVÁT
IGEVONZATOK KÖRÉBŐL**

BEVEZETŐ

A Vajdaság heterogén nemzeti és nyelvi közösség Jugoszláviában. Szocialista öngazgatású rendszerünk törvényesen hirdeti a nemzetek, illetve nemzetiségek, valamint azok nyelvének egyenrangúságát, az anyanyelv használatára való jogot. Polgáraink, természetesen, élnek is e jogukkal s ezért hallani olyan sokféle beszédet nagyobb városainkban, tájékoztató szerveinkben. A más-más nyelvű emberek egymás mellett élése oda vezet, hogy megtanuljuk egymás nyelvét, s így jobban tudjuk megérteni, támogatni honfitársainkat. Mindez pozitív jelensége társadalmunknak.

Arra, ha csak az egyes nyelv használatának tisztaságát vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az egymás mellett élő s kölcsönösen használt nyelvek hatnak egymásra. E hatás eredménye a nyelvi interferencia, amely nem más, mint az egyik nyelv szabályainak alkalmazása a másik nyelvben.

E problémakör tudományos kivizsgálásával az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének szakemberei is foglalkoznak, akik az intézet Nyelvészeti Füzeteiben publikálják kutatási eredményeiket. Az V. füzetben Mikés Melánia és Junger Ferenc a magyar és szerbhorvát nyelv igevonzatainak kérdését taglalja.*

Az említett tanulmány alapján vizsgáltuk meg mi is az itt fennálló interferenciaális eseteket egy 76 tagú tanulócsoporton, amely a magyar és szerbhorvát nyelv vonzásterületében él. Tanulóink mind az apatini Egységes Középiskola magyar tagozatainak diákjai, azonban közülük csak 20 tanuló apatini. Ők egy főleg szerbhorvátul beszélő közösségből valók, ahol az emberek közötti érintkezés leginkább szerbhorvát nyelven történik. Többi adatközlőink homogén magyar közösségből valók, 31 Kupuszináról (Bácskertes), 25 Szilágyiról, ahol csak a rádió, televízió, sajtó hozza közelebb a szerbhorvát nyelvet. A megkérdezett tanulók

* Mikés Melánia—Junger Ferenc: Az igevonzatok, Szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan, 5. sz., Újvidék, 1979.

közül csak 7 származik magyar—szerb vagy horvát vegyes házasságból, 69-nek pedig mindkét szülője magyar nemzetiségű.

Nyelvi vizsgálódásunkat az ígevonzatok köréből az említett intézet szakemberei által kidolgozott teszt segítségével végeztük. Megvizsgáltuk a két nyelv egymásra hatását mind szerbhorvát, mind magyar nyelvű teszten is.

A megkérdezett 76 tanulót, akinek az anyanyelve kivétel nélkül a magyar nyelv, aszerint, hogy mikor kezdte beszélni a környezet nyelvét, vagyis a szerbhorvátot, két csoportba osztottuk:

A — akik 5 éves korukig már beszéltek szerbhorvátul,

B — akik csak 5 éves koruk után kezdték megismerni a szerbhorvát nyelvet.

Az A csoportba 18, a B csoportba 58 tanuló került.

Megvizsgáltuk azt is, hogy ki kinek a társaságában használja a magyar, illetve a szerbhorvát nyelvet, és hogy milyen mértékben van kitéve a hozzá mindkét nyelven eljutható információknak, s hogy azok befogadása melyik nyelv esetében a gyakoribb. E szerint a következőképpen csoportosítottunk:

- a családban mindenkivel magyarul és szerbhorvátul beszélnek,
- a család egyes tagjaival magyarul, másokkal szerbhorvátul beszélnek,
- a család minden tagjával magyarul, szerbhorvátul pedig csak egyes tagokkal beszélnek,
- a család minden tagjával csak magyarul beszélnek.

A családban szerbhorvátul is beszélők létszáma 9, míg a csak magyarul beszélő családokból valóké 67.

Szemponktként alkalmaztuk az információszerzés nyelvét is. Így azt vizsgáltuk, hogy milyen nyelven olvasnak újságot, milyen nyelvű rádióadást hallgatnak, illetve milyen nyelvű televízióműsort néznek (tesztünk e téren bővebb az újvidéki szerzők tesztjénél). Kialakított csoportjaink abban tértek el egymástól, hogy az elsőbe tartozók információikat mindkét nyelven kapják, a másodikba tartozó tanulók több információt kapnak magyar, mint szerbhorvát nyelven, míg a harmadik csoport diákjai több információt szereznek szerbhorvát, mint magyar nyelven.

Az összegezésből az következett, hogy a szerbhorvátul korábban megtanult tanulók közül legtöbb az olyan, aki a családban csak magyarul beszél, információit pedig mindkét nyelven szerzi (11 tanuló). Ez az A2 csoport.

A másik csoportból pedig azok létszáma a legmagasabb, akik a családban mindenkivel csak magyarul beszélnek, de információszerzésük nyelve magyar is, szerbhorvát is (29 tanuló), valamint ugyanebből a B csoportból azok is igen népes egységet képeznek, akik információikat inkább magyar nyelven kapják (23 tanuló).

Tehát mi e három csoporttal foglalkozunk majd a továbbiakban, de mivel a két B csoport között elenyésző a különbség, ezért egységesen B2 csoportról beszélünk majd.

Az A2 csoport 11 tanulója közül mind magyar nemzetiségű szülők gyermeke s csupán egy szilágyi, a többi 10 pedig apatini, akinek valójában két anyanyelve van, vagyis mindkét nyelvet egyforma jól beszélik, s java részük már egészen kicsi korában elsajátította a szerbhorvát nyelvet. Életkoruk 15—16 év.

A másik, vagyis az egységes B2 csoport 52 tanulója közül 50 homogen nyelvi közösségből való (28 Kupuszináról, 22 Szilágyiról), ahol csupán magyar nyelven érintkeznek az emberek, míg Apatinból csak 2 tanuló tartozik ide. A vegyesházasságból származók száma itt sem nagy, csupán 3, s így ez nem sokat billent az eredmény mérlegén. Ezek a tanulók is 15—16 évesek, s közülük 82,72% 5—7 éves korában kezdte elsajátítani a szerbhorvát nyelvet, míg 7 éves kora után 17,28%.

Dolgozatunkból a teljes nyelvtani problémafelvetést kihagyjuk, ugyanis egészében a Nyelvészeti Füzetek V. számának anyagára támaszkodunk. Saját eredményeinket összevetjük az említett tanulmány eredményeivel, méghozzá a mi A2 csoportunkat az V. füzet A, illetve a mi B2 csoportunkat a füzet B csoportjáéval, s az eltérést a saját adataink mellett zárójelben közöljük, mínusz (—) előjellel a minálunk alacsonyabb, plusz (+) előjellel a minálunk magasabb százalékot.

A TESZT EREDMÉNYEI

1. feladatcsoport

E csoportban olyan példák szerepeltek, amelyekben az adott igének mindkét nyelvben határozói vonzata van, de a vonzatok a két nyelv vonatkozásában szerkezetileg különböznek.

Az 1.1. példában a *szembenéz* ige és az *állapot* névszó a következőképpen aktualizálódik:

<i>m</i>	<i>szh</i>
szembenéz állapotával	suočiti se sa svojim stanjem pogledati u oči svome stanju

A tanulók a magyar feladatlapokon két, a szerbhorvát feladatlapokon három variáns közül választhattak:

- (a) *Szüntelenül kábítja magát, hogy ne kelljen szembenéznie való állapotának.
- (b) Szüntelenül kábítja magát, hogy ne kelljen szembenézni való állapotával.
- (a) Neprekidno se opijao da ne bi morao pogledati u oči svome stvarnom stanju.
- (b) Neprekidno se opijao da se ne bi morao suočiti sa svojim stvarnim stanjem.
- (c) *Neprekidno se opijao da ne bi morao pogledati u oči sa svojim stvarnim stanjem.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	0%	(—2,97%)
B2 csoport	1,92%	(—5,77%)

(b)

A2 csoport	100,00%	(+2,97%)
B2 csoport	97,92%	(+7,54%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	36,36%	(—2,59%)
B2 csoport	42,24%	(+18,33%)

(b)

A2 csoport	100,00%	(+17,90%)
B2 csoport	42,24%	(—22,97%)

(c)

A2 csoport	18,18%	(+5,55%)
B2 csoport	42,92%	(+23,36%)

Az 1.2. feladat alapját a

m

szh

segít magán

pomoći sebi

vonzat variánsai képezik. A magyar, illetve a szerbhorvát feladatlapon két-két variáns szerepelt:

(a) Semmiképp sem tudott magán segíteni.

(b) *Semmiképp sem tudott magának segíteni.

(a) *Nije umela na sebe da pomogne.

(b) Nije umela sebi da pomogne.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	100,00%	(+15,84%)
B2 csoport	94,08%	(—0,15%)

(b)

A2 csoport	18,18%	(—7,56%)
B2 csoport	34,55%	(+11,47%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)		
A2 csoport	0,00%	(—)
B2 csoport	24,96%	(+24,96%)

(b)		
A2 csoport	100,00%	(—)
B2 csoport	82,56%	(—17,44%)

Az 1.3. feladatlap alapját a *törődik* ige és a *kutya* névszó realizációján létrejött vonzat képezi.

<i>m</i>	<i>szh</i>
törődik a kutyával	brinuti se o psu brinuti se za psa

A magyar, illetve a szerbhorvát feladatlap variánsai:

- (a) *Kutyájáért nem sokat törődik.
- (b) Kutyájával nem sokat törődik.
- (c) *Kutyájáról nem sokat törődik.
- (a) O psu se mnog ne brine.
- (b) *Sa psom se mnogo ne brine.
- (c) Za psa se mnogo ne brine.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)		
A2 csoport	0,00%	(—2,97%)
B2 csoport	1,92%	(+1,92%)

(b)		
A2 csoport	81,81%	(+14,48%)
B2 csoport	94,08%	(+34,47%)

(c)		
A2 csoport	36,36%	(— 8,19%)
B2 csoport	11,52%	(—30,79%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)		
A2 csoport	100,00%	(+33,69%)
B2 csoport	49,92%	(+ 6,44%)

(b)

A2 csoport	0,00% (— 3,16%)
B2 csoport	36,48% (+34,31%)

(c)

A2 csoport	63,63% (— 7,95%)
B2 csoport	44,16% (—25,41%)

2. feladatcsoport

Az igének e csoportban is határozói vonzata van. A két nyelv közötti szerkezeti különbségeket ez esetben az igekötő, illetve prefixum és a névszói tényező egyeztetése terén jelentkező eltérések okozzák.

A 2.1. példában a *rákiált* ige és a *gyerek* névszó vonzat formájában a következőképpen aktualizálódik:

<i>m</i>	<i>szh</i>
rákiált a gyerekre	podviknuti na dete

A kérdőívek a következő variánsokat tartalmazták:

- (a) Rákiáltottam a gyerekre.
- (b) *Rákiáltottam a gyerekeknek.
- (a) Viknula je na dete.
- (b) *Podviknula je na dete.
- (c) Podviknula je detetu.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	100% (+ 0,99%)
B2 csoport	100% (+ 1,92%)

(b)

A2 csoport	0,00% (— 0,99%)
B2 csoport	0,00% (— 3,85%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	100,00% (+ 8,42%)
B2 csoport	72,96% (—16,17%)

(b)

A2 csoport	27,27% (+16,16%)
B2 csoport	32,64% (+30,47%)

(c)

A2 csoport	27,27% (+12,53%)
B2 csoport	40,32% (+31,62%)

A 2.2. feladatban a *hozzászokik* ige és a *vonat* főnév a következőképpen aktualizálódik:

<i>m</i>	<i>szh</i>
hozzászokik a vonalaihoz	privikavati se na linije
	privikavati se linijama

A kérdőívek a következő variánsokat tartalmazták:

- (a) Hozzászoktak a híd harmonikus vonalaihoz.
- (b) *Hozzászoktak a híd harmonikus vonalaira.
- (a) Privikavale su se na skladne linije mosta.
- (b) Privikavale su se skladnim linijama mosta.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	90,90% (+40,49%)
B2 csoport	100,00% (+34,62%)

(b)

A2 csoport	9,09% (—32,49%)
B2 csoport	0,00% (—34,61%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	54,45% (— 2,30%)
B2 csoport	19,20% (—48,19%)

(b)

A2 csoport	63,63% (+ 7,84%)
B2 csoport	82,56% (+45,60%)

A 2.3. példa esetében a szerbhorvát *propasti* ige átvitt értelemben használatos, vagyis nem helyviszonyra utal. A magyar nyelvben a *bele-*igekötő oksági mozzanattal egészíti ki a *pusztul* ige alapjelentését.

<i>m</i>	<i>szh</i>
belepusztul az öntözésbe	propasti od polivanja
elpusztul az öntözés miatt	propasti zbog polivanja

A feladatlapok a következő variánsokat tartalmazták:

- (a) *A dísnövény belepusztult a sok öntözés miatt.
- (b) A dísnövény belepusztult a sok öntözésbe.
- (c) A dísnövény elpusztult a sok öntözés miatt.
- (a) Ukrasna biljka je propala zbog silnog polivanja.
- (b) Ukrasna biljka je propala od silnog polivanja.
- (c) *Ukrasna biljka je propala u silnom polivanju.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	18,18% (+ 9,27%)
B2 csoport	3,84% (+ 3,84%)
(b)	
A2 csoport	54,54% (+23,85%)
B2 csoport	71,04% (+38,35%)
(c)	
A2 csoport	100,00% (+20,79%)
B2 csoport	92,16% (+11,39%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	100,00% (+43,16%)
B2 csoport	53,76% (+ 3,76%)
(b)	
A2 csoport	90,90% (+22,48%)
B2 csoport	49,92% (— 4,43%)
(c)	
A2 csoport	18,18% (+ 4,50%)
B2 csoport	51,84% (+47,49%)

3. feladatcsoport

E feladatcsoport magyar példáiban a vonzat kétféleképpen realizálódhat: határozó és tárgy formájában, míg a szerbhorvátban csak határozói vonzat lehetséges.

A 3.1. példában az *ugat* ige és a *jármű* főnév vonzat formájában a következőképpen aktualizálódik:

<i>m</i>	<i>szh</i>
ugat a járműre	lajati na vozilo
megugatja a járművet	zalajati na vozilo

A feladatlapok a következő variánsokat tartalmzták:

- (a) A kutya megugatta a sok járművet.
- (b) *A kutya megugatott a sok járműre.
- (c) A kutya ugatott a sok járműre.
- (a) Pas je zalajao na vozilo.
- (b) *Pas je nalajao na vozilo.
- (c) Pas je lajao na vozilo.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	81,81% (+34,30%)
B2 csoport	89,30% (+31,61%)
(b)	
A2 csoport	0,00% (—)
B2 csoport	0,00% (—)
(c)	
A2 csoport	90,90% (+15,65%)
B2 csoport	78,72% (+ 7,57%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	63,63% (+33,10%)
B2 csoport	19,20% (+ 8,33%)
(b)	
A2 csoport	18,18% (+13,97%)
B2 csoport	32,64% (+30,47%)
(c)	
A2 csoport	100,00% (+10,53%)
B2 csoport	90,24% (— 1,06%)

A 3.2. példában a *néz* ige és az *érdem* névszó a következőképpen aktualizálódik:

<i>m</i>	<i>szh</i>
néz az érdemre	gledati na zasluge
nézi az érdemet	

Feladatlapjaink a következő variánsokat tartalmazták:

- (a) A szeretet nem nézhet az érdemre.
- (b) A szeretet nem nézheti az érdemet.
- (a) *Ljubav ne može da gleda zasluge.
- (b) Ljubav ne može da gleda na zasluge.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	90,90% (+34,47%)
B2 csoport	71,04% (+17,19%)
(b)	
A2 csoport	63,63% (+14,13%)
B2 csoport	69,12% (+13,35%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	63,63% (+37,31%)
B2 csoport	48,00% (+11,04%)
(b)	
A2 csoport	81,81% (+ 3,92%)
B2 csoport	71,04% (+ 5,82%)

A 3.3. példában az *elér* ige és a *tér* főnév vonzat formájában a következőképpen aktualizálódik:

<i>m</i>	<i>szh</i>
elérte a teret	stigao je do trga
elért a térig	

Feladatlapjaink a következő variánsokat tartalmazták:

- (a) Már majdnem elérte a teret.
- (b) Már majdnem elért a térig.
- (a) *Stigao je skoro trg.
- (b) Stigao je skoro do trga.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	36,36% (+15,66%)
B2 csoport	57,60% (+30,68%)

(b)

A2 csoport	100,00% (+13,86%)
B2 csoport	94,08% (+15,23%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	9,09% (+ 5,93%)
B2 csoport	19,20% (+17,03%)

(b)

A2 csoport	100,00% (—)
B2 csoport	88,32% (—11,68%)

4. feladatcsoport

E feladatcsoport magyar példái olyan határozói vonzatokat tartalmaznak, amelyek szerbhorvát fordításban tárgyi vonzatként realizálódnak.

A 4.1. példában a *visszaél* ige és a *vendégszeretet* főnév vonzat formájában a következőképpen aktualizálódik:

m

szh

visszaél a vendégszeretettel

zloupotrebiti gostoljublje

A feladatlapok a következő variánsokat tartalmazták:

(a) *Nem akarom visszaélni a házigazda vendégszeretetét.

(b) Nem akarok visszaélni a házigazda vendégszeretetével.

(a) *Ne želim da zloupotrebim sa gostoljubljem domaćina.

(b) Ne želim da zloupotrebim gostoljublje domaćina.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	36,36% (+ 7,65%)
B2 csoport	21,12% (— 1,96%)

(b)

A2 csoport	90,90% (+15,65%)
B2 csoport	96,00% (+15,23%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	27,27% (+11,48%)
B2 csoport	39,90% (+33,38%)

(b)

A2 csoport	90,90% (+ 6,69%)
B2 csoport	72,96% (—16,17%)

A 4.2. példában a *kitér* ige és az *előtt* névutó vonzat formájában a következőképpen aktualizálódik:

<i>m</i>	<i>szh</i>
kitér előle	izbegavati ga

A kérdőívek variánsai a következők voltak:

- (a) Amikor ez fenyegetően feléje közeledett, kitért előle.
- (b) *Amikor ez fenyegetően feléje közeledett, kitérte őt.
- (a) Kad bi joj se ovaj preteći približio, izbegavala ga je.
- (b) *Kad bi joj se ovaj preteći približio, izbegavala je ispred njega.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	100,00% (+ 2,97)
B2 csoport	100,00% (+ 3,85%)

(b)

A2 csoport	0,00% (— 3,85%)
B2 csoport	1,92% (— 1,93%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	90,90% (az V. füzetben nincs feltüntetve)
B2 csoport	51,84% (—24,25%)

(b)

A2 csoport	9,09% (— 3,54%)
B2 csoport	55,68% (+40,46%)

A 4.3. példában a *könnyít* ige és a *helyzet* főnév vonzat formájában a következőképpen aktualizálódik:

<i>m</i>	<i>szh</i>
könnyít a helyzetén	olakšati svoj položaj

A feladatlapok a következő variánsokat tartalmazták:

- (a) Ezzel jelentősen könnyített helyzetén.
- (b) *Ezzel jelentősen könnyítette helyzetét.
- (a) *Na taj način olakšala je na svom položaju.
- (b) Na taj način je olakšala svoj položaj.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	100,00% ₀ (+15,84% ₀)
B2 csoport	92,16% ₀ (+ 3,70% ₀)

(b)	
A2 csoport	54,54% ₀ (+24,84% ₀)
B2 csoport	72,96% ₀ (+36,42% ₀)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	36,36% ₀ (+28,99% ₀)
B2 csoport	44,16% ₀ (+41,99% ₀)

(b)	
A2 csoport	100,00% ₀ (+ 7,37% ₀)
B2 csoport	78,72% ₀ (—19,11% ₀)

A 4.4. példában a *könyörög* ige és a *gyerek* főnév vonzat formájában a következőképpen aktualizálódik:

<i>m</i>	<i>szh</i>
könyörög a gyerekeknek	preklinjati dete

A feladatlapok a következő variánsokat tartalmzták:

- (a) *A gyereket könyörögte, hogy jöjjön ki.
- (b) A gyerekeknek könyörgött, hogy jöjjön ki.
- (a) *Preklinjala je detetu da izađe.
- (b) Preklinjala je dete da izađe.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	0,00% ₀ (— 0,99% ₀)
B2 csoport	0,00% ₀ (—26,09% ₀)

(b)	
A2 csoport	100,00% ₀ (+ 0,98% ₀)
B2 csoport	96,00% ₀ (— 2,08% ₀)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	18,18% (+ 8,71%)
B2 csoport	49,92% (+23,83%)

(b)

A2 csoport	81,81% (— 9,77%)
B2 csoport	59,52% (—10,04%)

5. feladatcsoport

Mindkét nyelvben vannak olyan esetek, amikor az igei csoport névszói része mellékmondat formájában is kifejezhető. E lehetőség a két nyelvben azonban nem párhuzamosan adott, vagyis ha az egyik nyelvben a névszói tényező mellékmondat formájában is kifejezhető, ez még nem jelenti azt, hogy ugyanez érvényes a másik nyelvre is.

Az 5.1. példában az *ajánlkozik* ige és a *varrás* főnév kétféleképpen aktualizálódik: közvetlenül az igei csoporton belüli vonzat formájában és mellékmondatként, míg a szerbhorvát megfelelőjében a névszói tényező csak mellékmondat formájában fejezhető ki:

<i>m</i>	<i>szh</i>
ajánlkozik varrásra	nudi se da šije

A feladatlapok a következő variánsokat tartalmazták:

(a) Felesége ajánlkozik, hogy fehérneműt varr.

(b) Felesége ajánlkozik fehérnemű varrására.

(a) Njegova žena nudi se da šije rublje.

(b) *Njegova žena nudi se za šivenje rublja.

(c) *Njegova žena nudi se na šivenje rublja.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	54,54% (+40,86%)
B2 csoport	57,60% (+55,68%)

(b)

A2 csoport	90,90% (+ 2,78%)
B2 csoport	86,40% (—13,60%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	81,81% (+32,34%)
B2 csoport	61,44% (+17,96%)

(b)

A2 csoport	90,90% (+33,01%)
B2 csoport	63,36% (+13,36%)

(c)

A2 csoport	54,54% (+40,86%)
B2 csoport	39,90% (+24,68%)

Az 5.2. példában a *tilt* ige és az *állattartás* főnév közvetlenül képez vonzatot, míg a szerbhorvát nyelvben az igei csoport névszói tényezője külön mellékmondatként realizálódik:

m

eltilt az állattartástól
megtiltja az állattartást

szh

zabranjuje da drži životinje

A feladatlapok a következő variánsokat tartalmazták:

- (a) Az ilyeneknek meg kellene tiltani, hogy állatot tartsanak.
- (b) Az ilyeneket el kellene tiltani az állattartástól.
- (c) Az ilyeneknek meg kellene tiltani az állattartást.
- (a) *Ovakvim ljudima trebalo bi zabraniti držanje životinja.
- (b) Ovakvim ljudima trebalo bi zabraniti da drže životinje.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	81,81% (+18,44%)
B2 csoport	78,72% (+19,95%)

(b)

A2 csoport	72,72% (+66,78%)
B2 csoport	67,20% (+46,05%)

(c)

A2 csoport	100,00% (+33,66%)
B2 csoport	82,56% (+21,02%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)

A2 csoport	90,90% (+38,27%)
B2 csoport	55,68% (+27,42%)

(b)

A2 csoport	100,00% (+24,21%)
B2 csoport	80,64% (+ 2,38%)

Az 5.3. példában a *hall* ige és a *csúszás* főnév a következőképpen aktualizálódik:

<i>m</i>	<i>szh</i>
meghallja a csúszást	čuje se klizanje

A feladatlapok a következő variánsokat tartalmazzák:

- (a) Hallani lehetett, hogy csúszik az árnyék a fűvön.
- (b) Az árnyékok csúszását is meg lehetett hallani a fűvön.
- (a) Bila je vrela letnja tišina u kojoj se čuje kako senka klizi po travi.
- (b) Bila je vrela letnja tišina u kojoj se čuje klizanje senke po travi.

A magyar nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	45,45% (+12,78%)
B2 csoport	55,68% (+17,22%)
(b)	
A2 csoport	81,81% (+12,50%)
B2 csoport	82,56% (+13,33%)

A szerbhorvát nyelvű feladatlap eredménye variánsok szerint:

(a)	
A2 csoport	72,72% (+35,88%)
B2 csoport	42,24% (+ 7,46%)
(b)	
A2 csoport	100,00% (+25,26%)
B2 csoport	74,88% (+ 7,49%)

ÖSSZEFOGLALÓ

Összefoglalóként néhány kérdésre kerestünk választ, hasonlóan, mint a bevezetőben említett tanulmány szerzői.

I. Milyen százalékarányban döntenek az egyes csoportok az adott variánsok mellett abban az esetben, ha szerbhorvát—magyar vonatkozásban az ekvivalens példák egyike szerkezetileg azonos, a másik pedig különböző? Zárójelben az V. füzet eredményei láthatók.

Az 1.1. feladat (b) variánsai szerkezetileg azonosak, az (a) variánsok különböznek egymástól.

	A2	B2
m (b)	100% (97%)	97% (90%)
szh (b)	100% (82%)	42% (65%)
szh (a)	36% (39%)	42% (24%)

A 2.3. feladatban a magyar példa (c) variánsa és a szerbhorvát példa (a) variáns szerkezetileg azonos, nem áll fenn viszont szerkezeti megfelelés a szerbhorvát (b) és a magyar (b) variáns között.

	A2	B2
m (c)	100% (79%)	92% (81%)
szh (a)	100% (57%)	53% (50%)
m (b)	54% (31%)	71% (33%)
szh (b)	91% (68%)	50% (54%)

A 3.1. feladatban a (c) variánsok szerkezetileg azonosak, az (a) variánsok pedig különböznek.

	A2	B2
m (c)	91% (75%)	79% (71%)
szh (c)	100% (89%)	90% (91%)
m (a)	82% (48%)	89% (58%)
szh (a)	64% (31%)	19% (11%)

A 3.2. feladatban a magyar példa (a) variánsa és a szerbhorvát példa (b) variánsa szerkezetileg azonos, míg a magyar példa (b) variánsa szerkezetileg különböző.

	A2	B2
m (a)	91% (56%)	71% (54%)
szh (b)	82% (78%)	71% (65%)
m (b)	64% (50%)	69% (56%)

A 3.3. feladatban a (b) variánsok szerkezetileg azonosak, míg a magyar (a) variáns különbözik.

	A2	B2
m (b)	100% (86%)	94% (79%)
szh (b)	100% (97%)	88% (100%)
m (a)	36% (21%)	57% (27%)

Az 5.2. feladatban a magyar példa (a) variánsa és a szerbhorvát példa (b) variánsa szerkezetileg azonos, míg a magyar (c) variáns szerkezetileg különböző.

	A2	B2
m (a)	82% (63%)	79% (56%)
szh (b)	100% (76%)	80% (78%)
m (c)	100% (66%)	82% (62%)

Ebből az összehasonlításból látható a következő:

— azokban az esetekben, ha csupán az egyik nyelvben adott 2 vagy 3 helyes példa (1.1., 2.3., 3.1., 3.2., 3.3. feladatok), azok a tanulók, akik szerbhorvátul jobban beszélnek, mindig mellett a variáns mellett döntenek, amelyiknek van helyes szerkezeti megfelelője a másik nyelvben, míg az ugyanilyen feladatnál (5.2.) már nem áll fenn ez az állítás.

A B2 csoport tanulói nem így választottak az 1.1., 2.3. feladatoknál, illetve kissé nagyobb az eltérés a 3.1. feladatnál is.

— abban az esetben, ha mindkét nyelvben több helyes megoldás lehetséges (2.3. és 3.1. feladat), a kétnyelvű tanulók mellett a magyar variáns mellett döntenek, amelyiknek van szerbhorvát szerkezeti megfelelője. A magyar szerkezeti megfelelővel rendelkező szerbhorvát példák esetében ugyanilyen tendencia tapasztalható az 1.1., 2.3., 3.1., 3.3. feladatoknál.

II. Mely esetekben érezhető szerbhorvát hatás a magyar, illetve magyar hatás a szerbhorvát igei csoportban?

— szerbhorvát hatás az A2 és B2 csoportnál:

*Semmiképp sem tudott magának segíteni.

(A2 csoport 18% — B2 csoport 34%)

*Nem akarom visszaélni a házigazda vendégszeretetét.

(A2 csoport 36% — B2 csoport 21%)

*Ezzel jelentősen könnyítette helyzetét.

(A2 csoport 55% — B2 csoport 73%)

— szerbhorvát hatás a szerbhorvátul jobban tudók csoportjában:

*Kutyájáról nem sokat törődik.

(A2 csoport 36% — B2 csoport 11%)

*A dísznövény belepusztult a sok öntözés miatt.

(A2 csoport 18% — B2 csoport 4%)

*Hozzászoktak a híd harmonikus vonalaira.

(A2 csoport 9% — B2 csoport 0%)

— magyar hatás mindkét csoportnál:

*Podviknula je na dete.

(A2 csoport 27% — B2 csoport 33%)

*Ne želim da zloupotrebim sa gostoljubljem domaćina.

(A2 csoport 27% — B2 csoport 40%)

*Na taj način olakšala je na svom položaju.

(A2 csoport 36% — B2 csoport 44%)

— magyar hatás szerbhorvátul kevésbé tudóknál:

*Neprekidno se opijao da ne bi morao pogledati u oči sa svojim stvarnim stanjem.

(A2 csoport 18% — B2 csoport 42%)

*Nije umela na sebe da pomogne.

(A2 csoport 0% — B2 csoport 25%)

*Sa psom se mnogo ne brine.

(A2 csoport 0% — B2 csoport 36%)

*Ukrasna biljka je propala u silnom polivanju.

(A2 csoport 18% — B2 csoport 52%)

*Pas je nalajao na vozilo.

(A2 csoport 18% — B2 csoport 33%)

*Stigao je skoro trg.

(A2 csoport 9% — B2 csoport 19%)

*Kad bi joj se ovaj preteći približio, izbegavala je ispred njega.

(A2 csoport 9% — B2 csoport 56%)

*Preklinjala je detetu da izađe.

(A2 csoport 18% — B2 csoport 50%)

— magyar hatás szerbhorvátul jobban beszélőknél:

*Ljubav ne može da gleda zasluge.

(A2 csoport 64% — B2 csoport 48%)

*Njegova žena nudi se za šivenje rublja.

(A2 csoport 91% — B2 csoport 63%)

*Njegova žena nudi se na šivenje rublja.

(A2 csoport 55% — B2 csoport 40%)

*Ovakvim ljudima trebalo bi zabraniti držanje životinja.

(A2 csoport 91% — B2 csoport 56%)

III. A helytelen variánsok gyakoriságának mutatója

— a kérdezetteknek kevesebb, mint 5 százaléka döntött az alábbi helytelen variánsok mellett:

**magyar nyelvű példák:*

*Szüntelenül kábítja magát, hogy ne kelljen szembenéznie való állapotának.

*Kutyájáért nem sokat törődik.

*Amikor ez fenyegetően feléje közeledett, kitérte őt.

szerbhorvát nyelvű példák közül mindegyik többször fordul elő.

— a kérdezetteknek 5—20 százaléka döntött az alábbi helytelen variánsok mellett:

magyar nyelvű példák:

*Hozzászoktak a híd harmonikus vonalaira.

szerbhorvát nyelvű példák közül mindegyik nagyobb gyakoriságú.

— a kérdezetteknek több, mint 20 százaléka döntött az alábbi helytelen variánsok mellett:

magyar nyelvű példák:

- *Semmiképp sem tudott magának segíteni.
- *Kutyájáról nem sokat törődik.
- *A dísnövény belepusztult a sok öntözés miatt.
- *Nem akarom visszaélni a háziak vendégszeretetét.
- *Ezzel jelentősen könnyítette helyzetét.

Az összes szerbhorvát nyelvű helytelen variánsok ebbe a kategóriába tartoznak.

A következő magyar nyelvű helytelen variánsok mellett senki sem döntött:

- *Rákiáltottam a gyerekeknek.
- *A kutya megugatott a sok járműre.
- *A gyereket könyörögte, hogy jöjjön ki.

* * *

Az igevonzatok tárgykörében végzett vizsgálódásunkból kikövetkeztethető, hogy a szerbhorvát igei csoportnak a magyar igei csoportra gyakorolt hatása kisebb azokban az esetekben, ha a helyes magyar megfelelő igekötős ige, illetve az interferencia nagyobb abban az esetben, ha a helyes és a helytelen példa csak az igekötő megléte, illetve hiánya tekintetében különbözik egymástól, mint akkor, ha a helyes és a helytelen példa között eset tekintetében is különbség van.

A gyakorló pedagógus, aki e kontrasztív kutatást végezte, elmondhatja, hogy azoknál a tanulóknál kell türelmesebbnek lennünk a vonzat (bár nem ilyen grammatikai kategóriával operálva) magyarázásakor, akik igen hajlamosak a csak anyanyelvről való fordításra más nyelv használatakor. A szerkezeti egyezések helyes megfelelését hasznosan tudjuk alkalmazni, míg az eltérések hosszas gyakoroltatást igényelnek. Szerintünk a kontrasztív kutatások eredményeiből levont következtetéseknek a szerbhorvát, illetve a magyar nyelv mint a társadalmi környezet nyelve tankönyvben való szerepeltetését eredménnyel hasznosítanák tanulóink is, magunk is.

REZIME

KONTRASTIVNA ISTRAŽIVANJA REKCIJSKIH ODNOSA U GLAGOLSKIM SINTAGMAMA MAĐARSKOG I SRPSKOHRAVATSKOG JEZIKA

Autor je testirao 76 učenika jedne apatinske srednje škole, kojima je svima maternji jezik mađarski, ali koji nisu iz istoga mesta, niti sa istim komunikacijskim navikama, mogućnostima.

Testiranje je vršeno na oba jezika i pri utvrđivanju kategorija učenika uzeto je u obzir vreme kada su počeli učiti srpskohrvatski jezik, u čijem društvu upotrebljavaju srpskohrvatski i mađarski jezik, na kojim jezicima primaju informacije.

Autor je uporedio svoje rezultate sa rezultatima koji su objavljeni u petoj svesci Kontrastivne gramatike srpskohrvatskog i mađarskog jezika.

Posle upoređivanja izveo je zaključak da se interferencija češće javlja kod onih ispitanika koji su skloni prevođenju sa maternjeg jezika kada treba da je koriste jezikom sredine, a manje se javlja u slučajevima kada se sintagme oba jezika slažu u strukturi.

Autor je mišljenja da bi zaključke kontrastivnih istraživanja trebalo primeniti pri sastavljanju udžbenika za jezike društvene sredine.

S U M M A R Y

CONTRASTIVE INVESTIGATIONS OF REQUIRED CASE-INFLECTION IN SERBOCROATIAN AND HUNGARIAN VERBAL PHRASES

In this paper the results of testing the use of required case-inflection in Serbocroatian and Hungarian verbal phrases have been presented and discussed. Pupils at the age of 14—16, attending a school in Appatin (a small town in Vojvodina) have been tested. The data have been compared to the data obtained by using the same questionnaire in a secondary school in Novi Sad (the capital of Vojvodina).

Kálózi Aranka

AZ IGEVONZATOK HASZNÁLATA

**Teszt magyar anyanyelvű
adatközlőkkel**

Dolgozatomban a 11—12 éves tanulók körében végzett felmérésnek az eredményeit ismertetem, amelynek az volt a célja, hogy választ kapjunk az egymással kapcsolatban álló nyelvek közötti interferencia és transzfer néhány sajátos kérdéseire, és a kapott eredményeket összehasonlítsuk a szerbhorvát-magyar kontrasztív nyelvtan 5. számában feldolgozott B teszt eredményeivel.*

A felmérést a József Attila Általános Nevelési és Oktatási Iskola főleg munkáscsaládból származó tanulóinak a körében végeztem, akik jól beszélik mindkét nyelvet.

Egy előzetes kérdőív alapján megállapítható, hogy a kérdezettek 87%-a otthon a család minden tagjával magyarul beszél, 83%-a nézi a TV magyar nyelvű adását, 100%-a nézi a TV szerbhorvát nyelvű adását, 72%-a hallgatja a rádió magyar nyelvű adását és 88%-a hallgatja a rádió szerbhorvát nyelvű adását.

Hogy az összehasonlítást elvégezhessem, a megkérdezetteket a szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan 5. számában megjelent B teszt A és B csoportjához hasonlóan A₁ és B₁ csoportra osztottam: A₁ — azok a tanulók, akik ötéves koruk előtt váltak kétnyelvűekké, és magyar tannyelvű tagozatra járnak; B₁ — azok a tanulók, akik ötéves koruk után tanulták meg a szerbhorvát nyelvet, és magyar tannyelvű tagozatra járnak.

A feladatlapokat kitöltő tanulók száma: az A₁ csoportból 30 tanuló, a B₁ csoportból 29 tanuló.

Dolgozatomban felhasználtam a Szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan 5. számában megjelent B teszt anyagát és a feladatok csoportosítását, de csak a magyar példamondatokat.

A felmérés eredményeit összehasonlíthatjuk a Szerbhorvát—magyar kontrasztív nyelvtan 5. számában feldolgozott B teszt A és B csoportjának százalékarányával és megállapíthatjuk, milyen százalékarányban döntöttek az egyes csoportok az adott feladatok variánsai mellett:

* A teszt példamondatait lásd Silling István ugyanebben a számban megjelent munkájában.

1.1.

(a)		(b)	
A	csoport 2,97%	A	csoport 97,03%
A ₁	csoport 16,67%	A ₁	csoport 80,00%
B	csoport 7,69%	B	csoport 90,38%
B ₁	csoport 20,69%	B ₁	csoport 82,76%

1.2.

(a)		(b)	
A	csoport 84,16%	A	csoport 25,74%
A ₁	csoport 70,00%	A ₁	csoport 36,67%
B	csoport 94,23%	B	csoport 23,08%
B ₁	csoport 75,86%	B ₁	csoport 24,14%

1.3.

(a)		(b)		(c)	
A	csoport 2,97%	A	csoport 67,33%	A	csoport 44,55%
A ₁	csoport 10,00%	A ₁	csoport 59,61%	A ₁	csoport 56,67%
B	csoport 0,00%	B	csoport 55,55%	B	csoport 42,31%
B ₁	csoport 13,79%	B ₁	csoport 55,17%	B ₁	csoport 48,28%

2.1.

(a)		(b)	
A	csoport 99,01%	A	csoport 0,99%
A ₁	csoport 96,67%	A ₁	csoport 3,33%
B	csoport 98,08%	B	csoport 3,85%
B ₁	csoport 89,66%	B ₁	csoport 6,90%

2.2.

(a)		(b)	
A	csoport 58,41%	A	csoport 41,58%
A ₁	csoport 63,33%	A ₁	csoport 53,33%
B	csoport 65,38%	B	csoport 34,61%
B ₁	csoport 48,20%	B ₁	csoport 37,93%

2.3.

(a)		(b)		(c)	
A	csoport 8,91%	A	csoport 30,69%	A	csoport 79,21%
A ₁	csoport 20,00%	A ₁	csoport 23,33%	A ₁	csoport 70,00%
B	csoport 0,00%	B	csoport 32,69%	B	csoport 80,77%
B ₁	csoport 20,69%	B ₁	csoport 17,24%	B ₁	csoport 65,52%

3.1.

(a)		(b)		(c)	
A csoport	48,51%	A csoport	elenyésző	A csoport	75,25%
A ₁ csoport	30,00%	A ₁ csoport	0,00%	A ₁ csoport	80,00%
B csoport	57,69%	B csoport	elenyésző	B csoport	71,15%
B ₁ csoport	24,14%	B ₁ csoport	0,00%	B ₁ csoport	79,31%

3.2.

(a)		(b)	
A csoport	56,43%	A csoport	49,50%
A ₁ csoport	66,67%	A ₁ csoport	30,00%
B csoport	53,85%	B csoport	55,77%
B ₁ csoport	48,28%	B ₁ csoport	44,83%

3.3.

(a)		(b)	
A csoport	20,70%	A csoport	86,14%
A ₁ csoport	23,33%	A ₁ csoport	96,67%
B csoport	26,92%	B csoport	78,85%
B ₁ csoport	24,14%	B ₁ csoport	75,86%

4.1.

(a)		(b)	
A csoport	28,71%	A csoport	75,25%
A ₁ csoport	66,67%	A ₁ csoport	40,00%
B csoport	23,08%	B csoport	80,77%
B ₁ csoport	58,62%	B ₁ csoport	41,38%

4.2.

(a)		(b)	
A csoport	97,03%	A csoport	7,92%
A ₁ csoport	80,00%	A ₁ csoport	26,67%
B csoport	96,15%	B csoport	3,85%
B ₁ csoport	68,97%	B ₁ csoport	24,14%

4.3.

(a)		(b)	
A csoport	84,16%	A csoport	29,70%
A ₁ csoport	53,33%	A ₁ csoport	66,67%
B csoport	88,46%	B csoport	36,54%
B ₁ csoport	58,62%	B ₁ csoport	44,83%

4.4.

(a)		(b)	
A csoport	0,99%	A csoport	99,01%
A ₁ csoport	6,67%	A ₁ csoport	100,00%
B csoport	1,92%	B csoport	98,08%
B ₁ csoport	13,73%	B ₁ csoport	86,21%

5.1.

(a)		(b)	
A csoport	13,86%	A csoport	88,12%
A ₁ csoport	40,00%	A ₁ csoport	83,33%
B csoport	1,92%	B csoport	100,00%
B ₁ csoport	34,48%	B ₁ csoport	68,97%

5.2.

(a)		(b)		(c)	
A csoport	63,37%	A csoport	5,94%	A csoport	66,34%
A ₁ csoport	63,33%	A ₁ csoport	30,00%	A ₁ csoport	66,67%
B csoport	55,77%	B csoport	21,15%	B csoport	61,54%
B ₁ csoport	34,48%	B ₁ csoport	37,93%	B ₁ csoport	58,62%

5.3.

(a)		(b)	
A csoport	32,67%	A csoport	69,31%
A ₁ csoport	30,00%	A ₁ csoport	80,00%
B csoport	38,46%	B csoport	69,23%
B ₁ csoport	17,24%	B ₁ csoport	89,66%

A fenti összehasonlító táblázatok alapján az alábbi következtetések vonhatók le:

1. Megállapíthatjuk, hogy az A csoportra vonatkozó következtetések érvényesek az A₁ és a B₁ csoportra is.

2. Ha megvizsgáljuk, milyen százalékarányban döntenek az egyes csoportok az adott variánsok mellett abban az esetben, ha szerbhorvát—magyar vonatkozásban az ekvivalens példák egyike szerkezetiileg azonos, a másik pedig különböző az alábbi megállapításra jutunk:

- azokban az esetekben, ha a példák közül 2 vagy 3 helyes, (3.2., 3.3., 5.2. feladatok), azok a tanulók, akik 5 éves koruk előtt tanultak meg szerbhorvátul (A, A₁), mindig amellelt a helyes variáns mellett döntenek, amelynek szerkezeti megfelelője van a másik nyelvben. Azok a tanulók viszont, akik 5 éves koruk után tanultak meg szerbhorvátul (B, B₁) eltérést mutatnak ettől a tendenciától;

— abban az esetben, ha mindkét nyelvben több helyes megoldás lehetséges (2.3. és 3.1. feladat), az A₁ és B₁ csoport tanulói is amellett a helyes magyar variáns mellett döntenek, amelynek van szerbhorvát szerkezeti megfelelője.

A kapott eredmények alapján megállapítható, hogy az alábbi példák esetében a szerbhorvát igei szerkezet számottevőbben befolyásolta az A₁ és B₁ csoportoknál a helytelen magyar változat mellett való döntést, mint az A és B csoportoknál;

*Szüntelenül kábitja magát, hogy ne kelljen szembenéznie való állapotának.

A csoport	2,97%	B csoport	7,69%
A ₁ csoport	16,67%	B ₁ csoport	20,69%

*Kutyájáról nem sokat törődik.

A csoport	44,55%	B csoport	42,31%
A ₁ csoport	56,67%	B ₁ csoport	48,28%

*Kutyájáért nem sokat törődik.

A csoport	2,97%	B csoport	0,00%
A ₁ csoport	10,00%	B ₁ csoport	13,79%

*Hozzászokik a híd harmonikus vonalaira.

A csoport	41,58%	B csoport	34,61%
A ₁ csoport	53,33%	B ₁ csoport	37,93%

*Nem akarom visszaélni a házigazda vendégszeretetét.

A csoport	28,71%	B csoport	23,08%
A ₁ csoport	66,67%	B ₁ csoport	58,62%

*Amikor ez fenyegetően feléje közeledett, kitérte őt.

A csoport	7,92%	B csoport	3,85%
A ₁ csoport	26,67%	B ₁ csoport	24,14%

*Ezzel jelentősen könnyítette helyzetét.

A csoport	29,70%	B csoport	36,54%
A ₁ csoport	66,67%	B ₁ csoport	44,83%

*Rákiáltottam a gyerekeknek.

A csoport	0,99%	B csoport	3,85%
A ₁ csoport	3,33%	B ₁ csoport	6,90%

*A gyereket könyörögte, hogy jöjjön ki.

A csoport	0,99%	B csoport	1,92%
A ₁ csoport	6,67%	B ₁ csoport	13,73%

*Semmiképp sem tudott magának segíteni.

A csoport	25,74%	B csoport	23,08%
A ₁ csoport	37,67%	B ₁ csoport	24,14%

Mely igei szerkezetek esetében nagyobb, s melyek esetében kisebb az interferencia?

Ha összehasonlítjuk csak az A és A₁ csoport eredményeit, vagyis azokat a tanulókat, akik ötéves koruk előtt váltak kétnyelvűekké, a nyelvhelyességi szempontból kifogásolható variánsok egybevetése során az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

(i) Az A és A₁ csoport tanulóinak kevesebb, mint 5 százaléka döntött az alábbi helytelen variánsok mellett:

*Kutyájáért nem sokat törődik.

*Rákiáltottam a gyerekeknek.

*A dísznövény belepusztult a sok öntözés miatt.

*A kutya megugatott a sok járműre.

Az A₁ csoport tanulóinak válaszai eltérést mutatnak az első és harmadik variáns esetében, ugyanis a tanulók több mint tíz százaléka választotta e két helytelen variánst.

(ii) Az A csoport 5—20 százaléka, míg a B csoport 5—27%-a döntött az alábbi helytelen magyar nyelvű variánsok mellett:

*Szüntelenül kábítja magát, hogy ne kelljen szembenéznie való állapotának.

*Amikor ez fenyegetően feléje közeledett, kitérte őt.

*A gyereket könyörögte, hogy jöjjön ki.

(iii) Az A csoport több, mint 20 százaléka, az A₁ csoport több, mint 30 százaléka döntött az alábbi helytelen variánsok mellett:

*Semmiképp sem tudott magának segíteni.

*Nem akarom visszaélni a házigazda vendégszeretétét.

*Ezzel jelentősen könnyítette helyzetét.

*Kutyájáról nem sokat törődik.

Dolgozatomban összehasonlítottam a József Attila Általános Nevelési és Oktatási Iskola ötödik és hatodik osztályos tanulói és egy újkí-dei középiskola első és második osztályos tanulói által kitöltött B teszt eredményeit.

Az eredmények elemzése során arra a következtetésre jutottam, hogy a fiatalabb korosztályhoz tartozó tanulók nagyobb százalékarány-

ban döntöttek a helytelen variánsok mellett, mint az idősebb korosztály tanulói.

Feltehető a kérdés, vajon mi az oka ennek a jelenségnek. A szerb-horvát nyelv kisebb, illetve nagyobb mértékű hatása, vagy az anyanyelvi ismeretek hiánya?

A kérdésre objektíven csak akkor válaszolhatunk, ha három év múlva ismét elvégezzük a felmérést a József Attila Általános Nevelési és Oktatási Iskola ugyanezen tanulói körében.

REZIME

UPOTREBA REKCIJSKIH ODNOSA

Testiranje ispitanika mađarskog maternjeg jezika

U ovom prilogu prezentiraju se rezultati testiranja učenika petog i šestog razreda osnovne škole i upoređuju se sa rezultatima testiranja učenika prvog i drugog razreda srednje škole.

Na osnovu poređenja tih rezultata može se zaključiti da mlađi učenici više greše u upotrebi rekcijskih odnosa u mađarskom jeziku nego stariji učenici.

SUMMARY

THE USE OF REQUIRED CASE-INFLECTION IN VERBAL PHRASES

In this paper the results of testing the use of required case-inflection in Hungarian verbal phrases have been presented and compared to the results obtained by the same testing administered to an older group of informants (at the age of 14—16) in the same city (Novi Sad). It has been stated that the pupils of the younger group (at the age of 10—12) make more errors in this respect than the older ones.

NÉPNYELVI KUTATÁSOK

Penavin Olga

A PROVERBIUMOKRÓL

A jugoszláviai magyarok szólás- és közmondáskincse alapján

A szólásokkal és közmondásokkal foglalkozó szakirodalom rendkívül gazdag mind a világ nyelveinek szakirodalmát, mind a magyar nyelven megjelent műveket tekintve. Szinte össze sem lehet állítani teljes jegyzéket e kérdéskörből, ha a német, a francia, az angol, a finn, a svéd, a norvég, a szerbhorvát, az orosz, a magyar és még ki tudja felsorolni mindazt a nyelvet, amelyen a szólásokkal, közmondásokkal elméleti szinten foglalkozó művek és egy vagy két nyelvű szólásközmondás gyűjtemények jelentek meg. A Matica srpska folyóirata, a Zbornik za slavistiku 1973-ban egy teljes számot szentelt e kérdésnek, Josip Kekez összeállításában közölte: Bibliografija poslovice i zagonetka (Közmondások és találós kérdések bibliográfiája) c. munkáját. A magyar anyagra vonatkozó bibliográfiát, a teljes bibliográfiát még nem készítették el, tekintve, hogy nemcsak Magyarországon közölnek ilyen témájú, ilyen irányú dolgozatokat, gyűjtéseket, hanem Romániában (Vöő István, Balogh József), a Szovjetunióban (Lizanec Péter), Csehszlovákiában, Jugoszláviában az egyetemeken, egyetemi tanszékeken vagy kutatóintézetekben dolgozók is. Ezeket azonban csak vagy hírből, hallomásból tudjuk, ismerjük, vagy baráti csere alapján jutunk hozzájuk. Nagy szükség lenne egy teljes bibliográfiára, mely a magyar szólás- és közmondáskincsre vonatkozó műveket gyűjtené össze, tekintet nélkül milyen nyelven jelentek meg. Ezzel megkímélnénk a kutatókat az esetleges ismétlésektől, újra felfedezésektől, viszont egymás eredményeit ismerve tovább lehetne lépni, tovább lehetne fejleszteni a már meglevőket. A gyűjtemények ismerete, számontartása csak gyarapíthatná az eddigi ismerteket, segíthetné az elméleti kutatásokat.

Minél több kisebb tájegység, kisebb közösség közmondás- és szólásanyagát kellene összegyűjteni, hogy minél több anyagon lehessen kutatásokat végezni. A kisebb közösségekben ugyanis még sok felgyűjtetlen anyag lappang, vár gyűjtőjére, feljegyzőjére, megmentőjére.

Ha a jugoszláviai magyarok használta szólás- és közmondáskincset nézzük — már eddigi gyűjtésünk alapján is elmondhatjuk —, rendkívül értékes anyaggal kell számolnunk. Ez az anyag ugyanis nemcsak olyanokat tartalmaz, melyek O. Nagy Gábor nagy szorgalommal és tudással összegyűjtött rendkívül értékes művében, a Magyar szólások és közmondások c.-ben megtalálhatók, hanem másokat és többet. Anyagunk

egyébként nemcsak egyetlen réteget mutat, hanem több réteget. Van a közmondások, szólások közt még a kibocsátó közösségből hozott, megőrzött anyag, hisz tudott dolog, hogy a török világ megszűnte után a telepítések sokfelől hoztak ide csoportokat, illetve sokfelől vetett ide egyéneket is a sanyarú sors, a kizsákmányolás, a nyomorúság. Mindnyájukat a jobb világba vetett hit hozta ide. Hogy megőrizték a kibocsátó közösség tudását, mutatja az a tény pl., hogy a szegedi kirajzás szólásai és közmondásai pontosan megegyeznek a Bálint Sándor Szegedi példabeszédek és jeles mondások c. művében találhatók. Ugyanakkor későbbi lakhelyükön tanult, átvett anyagot is találunk a használatos szólások és közmondások között. Ezek a más magyar nyelvű és más nyelvű szomszédoktól „kölcson vett” szólások és közmondások lassan teljesen bealakultak a hozottak rendszerébe, teljes értékű tagokká váltak, jövevény szólásokká és közmondásokká. Természetes folyamat eredménye volt az átvétel. A huzamos együttélés, az azonos történelmi, gazdasági viszony nem múlhatott el nyomtalanul nyelvi szinten sem. Természetesen interférenciajelenség és tükörfordítás is kimutatható az átvételekben, pl.: Tiszta, mint a könnycsepp < Čista kao suza (a magyar ezt mondja: Tiszta, mint a patyolat.) Még orvosságnak sincs < Nema ni za leka. (Híre-hamva sincs!), Levesből sok, húsból semmi < Čorbe čok, mesa jok. (Sok lé, semmi hús!) A szerb, a horvát, a szlovén, a szlovák, a román, a román szomszédság tehát ilyen szinten is kimutatható. A hatás azonban többnyire nem egyoldalú, hanem kölcsönös. A kölcsönhatás vizsgálata azonban egyelőre még várat magára. Mindaddig, amíg össze nem gyűjtjük mi is, más nyelvű kollégáink is a megközelítően teljes, azaz a használt szólás- és közmondáskincset, addig csak sejtésekről adhatunk számot. Fontos, valóságnak megfelelő, tudományos következtetésekre csak az anyag, a lehetőleg teljes anyag ismeretében juthatunk el. Egyébként az összehasonlító vizsgálatok szükségességét már Ipolyi Arnold sürgette 1855-ben Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett. Salamon és Markkf. Új Magyar Múzeum V. 261—303., O. Nagy Gábor is sajnálattal vette tudomásul, hogy csak néhány kisebb ilyen tárgyú tanulmány született.

Paczolay Gyula Schlandt Henrik brassói közmondáslexikonjának helye a magyar szóláskutatás történetében c. munkájában megadja ezeknek a többé-kevésbé teljes összefoglalását. Ő említi, hogy *Szenci Molnár Albert* *Dictionarium ungarico—latino—germanicum*-jának Nürnbergben 1708-ban megjelent utolsó kiadásában találjuk az első magyar—német közmondás-összehasonlítást, illetve magyar közmondások német értelmezését. Utána *Bél Mátyás* *Ungarischer Sprachmeister* (Pozsony 1774, 1787) c. művének egyik fejezetében, a *Sammlung der gewöhnlichen Sprüchwörter* c. fejezetben az első önálló magyar—német közmondásgyűjteményt fedezhetjük fel.

Az 1781-ben Bécsben kiadott *Magyar Grammatica* a Lajstroma a köz példa beszédeknek c. fejezetében olvashatunk magyar—német szólásokat és közmondásokat.

Pápai Páriz Ferenc *Dictionarium Hungarico—Latinum*-jában (Nagy-szeben, 1782) német szólás értelmezi a magyart a latin mellett.

Gaál György Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen (Bécs 1830) az első önálló s több nyelvű, angol, olasz, francia, német mellett magyar is tartalmazó közmondásgyűjtemény.

Garay János: Magyar és német beszélgetések kézikönyve (Pest, 1842) c. könyvében szerepel egy fejezet, A legszokottabb magyar közmondások gyűjteménye címet viseli.

Ballagi Mór: Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye (Szarvas, 1850) érdemes említésre. Magyar közmondásaink 17,6%-ának egy vagy több megfelelője szerepel egy vagy több idegen nyelven, pl. német, latin, francia, olasz, angol nyelven.

Erdélyi János: Magyar közmondások könyve (Pest, 1851) c. mű magyar közmondásaink egy részénél vagy német, vagy latin, vagy francia megfelelőt szerepeltet.

1876-ban *Schwartzter Géza* Török közmondások, fordította és részben magyar közmondásainkkal egybe vetette (Budapest): török—magyar összevetéseket tartalmaz.

1899—1900-ban *Margalits Ede* jelenteti meg a Nyelvtudományi Közlemények XXIX. és XXX. évfolyamában A magyar közmondások és szólások rostája c. tanulmányát, amely magyar és latin szólásokat tartalmaz.

1900-ban *Koós Ferenc* 1000 francia—magyar példabeszéd (Brassó) gyűjteménye figyelemre méltó.

1913-ban jelent meg *Schlandt Henriknek* Deutsch—magyarisches Sprichwörter-Lexikon, (Brassó—Kronstadt) c. gyűjteménye, majd ugyanabban az évben *Magyar—német közmondások lexikona*, mely Brassóban látott napvilágot.

1918-ban *Juhász János* Kölcsönhatások a magyar és tót közmondásokban, Nyelvészeti füzetek, 79. (Békéscsaba); a magyar anyag szlovák megfelelőjét közli.

Rákos Ferenc Nemzedékről nemzedékre. Ezer orosz—magyar közmondás és szólásmondás, (Bp. 1955) c. gyűjteményét említjük meg az újabbak közül.

Paczolay Gyula Hungarian Proverbs and Their English Equivalents, Általános és szakkifejezések, szólások és közmondások (Veszprém, 1975) egy a frissebb gyűjtemények közül.

Vőő István Dictionar de proverbe român—maghiar (București, 1978) kétnyelvű gyűjtemény.

Egy- vagy többnyelvű anyagot tartalmazó gyűjtemények, lexikonok még csak készültek, mint a felsorolás is mutatja, annál kevesebb az összefüggések vizsgálata, amit *Ipolyi Arnold* is sürgetett már 1855-ben. *O. Nagy Gábor* A magyar frazeológiai kutatások története (Bp. 1977.) c. munkájában szintén szorgalmazta az összehasonlító frazeológiai kutatásokat.

A harmadik nagy rétegét a közmondásainknak és szólásainknak a helybeli eseményekhez, történésekhez, személyekhez, konkrét szituatív jelekkel jelzett (itt, egyszer), azaz a közvetlen objektív tárgyi környezethez, társadalmi és szociális szituációhoz fűződők alkotják, s mint ilyenek gazdag anyaggal szolgálnak a kisebb közösségek életének megismeréséhez. Ilyen helyi jellegű réteg minden mikroközösségben meg-

található. Általános tanulssággal szolgáló történet, anekdota is fűződik hozzájuk. Többségüket az a generáció élteti, amelyik idejében történt az esemény, a későbbi korok a háttér elhomályosulása után használják még a közmondássá vált tanulsságot, a szituációra még emlékeznek, amelyben használni lehet, de idők folyamán mindez elhomályosul, értelmetlenné válik, megromlik a szólás, közmondás, s mint ilyet kivetik tudatukból, a használatból. A helybeli eseményekhez fűződőket is okvetlen rögzíteni kell, mert több közülük bekerül az általános, nemzeti szólás- és közmondáskincsbe.

A negyedik réteg az új szólások, közmondások rétege lehetne. Azok, amelyek a környezetet, a társadalmi, gazdasági, művelődési viszonyok változását tükrözik. Gondolunk itt az Elütte a gyorsvonat = részeg, Most esett le a klikker = most kapcsolt, Elhúzza a csikot = elsiet és hasonló szólásokra, közmondásokra.

A vastagabb húzza a rövidebbet., Hiányzik egy deszkája., Sózza az agyát valakinek., Nem eldobni való., Megfojtaná egy kanál vízben. helyett — Megfojtaná egy pohár vízben stb. romlott, elferdített vagy keverék makarónikumok sem hanyagolhatók el, hisz sokféle vizsgálatban hasznosíthatók (nyelvpszichológiai, szociolingvisztikai, kontrasztív stb. vizsgálatokra).

Az általánosan ismert proverbiumok lokális változatai is feljegyzésre érdemesek, hisz ezek is többféle információval szolgálnak.

Éppen úgy, mint a népmesénél, itt is számolni kell a vándoranyaggal. A lakosság mozgásának, katonaságnak, utazásoknak, más vidéken végzett munkának a proverbiumanyagban is van jele, a motívumvándorlás helyett itt proverbium vándorlással kell számolni.

Mi a fentebb említettek jegyében körülbelül két éve foglalkozunk intenzívebben a Jugoszláviában élő magyaroktól használt szólásokkal és közmondásokkal, nyelvünknek ezekkel az érdekes frazeológiai kapcsolataival, szókészleti egységeivel, amelyek tulajdonképpen két rokon tudomány határmezsgyéjén helyezkednek el.

A nyelv ezen frazeológiai egységeinek a nyelvtanok kevés, sőt szinte semmi figyelmet sem szenteltek eddig. A legtöbb leíró nyelvtan mellőzi tárgyalásukat. Ha sort kerít is bemutatásukra, csak felszínesen, röviden, szinte dióhéjban teszi. Mivel a közmondások a szónál nagyobb egységek, mint teljes ítéletek egy-egy mondatnyi terjedelműek, állandósult, lezárt egységek, nem találunk számukra megfelelő helyet a szókincs rendszerében. A kifejezendő beszédshituációhoz alkalmazkodó szólás mint valamely fogalom helyettesítője még jobban „kilóg” a rendszerből. Ennek oka részint az lehet, hogy ezeket a nyelvi jeleket mint szókapcsolatokat s mint nyelvjárási alakulatokat kezelik, s mint ilyeneket — noha a köznyelv és az irodalmi nyelv is él velük — kívül rekesztik a köznyelvi, irodalmi jelenségeket tárgyaló nyelvtanok oldalairól. „A stilisztikai vizsgálódásba tartozik” — mondja a frazeológiáról a Mai magyar nyelv rendszere, Leíró nyelvtan I. (Bp. 1961. 140. l.)

Bencédy József—Fábián Pál—Rác Endre—Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv, Tankönyvkiadó, Bp. 1968. 494—497. lapján találkozzunk a frazeológiával önálló fejezetként a szókincset tárgyaló részben F. jelzet alatt. Ők is „nagy stílusélénkítő hatásukat” emelik ki a szerke-

zeti tulajdonságok tárgyalása után. „Bármennyire is elhományosult az alkotó elemek eredeti értelme, mégis maradt még benne képszerűség, hogy az egyszerű szónál szemléletesebben, élesebben tudjuk kifejezni magunkat. Nem kétséges, hogy szemléltető erő és hangulati hatás dolgában a szólások messze felülmúlják a megfelelő egyszerű szokat vagy hétköznapi kifejezéseket”... „A közmondásoknak ugyanaz a stilisztikai szerepük, mint a szólásoknak: erőteljessé, szemléletessé teszik a stílust.”... A közmondásokat változatos stilisztikai árnyalataik miatt — a tudományos és a hivatalos stílust kivéve — minden stílusréteg előszeretettel felhasználja.”

Mai magyar nyelvünk, szerkesztette Grétsy László, Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 75. lapján A köznyelvi stílus jelenségeinek áttekintése és értékelése c. fejezetben a 3. pontban Szólás és szerkezetvegyítés című szó alatt ezt olvashatjuk: „A szólások nyelvünk virágai, széppé, érzéketessé teszik a beszédet.” Itt is stilisztikai elemként kezelik a szerzők (Éder Zoltán és Grétsy László) nyelvünk eme virágait. A szótárakban is megemlítik ezeket a nyelvi jeleket. Az Értelmező szótárban, a Magyar értelmező kéziszótárban, a Magyar szinonimaszótárban — hogy csak a legújabban megjelenteket említsük — stilisztikai jeggyel szerepel a példaanyagban mind a szólás, mind a közmondás. A szinonimaszótárban pl. azt írják a szerzők: „... az állandósult szókapcsolat csak akkor került szócikk élére a szótárban, ha első főnévi eleme, amely alá be lehetett volna sorolni, nem él önálló szóként (pl. fabatkát sem ér) vagy ha tulajdonnév, illetőleg olyan főnév szolgál vezérszavául, amelynek egyébként nincs szinonimája (pl. Csáky szalmája). Egyébként ... állandó... elemük szócikkében található...” (O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva: Magyar szinonimaszótár, Akadémiai Kiadó, Bp. 1978.)

Mit mondanak a stiliszták?

A magyar stilisztika útja, sajtó alá rendezte, a lexikont írta és a bibliográfiát összeállította Szathmári István, Bp. 1961. Lexikon c. részében az 527. lapon olvashatjuk: „... különösen a szorosabb értelemben vett állandósult szókapcsolatok... szemléletessé, elevenné, érzelmileg színezetté teszik a nyelvet, és így a stílusfestésnek nélkülözhetetlen eszközei.”... „A szorosabb értelemben vett állandósult szókapcsolatok nagyon fontos stíluselemek, mert azonkívül, hogy kifejezővé teszik a nyelvet... Stílushatásuk jórészt abból adódik, hogy mögöttük — még ha elmosódottan is — szinte mindig a konkrét szemléletben gyökerező kép áll, s ez a körülmény kimondásukkor bizonyos feszültséget idéz elő lelkünkben.”

Ezt a „konkrét szemléletben gyökerező kép”-et emeli ki a néprajz, mikor a szólásokkal, közmondásokkal mint „a népi próza legkisebb, de mégis jelentős alkotásaival” foglalkozik. (Balassa Iván—Ortutay Gyula: Magyar néprajz, 1979. 561—562. l.) „... A szólásnak és közmondásnak egyszerre van végső tömörítő és kifejező ereje, ami a nyelv legbensőbb sajátja, s ugyanakkor jóval több is a pusztán nyelvi kifejezésnél, egyszerű mondatalkotásnál: népi élmények, tapasztalatok, példázatok sűrítő ereje él benne...” „... közel esnek a pusztán stilisztikai szóképzés-

hez, csakhogy... tartalmi többletük nyomatékosan megkülönbözteti őket... egy közösség gondolkodásának az elemi nyelvi formáknál összetettebb ítélete fejeződik ki bennük.”

A magyar folklór — szerkesztette Ortutay Gyula, Tankönyvkiadó, Bp. 1979. a kisepikai prózaműfajok c. alatt tárgyalja a proverbiumokat a rövid műfajok között. A 284. lapon olvassuk: „...egyszerűbb epikai szituáció vagy történet megjelenítéséig terjed érvényességük... az epika törmelékeinek is nevezhetjük őket... a rövid műfajok az epika előkészületei.” A 286. lapon ezt találjuk: „Minden proverbium mögött... egy hajdani esemény áll, amelynek elmondásával egy olyan kerek történet bontakozik ki, amelynek van hőse, és az e hőssel történő cselekményből adódó tanulság az, ami a proverbiumot megfogalmaztatja.”... „A voltaképpen szólasban az epikus esemény körvonalai világosan kirajzolódnak...” 287. l. „...a háttérben sejthető esemény végeredménye fogalmazódik meg általánosított formában. Mindazonáltal bármely történetből nem lesz mindjárt szólas, csupán azokból, amelyek egyedi vonásaik megőrzése mellett alkalmasok arra is, hogy általános tanulsággal szolgáljanak.” 289. l. „A proverbiumok használatáról keveset tudunk... a találó megfogalmazás leginkább akkor érvényesülhet, amikor az ékesszólásra és a tömörségre egyaránt szükség van.”

Ismét oda jutottunk, hogy a proverbiumokat nyelvi felhasználásukkor mint stíluselemeket alkalmazzuk, hogy beszédünk stílusa szebb, íze-sebb, szemléletesebb legyen, esztétikai élményt is jelentsen, ha a kifejezendő tartalmi és szituációs egyezést nem tekintjük.

Az általános szakirodalom a proverbiumokat a folklórisztika tárgykörében tárgyalja mint kisepikai produktumokat. S azt is megállapítják, hogy az európai népeknél ma már elsősorban esztétikai szerepet tölt be a népdal, a szóbeli elbeszélés, a közmondás, a szólas, holott még a feudalizmusban az esztétikai funkció más — didaktikai, ismeretátadó — esztétikain kívüli funkcióval együtt jelent meg. Bogatürjev állapította meg pl. azt, hogy egy jelben 60% logikai, 40% esztétikai információ szerepel. Mi csak azt fűznénk hozzá a modern kutatások alapján, hogy a proverbiumok hátterüket tekintve valóban folklóralkotások, de elemzésükkor, tárgyalásukkor nem hanyagolható el a forma — jelentés — tartalom hármásának vizsgálata sem, tehát a nyelvi megfogalmazás sem hanyagolható el, hisz a proverbiumok nemcsak a stilisztika körébe tartozó stíluselemek, hanem az absztrakt logikai sémának grammatikai nyelvi megfogalmazásban alkalmazott olyan jelek láncolata, melyek különféle transzformációs szabályok alkalmazásával lettek proverbiumokká, s amelyek a szókincs rendszerében rendszertagoknak vehetők, hisz pl. a szólasok szavakat helyettesítenek, egyszerű szavak helyett álló kifejezések, olyan kész nyelvi eszközök, melyek a természetes nyelv rendszerébe épülnek be, s melyeket egy bizonyos kommunikációs szituációban alkalmazunk. Funkciójukban a poétikai kódznak köszönhetően valóban a közlés színesebbé, kifejezőbbé tételének szerepét vállalva magukra. A mai falu társadalmi, gazdasági és kulturális milieujének még többé-kevésbé megfelelnek, azzal kapcsolatban állnak. Tehát ha a proverbiumokat folklórtermékeknek fogjuk is fel, a nyelvi megfogal-

mazásuk nem hanyagolható el. Ez azt jelenti, komplex elemzés a feladat és a cél.

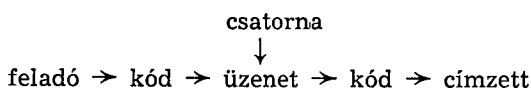
A proverbiumok esetében a nyelvészt az érdekli, hogy az emberi kódok közül ez az információt materiális jelként hordozó vokális és nyelvi, valamint költői kód milyen módon viselkedik a közleményben. Érdekli a nyelvészt, hogy a közleményt leadó és felvevő, az információ szubjektuma és az információt befogadó objektum hogyan viszonyul egymáshoz, egy meghatározott csoport számára közös kincs-e az illető proverbiumhagyomány, a csoport azonos értelmet tulajdonít-e neki véltkor és leadáskor, vagyis a kódolás és a dekódolás azonos módon történik-e, azonos módon reagál-e a csoport a jelek által közöltekre, milyen funkciókat teljesít a közleményben, a kommunikációs aktusban.

A tartalmi-formai meghatározó elemeken kívül figyelünk még a kompozícióra, az elemek számára, összekapcsolási módjukra, a variánsokra is.

Mint már említettük, a proverbium egyfajta materiális jel formájában jelentkező mondat értékű szerkezetben hordozza az információt.

Mivel az információelméleti kutatásokban az adó, a kódolás, a csatorna, az üzenet, a vevő, a dekódolás szerepét és módját vizsgálják bináris megkülönböztető jegyek segítségével, nézzük meg, milyen megkülönböztető jegyek vehetők fel szólásaink, közmondásaink szinkron vizsgálatakor. Tudatában vagyunk annak a ténynek, hogy próbálkozásunkban nem teljes sehol sem a megkülönböztető jegyek rendszere, mégis megpróbáljuk a legfeltűnőbbeket összeszedni.

Vizsgálatunkban a közlési modellből indulunk ki. Az általánosan ismert közlési modell:

I. Az adót, az információt leadót, az információ szubjektumát megkülönböztető jegyek:

- + előadó
- létrehozó
- rögtönöz
- + reprodukál
- + egy meghatározott társadalmi-pszichológiai közösséghez tartozik
- egyén
- ± stabil, állandó
- + nem állandó, stabil (a szólás!).

II. A kódolásra vonatkozó megkülönböztető jegyek:

A) a kódolás mikéntje szerint:

+ egyszeresen kódolt	— többszörösen kódolt
+ nyelvi kód	— nem nyelvi kód

+ akusztikus	— kinetikus
+ szóbeli (elsődleges jel)	± írásos (másodlagos jel)
+ tagolt	— tagolatlan
— vers	± próza (van ritmusa, ríme, átvitel, jelkép is szerepel benne)
+ tájnyelvi	± köz-, illetve irodalmi nyelvi
— egy szó	+ több szóból álló kifejezés

B) funkciók szerint:

+ monofunkciós (ma: esztétikai)	± polifunkciós (régén: etikai, tapasztalatátadás, didaktikai)
+ világi	— szakrális
+ komoly	± szórakoztató
+ informatív	± agitativ
+ tradicionális	— pillanatnyi

III. Az üzenetre vonatkozó megkülönböztető jegyek:

— egyedi alkotás	+ tömeges alkotás
+ személytelen	— személyes
+ stabil, állandó	± változó
— rögtönzött	+ tradicionális
+ egyjelentésű	— többjelentésű
— konkrét jelentésű	+ átvitt jelentés
+ rövid	— hosszú
+ az előadó és a hallgató közvetlen kontaktusban van	— nincs eleven kontaktusban
+ általánosít	— nem általánosít
— van stabil előadási cél	± nincs stabil előadási cél
— van stabil előadási alkalom	± nincs stabil előadási alkalom
+ epikus	— lírai
+ ideje általános (kötetlen)	± időhöz kötött
± térábrázoló	± térhez nem kötött
+ rendezett üzenet	— kaotikus üzenet
± emocionális töltésű	+ semleges
+ alkalomhoz kötött	— alkalomhoz nem kötött
+ zárt szerkezet	— nyitott szerkezet
— van benne zajelem (pl. aszongya, ismétlés, tévesztés)	+ nincs benne zajelem

IV. A csatorna megkülönböztető jegyei:

+ természetes információs csatorna (hangzó szó)	± technikai csatorna (írás, magnetofonfelvétel)
---	---

V. A *vevőre*, az információt befogadó objektumra vonatkozó megkülönböztető jegyek:

+ közvetlen kapcsolatban van az adóval	± közvetett kapcsolatban van az adóval
+ interakció az adóval	— elszigetelt befogadás
+ szinkronban van a befogadás és az előadás	— nincs szinkronban
+ van visszacsatolás	— nincs visszacsatolás
± lezáró befogadás	± továbbadás
+ ugyanahhoz a társadalmi-pszichológiai közösséghez tartozik, mint az előadó	— nem ugyanahhoz a közösséghez tartozik
— csak fogyasztó	+ társszerző is
± csak reprodukál	+ produkál is (variánsok!)

VI. A *dekódolásra* vonatkozó megkülönböztető jegyek:

± teljes a dekódolás	+ nem teljes
+ érthető	± rejtett értelmű
+ azonos nyelvű	± fordítás
+ nyelvi	— paralingvális

Megjegyzés: a kódolás jegyei itt is érvényesek!

Az elnevezésről

A szólások, közmondások elnevezése idők folyamán változott. Heltai Gáspár pl. közbeszédet emlegetett. A latin nyelvű flos, flosculus elnevezést tette át a magyar nyelvre Baróti Szabó Dávid és Virág Benedek *magyarság virági ~ magyarság virágai* alakban. Dugonics András *példabeszédeket és közmondásokat* gyűjtött, Szvorényi József is *Közmondások és példabeszédek* gyűjteményét adta ki. *Közmondás* szerepel már Pálóczi Horváth Ádámnál 1819-ben, Katona Lajosnál, Tolnai Vilmosnál, Margalits Edénél, O. Nagy Gábornál. *Szólást* emleget Riedl Frigyes, Szabó Ernő, Tolnai Vilmos. (A szólás név a közmondást is magában foglalja!) Bauer Simon *szólásmódnak* nevezte, Kertész Manó pedig *szokásmondások* gyűjtőnévben foglalta össze a szólások és közmondások sok fajtáját.

A nemzetközi kutatásban az Erazmustól használt *adagium* is elterjedt volt, de az európai középkorban a *verbum pro verbo* összevont alakja, a *proverbium* divatozott. Ma is ez használatos pl. a francia, az angol szakirodalomban (fr.: *proverbe populaire*, *proverbe*, ang.: *proverb*), a németeknél *Sprüchwort*, *Spruchwort* elnevezés szerepel, a szerbhórvát kutatók *poslovica*, *izreka* elnevezéssel élnek. Újabban mind a magyar, mind a nemzetközi kutatásban *proverbium* nevet emlegetnek, azt a tudományágat pedig, amelyik a *proverbium* vizsgálatával foglalkozik, *parömiológia* elnevezéssel illetik. A parömiológia a görög *παροιμία* = képes kifejezőmód jelentésű szóra vezethető vissza, amit a latin nyelvben *paroemia*-nak neveztek.

Mi a proverbium? Mik a jellemzői?

Ha meg akarjuk határozni e „nyelvi virágok”-at, először tudnunk kell jellemző tulajdonságait.

A mi proverbiumainkra is jellemző mindaz, amit Csisztov, K. V. A folklór specifikuma az információs elmélet fényében c. tanulmányának 243. oldalán mond a folklórról szembeállítva az irodalommal: társadalmi determináció szempontjából népi közegben jelentkezik, ideológiája népi, stilisztikai különbségét a néphagyomány adja, dominál benne a hagyomány az újítás rovására, az alkotás természete kollektív, ösztönös, személytelen alkotás, az alkotó mélységi, rejtett, implicit, a szöveg létezési formája: variálódás.

O. Nagy Gábor is Magyar szólások és közmondások (Gondolat, 1966.) c. művében a szólások és közmondások közös jellemzőit tárgyalva a következőket sorolja fel: „a szólás több szóból álló kész gondolatközlő vagy érzelemkifejező nyelvi elem, többé-kevésbé zárt, kerek, egész, egység, magán hordozza mind a dolgozó, mind az elnyomó osztályok egymással ellentétes szemléletének jegyeit, nyelvi és stilisztikai eszköze a beszédnek, a szerző ismeretlen.”

Tolnai Vilmos a szólásokról írva A magyarság néprajzában (III. k. 352. l.) így foglalja össze a szólások (érti alatta a közmondásokat is!) közös tulajdonságait: 1. nincs szerzőjük, 2. közkeletűek, azaz valamely kisebb vagy nagyobb közösség tudatában élnek, honnan kellő alkalommal felbukkannak s a közösség beszédében folytonosan előfordulnak, 3. lényeges részeikben állandó kapcsolatúak, állandó szósorok. 4. képes értelműek, 5. mindig van stilisztikai értékük, hozzájárulnak a beszédbeli közlés elevenségéhez, szemléletességéhez és díszes voltához, 6. röviddek, 7. szeretik a szemléletesség eszközeit (hasonlat, átvitel, jelkép), 8. esetleg verses tagoltságúak.

Permjakov orosz kutató szerint valamennyi proverbium logikai egység. Meghatározott szituációk, esetleg dolgok közötti meghatározott viszonyok jelei. Minden proverbium egy szituációnak felel meg, a dolgok között ugyanazt a viszonyt tükrözi, mint amilyenről — adott esetet — a beszéd folyik. A szituáció jellege szerint választjuk ki a használandó proverbiumot. (Permjakov, G.: Logiko-semiotičeski plan, polovic i pogovorok, Narodi Azije i Afrike 6. 52—68. (1967.) Permjakov, G.: O logičeskom aspekte, poslovic i pogovorok (Der logisch-semiotische Aspekt der Sprichwörter und Redensarten) Proverbium 10. (1968) 225—28. l.)

Szemerkenyi Ágnes is hangsúlyozza, hogy a proverbium folklóralkotás, jellemzői ennek a műfajnak is a közösségi jelleg, a szóbeliség, a szerzőtlenség, a hagyományozódás, az alkalmosszerűség, a variálódás. A társadalom valamennyi osztályában, rétegében lehet gyűjteni, az egész közösség egyszerre termelő is, fogyasztó is, nemcsak egyetlen réteg, osztály tulajdona. Megemlíti még azt is Szemerkenyi Ágnes, hogy a proverbiumban az egyéni tapasztalás nyer általánosítást, de csak akkor, ha a közösség véleményét tolmácsolja a szellemes egyén.

Mi is egyezünk Szemerkenyi Ágnes megállapításaival. A proverbium a természetes kommunikációs láncban szereplő anyag (előadás —

befogadás — emlékezetbe rögzítés — előadás) elsődlegesen a hétköznapi beszédaktusaiban hallható, tehát olyan beszédaktusban, ahol interjektuma és az információt befogadó, a beszédpartnere. Ha a befogadó tudatának a pillanatnyi állapota, kondicionáltsága megfelelő, akkor alkalmas az üzenet felfogására, megértésére, megértésére. A befogadó és a leadó közti viszony is fontos mind a használatban, mind a megértésben. A proverbium használatát mindig egy adott helyzet váltja ki. A természetes, kontakt kommunikációban természetes információs csatornán át halad a közlemény, azaz az előadó és a hallgató eleven kapcsolatban, mi több közvetlen kapcsolatban állnak egymással. Hangos szóval, elsődleges jelrendszert alkalmazva közlik a proverbiumot. Az előadás és a befogadás egyidejű, egy és ugyanazon időben történik. Mindketten jelen vannak a közlés pillanatában, a visszacsatolás azonnal bekövetkezik, tehát szinkron jelenségről van szó. Mivel mindketten jelen vannak a kommunikáció során, az érzelmi töltet is felfogható, sőt fel is erősödhet suprasegmentális elemek alkalmazásával, illetve a szöveggörnyezet hatására (hangvétel, intonáció; a szövegben lehetnek a már ismert környezetben kapott vizuális élményre utalás, tréfás, játékos, ritmizáló forma, felkiáltás, ugratás, gúnyolódás stb.).

Jól tudjuk, hisz sokan megállapították már, hogy a proverbium is, mint minden folklóralkotás, egy meghatározott történeti-társadalmi, szociális, pszichológiai közösségben létezik, ahhoz kötődik, s a közösség számos egyedeinek tudatán halad át. Az egyén a közösség színterén már kialakult, kész, többnyire tematikailag és formailag stabil és általánosan használt, hagyományos proverbiumot nemcsak használja, fogyasztja, hanem társszerzője is, mert válogat az aktualitásnak megfelelő fogalom-sorok között, szelektál a környezethez, a közlés aktuális körülményeihez, a kifejező, a parancsoló funkció és a szinonimák között. Szelektál a helyzetnek, a kommunikációs szituációnak, izlésének megfelelő s rendelkezésre álló formák és tartalmak között. A szelektálásban fontos szerepe van, fontos szerepet játszik a hagyomány, úgy működik, mint egy rosta, kiostálja a felesleget. A sajátos proverbium-repertoár is befolyásolja a szelektálást. Miután megtörtént a szelektálás, a beszélő életet ad a kiválasztott proverbiumnak, értelmezi, reprodukálja az interszociális viszonyban. Az interszociális szubjektív kommunikációban minimum két kommunikációs partner között fungál a társadalmi töltésű proverbium. Hogy a kommunikáló partnerek megértik a proverbiumokat, az azért lehetséges, mert — mint Szegal D. M. mondja: — „a szemiotikai rendszer egy meghatározott csoport számára közös, s ez a csoport azonos értelmet tulajdonít a rendszer elemeinek és azonosan reagál a jelek által közöltetekre.” A leadó bizonyos objektív szociális, társadalmi és kommunikációs szituációban a szituációs normához alkalmazkodva, illetve az egyes szituációkra jellemző stilisztikai különbségeket tekintetbe véve alkalmazza a proverbiumot.

A proverbiumnál a népi közeg, a népnyelvi megfogalmazás, a dialektus kódrendszere volt az elsődleges. Tolnai Vilmos szerint a szólás, közmondás a legnépiesebb szellemi termék. A köznyelvi alak már rend-

szerint másodlagos, illetve köznyelvűsített változat. Hogy a népi megfogalmazás az elsődleges, azt bizonyítja az a tény is, hogy a proverbiumok általában népi ideológiát tükröznek, néphagyományt prezentálnak, mint valami társadalmi memória.” A népi ideológia sokszor még egészen tisztán jelen van a proverbiumokban, de sokszor már csak elhomályosult formáját vehetjük számba. Általában a kollektív tudatban élnek a népi ideológiát tükröző proverbiumok, személytelen alkotások, melyeken formálhat ugyan az egyén, de a változtatást a nagy közösségnek is tudomásul kell vennie, el kell fogadnia, mert csak akkor töltheti be a proverbium polifunkcionális, azaz nemcsak esztétikai szerepét, hanem etikai, didaktikai, pedagógiai, tapasztalatátadási stb. szerepét is. Szvorényi József szerint a proverbium „nemcsak erkölcsfestő, hanem erkölcs tanító” is.

Mivel a proverbiumok összetartozó elemek stabil komplexumai, egységes kifejezést alkotnak, s mint ilyeneket helyezük szöveggörnyezetbe s így értjük meg, noha pl. a szólások szavak módjára viselkednek a mondatépítésben. A közmondások is szókapcsolatok, de ezeknél már az átvitt értelem a domináns. Mint logikai-szemantikai egységek nagy igazságértékkel rendelkeznek, nagyobb, mint az egyszerű szavak.

Most, miután megkíséreltük felsorolni a proverbiumok jellemző tulajdonságait s mindazt, amit mint nyelvi jelről dióhéjban elmondhatunk, rátérhetnénk a definícióra. Mindenek előtt néhány meghatározást idéznénk a régebbi szakirodalomból.

Szvorényi József: A magyar nép eszejárása és eszmeköre közmondásaiban s egyéb elmeműveiben elétűntetve, Magyaros írásra törekvő tanítványainak, Eger, 1889 (az egri főgymnasium 1888—89. Értésítője) c. munkájában írja a következőket: „A közmondások — mint minden idők s állapotok szűlöttjei, éppen oly közel állnak a mai naphoz, mint a homályos őskorhoz, és oly közel minden idők bölcsseihez, mint a nép együgyű gyermekeihez.”

Tolnai Vilmos szerint: „A közmondás a nép bölcsessége, utcán járó bölcsesség, aranyalma ezüst héjban, fűzetlen gyémánt.” (A közmondás néplélektani vonatkozásai — Társadalomtudomány I. k. 1921.).

Ha egy kicsit utána gondolunk a dolgoknak, kiderül, nem is olyan könnyű a proverbiumok meghatározása. Tökéletesen egyetértünk Szemerkenyi Ágnessel, azzal a nyílt megfogalmazással, hogy igen nehéz megfogalmazni a proverbiumot, mert bár eddig is sok és sokféle meghatározás olvasható a szakirodalomban, de nagyon sokszor a definíciók ellentmondanak egymásnak. Sokan ki is térnek a definiálás elől éppen a nehézségek miatt, mint teszi Matti Kuusi is, a proverbiumokkal foglalkozó tudományág, a parömiológia „nagy öregje”. Szemerkenyi Ágnes szerint még sok kutatásra váró tényezőt kell tisztázni ahhoz, hogy meg lehessen határozni a proverbiumot. Hogy helyesen értelmezhesük a közmondást, tisztázni kell a szöveggörnyezet szerepét, a közmondást mondó ember és a közmondás viszonyát, a használati lehetőségeket, meg kell vizsgálni a forma — a jelentés — a használat együttesét stb. (Az utóbbival kapcsolatban az a véleményünk, hogy teljesen mindegy, hol végezzük el ezt a vizsgálatot, a nyelvészetben illetve a néprajzban.)

A modern strukturalista módszer követői, alkalmazói közül idézzük Alan Dundes véleményét: „A közmondás olyan hagyományos megállapítás, amely legalább egy descriptiv elemet tartalmaz, a descriptiv elem pedig egy témából és egy kommentárból áll.”

Mivel a proverbiumot végtelen sok szituációban használják, szövegkörnyezetben él, „társadalmi tevékenységként felfogott kommunikációban hangzik el.” — mondja Szemerkenyi Ágnes A parömiológia néhány kérdése c. dolgozatában.

Elfogadjuk Szemerkenyinek azt a véleményét is, amit G. Permjakov meghatározásáról mond, vagyis azt, hogy ez a meghatározás „talán a legeredetibb, újszerű és gondolatébresztő.” Idézzük fel még egyszer Permjakov meghatározását: „Valamennyi közmondás — értsd proverbium — egy logikai egység, ami egy meghatározott szituációt vagy a dolgok közötti meghatározott viszonyokat jelöli.”

Ennél jobb meghatározást egyelőre mi sem adhatunk, legfeljebb kiegészíthetnénk a proverbium tulajdonságainak, megkülönböztető jegyeinek felsorolásával, de akkor a meghatározás nem lenne meghatározás, nem lenne lényegre törő, nem lenne definíció, hanem leírás.

A proverbiumok szituációhoz, a kommunikálók szerepéhez kötöttsége

Említettük már, hogy a proverbiumot minimum két kommunikációs partner használja szubjektív megnyilatkozásában. Ennek a kommunikációnak van ideje, helye. Ezekre esetleg szituatív jelek hívják fel a figyelmet: itt, ott, oda, egyszer, először, akkor stb.

A kommunikáció közvetlen tárgyi környezetben, kommunikációs szituációban, interperszonálisan, szemtől-szembeni direkt kapcsolaton alapuló kommunikációban folyik, amikor is a visszacsatolás lehetséges. A beszéd szituációban létre jön a megértés. Hogy ez megtörténhessen, mindkét partnernek ismernie kell, aktívan kell birtokolnia a nyelvi eszközök megválasztásának és használatának szabályait, a beszéd kompetencia britokában kell lennie a beszélőnek. De ezen túl még ismernie kell az egyes szituációk közötti stílusbeli különbségeket. Ebben segít neki a proverbium, hisz a számtalan sok szituációhoz nemcsak egy-egy proverbium kapcsolódik, hanem több, így a proverbium-szinonimák között válogathat a beszélő a saját ízlése és a szituáció szabta norma szerint.

Ha a kommunikálók közti kapcsolat jellege szerint akarjuk a proverbiumhasználatot elemezni, akkor Szecskő Tamás felosztását követhetjük (Szecskő Tamás: Kommunikációs rendszer — köznapi kommunikáció, Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. 94. l.). Az ő sorrendjét némileg megváltoztatva így festhetne a felosztás:

1. *Személyes, nem intézményes kommunikáció:* pletyka, társasági csevegés. Ez lehet még technikai jellegű kommunikáció is, mikor a paraszt ember tanítja a többit, hogyan járjanak el a termelésben (pl. a gazdaregulák!)
2. *személyes intézményes kommunikáció:* vőfélyrigmusok, siratók, búcsúztatók, értekezletek
3. *A tömegkommunikációban elhangzott megnyilatkozások:* rádió, televíziósinterjú, sajtónyilatkozat.

Kutatásaink szerint mindezekben a szituációkban elhangzanak közmondások, szólások, illetve az ilyen kommunikációban az igényesebb beszélők élnek a proverbium adta stílus színezés lehetőségével.

A kommunikációban, a kommunikáció folyamatában szerepet játsznak, állapítják meg a kommunikációs szakemberek. A megnyilatkozás is a szerephez igazodik, állapítják meg, s a nyelvi eszközökből a szerephez illőket válogatjuk. Másképpen válogat a proverbiumok közt a gyermekét oktató családfő, az osztálytársával, barátjával beszélő gyermek, ifjú, felnőtt, a tanítóval, tanárral beszélő tanuló, a testvérek egymás közti beszélgetésben is másként válogatnak, éppen úgy, mint a más-más társadalmi réteghez tartozók, a főnökkel beszélő beosztott, a tanulócsoporthoz szóló oktató, az egyik falu szülötte a másik faluban élőhöz, a falusi a városival beszélve és fordítva, a színész, a szónok a közönséghez stb.

De nemcsak a szerep szabja meg a nyelvi jelek, így a proverbiumok használatát is, hanem maga a beszédsszituáció is.

Milyen beszédsszituációban fungálhat a proverbium? — vetődik fel a kérdés.

A számtalan sok szituáció közül csak néhányat említenénk meg. Teljes szituáció-rendszert még senki sem állított össze.

Íme néhány kommunikációs szituáció:

családi beszélgetés

családi vita, veszekedés

baráti beszélgetés, csevegés

barátnők csevegése, pletykázása

vasárnap délutáni bandázás — falun

férfiak esti, vacsora előtti vagy vacsora utáni beszélgetése a kispadon, a ház előtt — falun

állatörzés, pásztorkodás, legeltetés közbeni beszélgetés, mese látogatás

munkahelyi beszélgetés

munkahelyi értekezlet

üzleti megbeszélés

orvosi vizit, vizsgálat, orvosi rendelőben folytatott beszélgetés

pappal, lelkésszel folytatott beszélgetés

hivatalos ügyek intézése

reklámozás

randevú, udvarlás

iskolai óra

prédikáció

vizsga

piaci vásárlás

bolti vásárlás

törvényszéki tárgyalás

társadalmi-politikai értekezlet

temetés, siratás, búcsúzkodás

névnapi felkészöntés

lakodalmi, disznótóri beszélgetés, felköszöntő
vendéglői vacsora, ebéd alkalmával folytatott beszélgetés
mulatság, szórakozás
sport, futballmeccs
levél családtagnak, barátnak, idegennek stb. stb.

Sorolhatnánk még tovább a kommunikációs szituációkat, van meg-
számlálhatatlanul sok, de ezek talán egy-egy falusi vagy városi ember
életében leggyakrabban előforduló hétköznapi szituációk.

Vannak olyan szólásmód-tarisznyák, akik szinte úton-útfélen, min-
den helyzetben, minden megnyilatkozásban ontják magukból a prover-
biumokat. Minden esetre, eseményre, szerényre tudnak egy szólást, köz-
mondást. Ezeket nagyjából megbecsüli a falusi környezet, ugyanakkor
kicsit meg is mosolyogja, modorosságnak, feltűnő szerepjátszásnak, a
közösségből való kitűnni akarásnak vélve a proverbium-tarisznyák
nyelvi viselkedését.

A szólásmondásokat aktív módon használók tudásukat meg-meg-
csillogtatják a különféle szituációkban, közvetlen beszélgetéskor, elő-
adásban, élmény, mese elmondásakor, igényesebb prózai megnyilatko-
zásban. Rendszerint akkor, mikor valamilyen hasonlósági momentum az
emlékezet segítségével a szótárból elővenni nem szót, hanem rokonje-
lentésű, gazdagabb stilisztikai erejű, kifejezőbb, találóbb, képibb, szem-
léletesebb szólást, szóláshasonlatot, közmondást igényel valamilyen foga-
lom kifejezésére.

Kik a proverbiumok használói?

Ma már azt mondhatjuk válaszként a fenti kérdésre: általában
idős személyek. A középkorúak is ismernek még és használnak sok pro-
verbiumot, az ifjabb generáció azonban már nem a hagyományos szó-
lásmondás-kincssel él, hanem új kódokat választva a városi nyelv igény-
telen használóitól lekerült „újsütetű” szólással. O. Nagy Gábor szakki-
fejezésével jelölve meg az „elhúzza a csikot”-féle szókapcsolatokat.

Az idősebb generáció a leghagyományőrzőbb. Ez némileg társa-
dalmi-művelődési viszonyaikból is következik, nemcsak életkorukból.
Az idősebbek nyelvi emlékezete őrzi a proverbiumok legkülönbélebb
rétegét. De nemcsak passzív megőrzésről van náluk szó, hanem arról
is, hogy adott alkalommal fel is használják a proverbiumokat az elő-
adás, az elbeszélés, a mese, a beszélgetés valamilyen helyzetének, tényé-
nek színesebb előadásában, illetve a szereplő jellemzésére. Egyesek
olyan természetesen alkalmazzák közönséges kommunikáció alkalmával
is a proverbiumokat, mint a szavakat. Számukra egyenlő értékű nyelvi
jel a szó és a proverbium.

Az idősebb generáció (50—80 éves korig) aktív szólásmondás-kin-
csét nemcsak az általánosan ismertek alkotják, hanem beletartoznak a
helyi eredetűek is. Ezekhez többnyire más-más történetet fűznek attól
függően, mennyire szeretik a mesélést, fantáziájuk mennyire működik.

Az idősebbek aktív proverbium-kincsében még élénk életet élnek
azok, melyeknek az alapja valamilyen népi hiedelem, babona, időjóslás,

szaknyelvi szókapcsolat, szokás, népmesei ízű szókapcsolat, szólásszerű átok, kívánság stb. Találunk ebben a gazdag anyagban kölcsönveteket is a szerbhorvát nyelvből, illetve a szomszédos községben lakó más nyelvű közösségtől. A más nyelvű nyelvi fordulatok, proverbiumok átvétele ugyan már fejlettebb nyelvtudást követel meg, de a passzív fokú tudással rendelkező is szívesen magáévá teszi a gyakran hallott és tetsző kifejezést, sőt használja is részint nyelvi igénytelenségből a hirtelen eszébe nem jutó magyar helyett, részint alkalmasabbnak, kifejezőbbnek, hangulatosabbnak találja az anyanyelvi helyett.

Eddigi gyűjtésünk során kikérdezett adatszolgáltatóink négy csoportot alkotnak szociális helyzetük és generációs eltérésük szerint.

Az első csoportba tartozó *idősebbek* főleg földművesek, parasztemberek. Kevés adatszolgáltatónk került ki az iparosok, tisztviselők rétegéből. Amíg a földművesek természetes módon, természetes helyzetben használják a proverbiumokat, addig egyes kisiparosok, tisztviselők a népiesség jegyeként, nem egyszer tudálékosan vagy a „jópofaság” egyik jegyeként alkalmazzák. Ezzel akarván bizonyítani demokratikus voltukat.

A *középkorúak* csoportját földművesek, ingázó gyárimunkások alkotják. Proverbium-kincsük szegényesebb, mint az előbbi csoporté volt. Tudásukat az öregektől szerezték a családban, de ez már csak töredéke az öregek tudásának, amihez járult még az iskolában elsajátított anyag töredéke. Csak kevesen, csak az olvasottabbak ismernek olyan szólásmondásokat is, melyeket ritkábban lehet hallani, illetve csak könyvekben, írott szövegekben élnek. Ezeknél már sajátos rejtjelek, elköptatott szónoki frázisok, „újsütetű” szólások, szólásszerű tréfás szókapcsolatok, kifejezések, szaknyelvi szókapcsolatok jelentkeznek, főleg a bizalmas, tréfás hangulatú kommunikációban a családban vagy a baráti körben, esetleg a munkahelyi beszélgetésekben. Az igazi szólások, közmondások már csak kisebb mértékben vannak jelen nyelvi emlékezetükben.

Amíg az idősebb generáció a proverbiumokat nyelvjárási formában vagy tájnyelvi változatban használja, addig a középkorúak és ifjabbak már a tájnyelvi változat mellett inkább a helyi színezetű köznyelv normája szerint ejtik.

Az *ifjabb földműves és gyárimunkás csoport* általában kevés kivétellel, hogy ne lásson „paraszt”-nak, gyárimunkás voltukat. városiasodási igényüket ezzel is aláhúzni akarva a népi hagyományokat, az ízes, igazi szólásokat, közmondásokat lerázzák magukról, noha az iskolában is tanultak, hallottak róluk. Kivetették már nyelvi tudatukból nagyapáik közmondáskincsét, helyet adva egy újfajta kódznak, a „stósz”-nak, a „beköpés”-nek, a vagányos álszólásnak, nyelvi fordulatnak, újságírói találmánynak, fordított, legtöbbször rosszul vagy szóról-szóra fordított idegen eredetű szólásmondásnak, nyelvi képnak, esetleg szakmai, szaknyelvi szókapcsolatnak, elköptatott anyanyelvi vagy fordított szónoki frázisnak, tréfás szókapcsolatnak. Az is megesik, hogy a régi proverbiumot kiegészítik, tovább viszik, hogy — szerintük — alkalmasabb legyen a változott körülmények, egy bizonyos szituáció kifejezésére. (A pénz számolva, az asszony szeretve jó. A szerelem öl, butit és nyomorba dönt.)

A falusi származású tanulóifjúság, a középiskolások és egyetemi hallgatók nagy részében csak passzív tudásként húzódik meg a mélyben az öregek szólásmondás-kincse. Ennek a rétegnek a nyelvéből hiányzik a falusi íz, szín, jellegtelenné vált, hiányzik beszédükből a proverbiumok sava-borsa.

Kényszerítő körülmények hatására a falu tudásanyagának egy része még előhívható náluk is, képesek reprodukálni. Ha valamilyen szövegben elhangzik egy általánosan használt és ismert proverbium, még emlékeznek rá, ismerik jelentését, de ők maguk már nem, vagy csak nagy ritkán szövik be nyilatkozataikba, beszédükbe. Csak azok teszik meg ezt, akik szeretik a színes, ízes előadást.

A fent elmondottakból leszűrhető, hogy az aktív használók többnyire egy meghatározott társadalmi közösséghez tartoznak, egy meghatározott szociális réteghez, az idősebb földművesek rétegéhez, a „nép”-hez. A használókra a gazdasági viszonyok mellett, a szellemi színvonal mellett egy bizonyos korosztályhoz tartozás is jellemző. Generációs eltérés mutatkozik az aktív és a passzív használók között.

Nemi különbség nem érezhető a proverbium használók között. Az idősebb parasztasszonyok is felhasználják ízes, szemléletes információs aktusaikban a szólások, közmondások tartalmi, formai, stílári lehetőségeit.

Az egyének a csoportokon belül természetesen nem egyforma mértékben élnek ezzel a nyelvi eszközzel. Egy adatszolgáltatóm mondta Kórógyon: „Hagyik má a szólásokat, nem divat má!”

A proverbiumok használati ideje, elterjedtsége

Az egyszerű ember szereti a képes kifejezést, szelektál a rendelkezésre álló szavak, kifejezések között, szívesen részesíti előnyben a memóriájában elraktározott, alkalomhoz, esethez illő képes kifejezést, különösen akkor, ha az ő környezetéből való, ha az őt körülvevő világból, természetből való, ezek a nyelvi képes kifejezések, még akkor is, ha az eredeti jelentés már elhomályosult vagy már szinte megfejtethetlenné vált.

Népi közegben keletkezik a szólásmondás. Tolnai szavával élve „ez a legnépiesebb szellemi termék”, de az egyén élteti a személytelen alkotást, sajátos ízléssel szelektálva a rendelkezésre álló alkalomhoz, szituációhoz illő, korstílusnak, műfaji stílusnak megfelelő nyelvi megvalósulási lehetőségek, nyelvi jelek, szavak, proverbiumok között. S ha már a proverbiumot választotta, reprodukálás közben ragaszkodik a hagyományos képi megvalósuláshoz.

Az egyén poétikai, stílusérzéke is közbejátszik a szelektálásba. A színes, ízes, ritmusos, rímes beszédet kedvelő egyén a proverbiumokat részesíti előnyben a szavakkal szemben. Ezeket hívja elő emlékezetéből. Mivel általában ritmikuskak a proverbiumok, a ritmikuság elősegíti az emlékezetben való megőrzést.

A kevésbé zárt formájú szólások a tapasztalat szerint hosszabb életűek, mint a kifejezeseledett, zárt alakú közmondások.

A proverbiumok élete függ attól is, hogy vajon egy már meghalott társadalmi, gazdasági, művelődési háttérrel, ideológiai hozzáállással tükröz-e, vagy még ma is aktuális, még ma is érvényes megállapítást tartalmaz. Az idejét múlt, aktualitását veszített proverbium egy ideig él még a változott körülmények között is, azonban lassan kihull a kollektív emlékezetből, a nyelvi emlékezet sem őrzi tovább. Ilyen sorsra jutnak apránként azok a proverbiumok, melyek alapja valamilyen régi mágikus szokás, ígézés, hiedelem, babona, átok, népmesei fordulat, nyelvi régiség stb. Először elvesztik kapcsolatukat az eredeti szokással, babonával stb., azután egyre kevesebb személynél és kevesebbszer kerülnek elő kommunikációs aktusban, míg lassan elhomályosulnak, eltűnnek.

A társadalmi, gazdasági, művelődési viszonyokhoz kötődő proverbiumok a változás után nem lévén többé aktuálisak, sőt ellentétben állnak a politikával, ideológiailag helytelenek, többé nem ajánlatos használatuk, leszorulnak a nyelvi emlékezet mélyére. Mivel egyre ritkábban reprodukálódnak, a feledés sorsára jutnak, jobb esetben a paszszív tudás szintjén rekednek meg.

Az általános érdekű és értékű szólásmondások szinte örökéletűek, igen nagy elterjedtségűek. Majd mindenütt ismerik és használják őket.

A helyi vonatkozású, esetleg adomából keletkezett szólásmondások ismertségi köre, életkora 2—3 nemzedéknyi. Ez alatt az idő alatt az alapul szolgáló adoma kiesik az emlékezetből — ha csak nem teremtenek a szólásmondáshoz, a szóláshoz új, adomát, amire szintén van adatum —, a helynév is eltorzul, pusztá jelképpé válik az adoma. Minden vidéknek van adomából keletkezett szólásmondás-kincse, ezeknek a terjedési sugara kicsi, csak az illető család, az illető helység, illetve az illető helység környéke ismeri, használja.

Milyen funkciót tölt be a proverbium a kommunikációs aktusban?

Funkció szempontjából okvetlen meg kell különböztetnünk a nyelvi kliséket, a szóláshasonlatot, egy szóval a szólásokat a közmondásoktól, jelesmondásoktól, a gazdaszabályaktól, egészségügyi tanácsoktól, szállóigéktől. Vannak közös tulajdonságaik, de eltérő tulajdonságokkal is rendelkeznek.

Közös tulajdonságuk, hogy a valóságban gyökereznek, művészi, szép fogalmazásra törekcszenek, általánosítanak, mint nyelvi jelek kerek egységek, nem mi teremtjük őket. A közös tulajdonságok mellett különbségek is tapasztalhatók. Míg a szólás alkalmibb, konkrétabb, formailag nem állandó a szórendje, nem zárt, hanem nyitott szerkezet, alkalmazkodik a mondatkörnyezethez, részt vesz a mondat felépítésében, úgy viselkedik, mint a szó, addig a közmondás átvitt értelemben szerepel, szilárd, változhatatlan, zárt szerkezet, állandó szórendű mondat, semmihez sem alkalmazkodik a közleményen belül, bár az „általánosság formájába burkolva egy bizonyos személyről mondtunk valamit, de olyan módon, hogy az éppen tapasztalt egyedi esetet jellemzőnek, szokásosnak tüntettük fel.” (O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások, Bp. 1966. 18. l.)

A szólások monofunkciósak, egyfunkciósak. Ez azt jelenti, hogy mint az egyszerű szavak szinonímái a közlés színesebbé, képibbé tételére szolgálnak. Az üzenetet esztetikaivá, szebbé, élvezetesebbé, művészebbé teszik. A nyelvi kommunikáció 6 alapfunkciója közül a konnotatívánál is erősebb a poétikai. A poétikai funkció külön formát, ritmikus és rímes formát ölt.

A közmondásfélék polifunkciósak, itt is van rím és ritmus, de a poétikai funkció mellett referenciális, fatikus, konnotatív funkció is jelentkezik.

A közmondásfélék olyan, az ősektől megfogalmazott életbölcseletről, élettapasztalatról, ideológiai álláspontról informálnak, melynek igaz voltát az idő is igazolta, és még ma is részben helytállóak, méltók arra, hogy az utódok is tudomást szerezzenek róluk.

Nemcsak közlő és ismeretadó célt szolgál a közmondás, hanem didaktikait is: tanít, nevel is. Helyes és megfelelő viselkedésre, világi és szakrális magatartásra, az emberi kapcsolatok ápolására, a közösség normája szerinti etikai állásfoglalásra, szemléletre nevel.

Bizonyos kifejezett vagy ki nem fejezett tekintélyi érvek alapján komoly agitatív tevékenységet is kifejt a közmondás, esetleg rábeszél, javasol vagy csak tanácsol.

Mindezekben túl még a hagyomány, a sokszor évszázados tradíció átadása is célja a közmondásfélének, vagyis az a célja, hogy az ifjabb generációnak átadva a hosszú tapasztalással hitelesített igazságokat, a mindig aktuálisakat, az időtleneket megmentve biztosítsa a hagyomány továbbélését.

A proverbiumoknál funkcióváltás is bekövetkezik idők folyamán, mint láttuk a szólásoknál, de a közmondásoknak azon részénél is felfigyelhetünk erre a jelenségre, amelyek a régi falu társadalmi milieujére utaltak, azzal voltak kapcsolatban, mint pl. a gazdaregulák, melyek a mai falu társadalmi, gazdasági, művelődési viszonyaiban már túlhaldottaknak tűnnek, a funkciójuk többé már nem nevelés, oktatás, tanács, hanem inkább csak stíluselem.

A proverbiumok felosztása

Régebben a proverbiumokat tárgykörük szerint csoportosították. Egyesek szerint 300 különféle tárgyköri csoportot is meg lehet különböztetni. Tolnai Vilmos a szólásszinonimika tárgyalásakor 15 fogalomkört sorol fel. Bálint Sándor a Szegedi szólások és közmondások-ban 16 csoportot említ. Ezek a következők:

földrajzi környezet, szomszédság
történelmi hagyomány
közélet, társadalom.
vallási élet
hiedelemvilág
a természet világa
víziélet
földművelés, jószágartás

közlekedés, hír, vásár, pénz
konyha, étel, ital
viselet
ház, otthon
család
az emberi test és részei
lélek, emberség, múlandóság, halál
egyszeri esetek.

A modern, strukturalista módszereket alkalmazó tárgyalás, kutatás nem a tárgykoröket veszi alapul a csoportosításhoz, hanem mint Voigt Vilmos mondja: „a proverbiumok nyelvi szövete és a mögöttük kideríthető epikus mag viszonya alapján” (A magyar folklór, szerk. Ortutay Gyula, Tankönyvkiadó, Bp. 1979. 286—289. l.) végzi el a következő csoportosítást:

I. proverbium-előzmények

szókép
képes kifejezés
hasonlat
szóláshasonlat

II. valódi proverbiumok

1. voltaképpeni szólás — ezen belül: regulák, időjárási szabályok, csúfolók, emberfajták jellemzése, kívánságok,
2. szorosabb értelemben vett közmondás — ezen belül: maxima, szentencia,
3. konvencionális kifejezések — ezen belül: konvencionális frázis, proverbialis frázis
4. szállóige.

III. epikus proverbiumok

szólásidézet (wellerizmus)
szólásszerű összehasonlítás
szójátékszerű anekdóta
kérdés-felelet keretében ágyazott proverbiumok.

A jugoszláviai proverbium-kutatás egyik kiváló művelője, Tvrtko Čubelić *Apropos de la Classification de nosres Proverbes populaires c. tanulmányában*, mely a Makedonski folklór VII. évfolyamának 14-es számában jelent meg Szkopjében 1974-ben, a következő csoportosítását végzi el a jugoszláv proverbiumoknak strukturális descriptiv módszert alkalmazva:

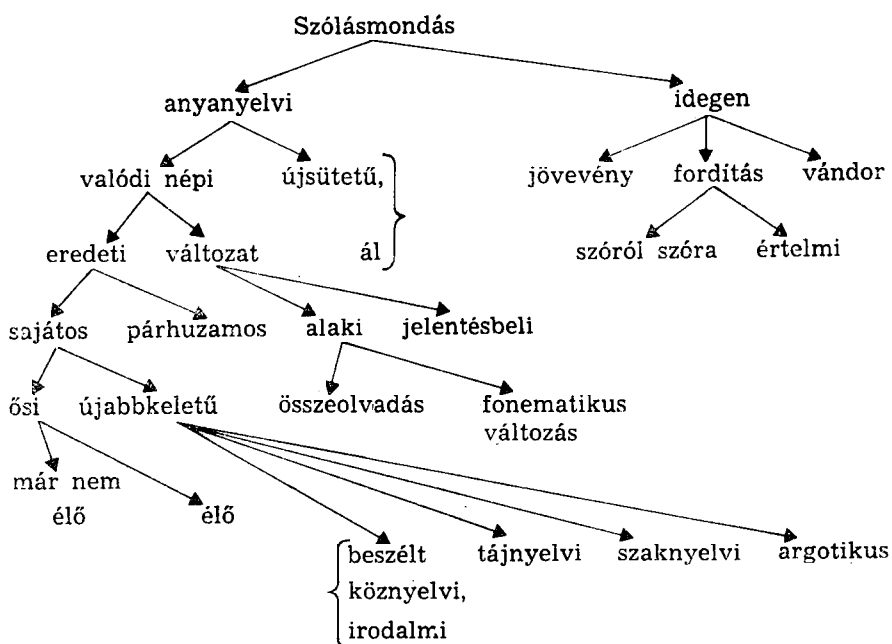
1. Szójátékok, kérdés-feleletben ágyazott proverbiumok
2. anekdotikus proverbiumok
3. frazeológiai proverbiumok

4. szentenciák
5. szólásszerű összehasonlítás
6. proveriális felszólítás, átok, eskü, káromkodás
7. kezdeményező szavakat tartalmazó proverbiumok
8. tematikus proverbium-együttes
9. ritmus és rím, metrika szempontjából tökéletes proverbiumok
10. teljes és igazi proverbiumok
11. hiányos, romlott proverbiumok.

Ha összevetjük a Voigt és a Čubelić-féle klasszifikációt, több egyezést találunk. Szerintünk a Voigt-féle alaposabb, a való helyzetnek jobban megfelel, legalább, ami a magyar anyagot illeti.

Szólásmondásaink rétegei

Ha meg akarjuk rajzolni szólásmondásaink rétegeinek elhelyezkedését, az alábbi rajzot kapjuk:

A proverbiumok szerkezete

A proverbiumok szerkezeti felépítésének vizsgálatakor is szegmentumokat kell felvennünk, éppen úgy, mint minden más közlemény elemzésekor. Általában a legtöbb proverbium két nagyobb szegmentumra bontható. „Az első adja azt a feltételt, melyből a második részben levonjuk a következtetést.” (Pete István: Az orosz közmondások költői sajátságai, Néprajz és Nyelvtudomány I. Szeged, 1957. 138. l.). A nagyobb szegmentumon belül kisebbek is léteznek, pl. a szó, a morféma, a fonéma szegmentuma.

Egy szólásmód szerkezetét tekintve lehet: 1. monocentrikus szerkesztésű, egy csúcsú, egy kiemelkedő ponttal: Lassú víz partot mos. 2. duo-, illetve policentrikus szerkesztésű, két vagy több kiemelkedő ponttal: Ma menyasszony, holnap asszony, holnapután öreg asszony.

A többcsúcsú szerkezetű proverbium lehet lineáris vagy paralell szerkesztésű.

A lineárisnál nincs szembenállás, csak továbbviszik a közlést az elemek: Amit Jancsi meg nem tanult, nem tudja azt János.

A paralell szerkesztésűnél a tagok között párhuzamosság vagy két mozzanat szembenállása tapasztalható: Le is út, fel is út. Leginkább szóláshasonlatok és egyes közmondások szerkesztési formája ez.

Vannak még rövidített, csonka szerkesztésű proverbiumok is: Eső után köpönyeg. A mélystruktúrában benne van a hiányzó rész, csak a felszíni struktúrában nem jelent meg a rövidsége törekvő transzformálás eredményeképpen.

A szegmentálás során az is kiderül, hogy a proverbiumokban vannak stabil és változó elemek. Nagyon jól tudjuk, hogy a szólásfélék alakja változó, a mondatkörnyezethez alkalmazkodik, mert önmagában nincs teljes értékű tartalma, nem megkövesedett formula, csak a mondat építőköve. Ezzel szemben a közmondásféléken nem lehet önkényesen változtatni, illetve a szinkron vizsgálat szerint a változás csak minimális lehet, a tudatalatti kontroll nem engedi meg a változtatást, mert a közmondások megkövesedett egységek.

A variánsoknál nem változik meg a szólás tartalma, szerkesztés-módja. Ezek nyelvi variánsok.

A proverbiumok ritmusa

Arany János szerint „népdalaink ritmusával megegyez” a proverbiumok ritmusa. A legtöbb „ritmikusan tagolt és változatos ütemezésű” (Pete István: Az orosz közmondások költői sajátságai, Néprajz és Nyelvtudomány I. Szeged, 1957. 147. l.). „Ez a ritmus a beszéd ritmusra körekvésének megvalósulása.” (Végh József Mihály: A népköltészet prózaritmusáról, Néprajz és Nyelvtudomány, Szeged, 1966.).

Adatszolgáltatóinknál azt tapasztaltuk, hogy önkéntelenül is ritmikusan ejtik a proverbiumokat, különösen akkor, ha közelebbi viszonyban áll az előadó a kérdezővel, s mindketten tréfás hangulatban vannak. Többnyire színes, izes beszédű közlő mondja verselve a proverbiumot.

mot a kontextustól függetlenül illetve akkor, amikor fel akarja hívni a figyelmet az illető szólásmondásra.

Jugoszlávia-szerzte gyűjtött közmondásaink, szólásaink között is vannak általánosan tapasztalt ritmusúak. Különösen ritmikusak az iker-szólások. (Se szó, se beszéd.)

IRODALOM

- Általános nyelvészeti tanulmányok 7. Bp. 1971.
Artes Populares, Budapest 4—5. 1979.
Balassa Iván—Ortutay Gyula: Magyar néprajz, Bp. 1979.
Bálint Sándor: Szegedi szólások és közmondások, Szeged, 1972.
Bencédi József—Fábián Pál—Rácz Endre—Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv, Tankönyvkiadó, Bp. 1968.
Berze Nagy János: Magyar szólásaink és a folklóre, Ethnographia 40. 1929.
Bošković Štuli Maja: Usmena književnost, Zagreb, 1971.
Čistov K. V.: A folklór specifikuma az információs elmélet fényében.
Čubelić Tvrtko: Narodne poslovice, Zagreb, 1957.
Čubelić Tvrtko: Klasifikacijata na našite narodni poslovice. — A propos de la classification de nosres proverbes populaires, Makedonski folklór, Szkopje 1974. 14. sz.
Dell Hymes: Language in Culture and Society, New York—London, 1964.
Dömötör Tekla—Katona Imre—Ortutay Gyula—Voigt Vilmos: A magyar népköltészet, Bp. 1969.
Dundes Alan: The Study of Folklore, New York, 1965.
Erdélyi János: Válogatott magyar közmondások, 1862.
Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb, 1969. / 5. f. Poslovica.
Fischman Joshua A.: Sociologija jezika, Sarajevo, 1978.
Folkloristica, Bp. 1971.
Georges Robert A.—Dundes Alan: Toward a Structural Definition of the Riddle, Journal of American Folklore 76. 1963.
Hernádi Miklós: A közhely természetrajza, Bp. 1973.
Hernádi Miklós: Közhelyszótár, Bp. 1976.
Hocópán Sándor: Méhkereki szólások és közmondások — Proverbe si žicatonj din Micherechi, Gyula, 1974.
Hoppál Mihály: Egy falu kommunikációs rendszere, Bp. 1970.
Hoppál Mihály—Voigt Vilmos: Kultúra és kommunikáció, Ethnographia 80. 1969.
Horányi Özséb: Jel, jelentés, információ, Bp. 1975.
Horváth János: Versritmusú szólások a kötetlen beszédben, Bp. 1958.
Ipolyi Arnold: Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett. Salamon és Markalf. Új Magyar Múzeum V.
Ivić Milka: Pravci u lingvistici, Ljubljana, 1970.
Jakobson Roman: Hang — jel — vers, Bp. 1969.
Jakobson Roman: Lingvistika i poetika, Beograd, 1966.
Kanyó Zoltán: A közmondások szemiotikai analízise, Ethnographia 87. 1976.
Katona Imre: A magyar népnyelv egyszerű és szóláshasonlatai, Filológiai Közöny 20. 1974.
Katona Lajos: Közmondás, Pallas Lexikon.
Kertész Manó: Szokásmondások, 1923.

Kuusi Matti: Ein Vorschlag für die Terminologie der parömiologischen Strukturanalyse, Proverbium Nr. 5. 1966.

Latković Vido: Poslovice, Narodna književnost I, Beograd, 1967.

Lukács György: Az esztétikum sajátosságai I.—II. Bp. 1965.

Magyar értelmező kéziszótár, Bp. 1972.

Magyar néprajzi lexikon, Bp. 1977.

Mai magyar nyelvünk, szerk. Grétsy László, Bp. 1976.

Mai magyar nyelv rendszere, Leiró nyelvtan I. Bp. 1961.

Margalits Ede: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások, 1896.

O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva: Magyar szinonimaszótár, Bp. 1978.

O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások, Bp. 1966.

O. Nagy Gábor: Mi fán terem? Bp. 1957.

O. Nagy Gábor: Mi a szólás? Bp. 1954.

Ortutay Gyula: A szájhagyományozás törvényszerűségei, Ethnographia 76. 1965.

Ortutay Gyula: Variáns, invariáns, affinitás, a szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei, MTA II. Osztályközleményei 9. 1959.

Paczolay Gyula: Schlandt Henrik brassói közmondáslexikonjának helye a magyar szóláskutatás történetében, Ethnographia 90. 1979.

Penavin Olga: O izrekama i poslovicama kod Mađara u Jugoslaviji, Gođšnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. XVII./2. 1974.

Permjakov G. L.: Logiko-semiotičeski plan poslovic i pogovorok. Narodi Azie i Afrike 6. 1967.

Permjakov G. L.: O logičeskom aspekte poslovic i pogovorok (Der logisch-semiotische Aspekt der Sprichwörter und Redensarten) Proverbium 10. 1968.

Permjakov G. L.: Izabranije poslovici i pogovorski narodov Vostoka, Moskva, 1970.

Pete István: Az orosz közmondások költői sajátosságai, Néprajz és Nyelvtudomány I. Szeged, 1957.

Péter László: A népköltészet változatokban él, Ethnographia 76. 1965.

Proverbium, Bulletin d'Information sur les recherches parémiologiques, Helsinki, 1964.

Radovanović Milorad: Sociolingvistika, Beograd, 1979.

Saulić Anica: Narodne poslovice, Beograd, 1962. 1964.

Škreb Zdenko: Još o poslovici, Umjetnost riječi, Zagreb, 1969/1—2.

Sadnik Linda: Südosteuropäische Rätselstudien, Graz—Köln, 1953.

Szathmári István: A magyar stilisztika útja, Bp. 1961.

Szecső Tamás: Kommunikációs rendszer — köznapi kommunikáció, Bp. 1971.

Segal D. M.: O nekotorig problemah semiotičeskogo izučenija mifologii. Moskva, 1962.

Szemerikényi Ágnes: A proverbiumok történeti formáinak a változásához, Népi kultúra — Népi társadalom, IV. 1970.

Szemerikényi Ágnes: A proverbiumok logikai-szemantikai összehasonlító vizsgálatához. Népi kultúra — Népi társadalom, II.—III. 1969.

Szemerikényi Ágnes: A parömiológia néhány kérdése, Népi kultúra — Népi társadalom, 9. 1977.

Szemerikényi Ágnes—Voigt Vilmos: A termelés és a nyelv kapcsolata a szólaműveletekben, Ethnographia, 81. 1970.

Szvorényi József: A magyar nép eszejárása közmondásaiban s egyéb elmeműveiben elétűntetve, Eger, 1889.

Tatár Béla: Az orosz frazeológia problémái, Bp. 1975.

Tolnai Vilmos: Szólások, A magyarság néprajza III. Bp. é. n.

Tolnai Vilmos: A közmondás néplélektani vonatkozása — Társadalomtudomány I. 1921.

Tóth Béla: Szájrul szájra, A magyarság szálóigéi, Bp. 1895.

Tripolszky Géza: Szólások és szóláshasonlatok a Tisza mentén, Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 19—20. 1974. jún.

Vajda S. Zsuzsa: Feketicsi szólások, Hung. Int. Tud. Közl. 8. 1971.

Végh József Mihály: A népköltészet prózaritmusáról, Néprajz és Nyelvtudomány X. Szeged, 1966.

Velcsov Mártonné: Szólások az arasz és az újj szóval, Néprajz és Nyelvtudomány VIII. Szeged, 1964.

Vigotski L. S.: Gondolkodás és beszéd, Bp. 1967.

Világirodalmi Lexikon, Bp. 1972.

Virág Gábor: Szólások és közmondások Csépe Imre írásaiban, Üzenet VI. 5. 1976. május.

Voigt Vilmos: Bevezetés a szemiotikába, Bp. 1977.

Voigt Vilmos: A folklór esztétikájához, Bp. 1972.

Voigt Vilmos: A szólások változatainak szintjei / Egy régi folklorisztikai probléma új megvilágításban / Magyar Nyelvőr, 1971. I.

Voigt Vilmos: Parömiologie-Sitzung des IV. Internationalen Finno-Ugrischen Kongresses, Acta Ethnographica 28. 1977.

Voigt Vilmos: Új jelenségek a szóláskutatásban, Magyar Nyelv 81. 1975.

Voigt Vilmos: A frázis tipológiája, in Komoróczy Géza—Voigt Vilmos: Műfajelmélet és régi irodalmak, Bp. 1978.

Voigt Vilmos: Les niveaux des variantes des proverbes, Acta Linguistica 20. 1970.

Voigt Vilmos: Az akkulturáció a magyar népi kultúrában, Bp. 1979.

Vöő István: Dicționar de proverbe român-maghiar, București, 1978.

Saját proverbiumgyűjtésem Jugoszlávia magyarlakta helységeiben.

REZIME

O PROVERBIJAMA

Autor je u ovom radu na osnovu stručne literature i prikupljenog materijala među Mađarima u Jugoslaviji rezimirao osnovne podatke o proverbijama. Obraduje šta se o proverbijama piše u gramatikama, u stilistikama, u etnografiji, šta je ono što interesuje lingviste, kako se ponaša u saopštenju ovaj vokalni i jezički te poetski kod kao nosilac informacije u vidu materijalne oznake.

Autor govori o nazivima proverbija u mađarskom jeziku, rezimira karakteristike proverbija, proučava njihovu vezanost za situacije, za ulogu komunicirajućih lica, proučava ko su korisnici proverbija, vreme korišćenja proverbija, njihovu rasprostranjenost, funkciju proverbija u aktu komuniciranja. Zatim govori o klasifikaciji proverbija, o njihovim slojevima, o strukturi proverbija. U studiji je dato mesto i ritmu proverbija, a završava se spiskom korišćene literature.

SUMMARY

ON PROVERBS

In this paper the basic data on Hungarian proverbs in Yugoslavia have been summed up. References have been made to the literature concerned with grammatical, stylistical, ethnographical and linguistic aspects of the

proverbs. The behaviour of this vocal, linguistic and poetical code in the communication has been observed.

The author writes about the Hungarian names of proverbs, sums up the features of proverbs, investigates their link to situations, to the role of persons communicating;; she presents information on the users of proverbs, the time of using proverbs, their spread and function in the communication act. The classification, stratification and structure of the proverbs have also been touched upon. Due attention has been paid to the rhythm of proverbs.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Velimir Mihajlović

EGY MAGYAR—KAJHORVÁT SZÓRÓL

A *feherica* horvát tájnyelvi szó csak Samoborban használatos a *mókus* (szerbhorvátul: *veverica*) jelentésben. E tájnyelvi szó már csak azért is felkeltette érdeklődésemet, mert a szerbhorvát nyelvben a *vevericanak* nincsenek szinonímái.

Az első gondolatom az volt, hogy a *feherica* közvetlen átvétel útján került át a magyar nyelvből, ez ellen szólt azonban az a tény, hogy A magyar nyelvjárások atlasza, egyetlen *fehér* előtagú népnyelvi szót sem tart számon ebben a jelentéskörben. Ezek után már csak egyetlen elfogadható magyarázat lehetséges: a samobori *feherica* kétszeres tükörszónak tekinthető. Íme a magyarázat: a szláv népek közül csak az oroszok nevezik a mókust *belkanak*, (régebben *bela vevericanak*), ami egyértelműen az északi sarki övezetben élő állatfajra utal. Eszerint meg-alapozottnak látszik az a feltételezés, hogy a samoboriak nyelvében valamikor élt az oroszhoz hasonló *bela*, vagy *bela veverica* kifejezés, s ezt váltotta fel a későbbiek folyamán a magyar *fehér* melléknév, amelyhez egy még későbbi időszakban az igen gyakori *-ica* képző járult.

Mindennek alapján pedig arra kell következtetnünk, hogy a *belka* appellativum nem kizárólag az orosz nyelv sajátja lehetett. Legalábbis ezt bizonyítja a samoboriak nyelvében élő *feherica* etimológiai vizsgálata.

J E G Y Z E T E K

¹ Lang Milan, Samobor, Zbornik za narodni živ. i ob. juž. Slavena, knj. XVI, sv. I, Zagreb, 1911.

² Lásd: Lalević Miodrag, Sinonimi i druge srodne reči srpskohrvatskog jezika; uporedi, ipak *feverica* u Karlovcu (Božidar Finka — Abtun Šojat, Karlovački govor, Hrvat. dijalektološki zbornik, knj. 3, Zagreb, 1973, str. 137.)

³ Dr. Penavin Olga, a Magyar Njely és Irodalom Tanszéke rendes tanárának szóbeli közlése. A *veverica* egyébként magyarul *mókus*.

⁴ Max Fasmer, Etimologičeskij slovar russkogo jazyka, prevod s nemeckogo i dopolnenija O. N. Trudačeva, tom I, Moskva, 1964, str. 148.

Matijevics Lajos

EGY PETROVITS-TANULMÁNY NÉVTANI VONATKOZÁSAIRÓL

A Természettudományi Közlöny XV. kötetében (1883. november, 171. füzet) hosszú, értékes tanulmányt olvashatunk a Zombor környéki mocsárvilágról. E figyelemre méltó értekezést Petrovits Döme, azaz Mita Petrović zombori természettudós írta. A Zomborba került tanár a tanítóképzőben dolgozott, miközben természettudományi ismereteit állandóan gyarapította a kutató, a tudós igényeivel. Munkáit, tanulmányait, értekezéseit a tudományos körökben nagyra becsülték, szívesen olvasták, a Szerb Tudományos Akadémia pedig levelező tagjának választotta. Petrovits professzor kitűnő ismerője a szerbhorvát, a magyar és a német nyelvnek, így értekezéseit, cikkeit gyakran több nyelven írta. A fent említett „A Zombor vidéki mocsarakról” című tanulmány eredetijét szerbhorvát nyelven közölte az újvidéki Letopis Matice Srpske 1883. évi 133. száma Alkalične bare u somborskoj okolini (U Somboru, 19. septembra, 1882.) címmel. Magyarra maga Petrovits fordította le; s némi kiegészítéssel küldte el a Természettudományi Közlöny szerkesztőségének. A tudós jóvoltából, tehát, magyar nyelven is olvashatjuk a részletes tanulmányt. Kutatásai főleg az állóvizek vegyi összetételének a vizsgálataira és a medrek földtani megfigyeléseire szorítkoznak. Észrevételeit alapos mérésekkel, sokoldalú elemzésekkel, tudományos összehasonlításokkal bizonyítja. Következtetéseit többszörös terepjárás, aprólékos gyűjtögetés után hozza a nyilvánosságra.

Tekintettel arra, hogy Bácskának egy szűkebb pontjáról, Zombor környékéről szól tanulmánya, helynévanyag szempontjából is értékes adatokat tartalmaz. Helynevek tekintetében a legizgalmasabb területek közé sorolható Zombor környéke, a földrajzi fogalmak a térszíni formák megnevezése nemcsak magyar, szerbhorvát és német nyelvű, hanem szerkezetileg is bonyolult. Petrovits a mocsarak leírásakor a jellemző jegyek mellett pontos helyükről, kiterjedésükről, egymáshoz való viszonyukról sem feledkezik meg. A tájékozódás, a betájolás végett mindegyik szóbanforgó mocsár nevénél még legalább három négy más víznév, vagy egyéb földrajzi név szerepel. Így aztán több mint száz toponímiai adat jut el az olvasóhoz anélkül, hogy a tudós tanárnak onomasztikai forrásanyag feltárása volna a célja. Nyilván Petrovits Döme sincs tudatában, hogy amikor a vegyi, a földtani elemzéseket végzi, és összefoglalja az eredményeket, a nevek pontos feltüntetésével milyen nagy szolgálatot

tesz a névtudománynak is. Természetesen a leggazdagabb adattárat a hidronimákból állíthatjuk össze. A Zombor környéki mocsarak, állóvizek, barák, tavak XIX. századvégi névalakjai történeti szempontból nagyon jelentősek, mert az akkori lakosság, az akkori környezet nyelvét tükrözik.

A tanulmány víznévanyagából az alábbi adattárat állíthatjuk össze:

Bela (fehér) ,mocsár'

„A bilityi szállásoktól távolabb keletre húzódnak északi irányban a Trscsara (nádasnak hívják, de nincs benne nád), Siroka (széles), Bela (fehér) és Mala bela (kis fehér) nagyobb mocsarak.”

Csonoplyai mocsár ~ csonoplyai nagy mocsár ,mocsár'

„... még tovább keletre az Ivanacska bara, és ettől keletre, Csonoplya község alatt a csonoplyai mocsár. A csonoplyai nagy mocsarat már fönnebb említettük.”

Ferencz csatorna ~ Ferencz-csatorna ,csatorna'

„Monostortól keletre ömlik a Kígyós a Ferencz csatornába. A város (Zombor) határán délen vonul át a Ferencz-csatorna. (Előfordul még ötször a tanulmányban)

Groblyanicza ,mocsár'

„Észak keletre mindjárt a szerb temető mögött van a Groblyanicza nevű nagy mocsár... A Groblyaniczától kissé északra a Tomaslia. Közvetlen összeköttetésben áll a Mosztongával a Tomaslia (ez tulajdonképp egyik ága amannak), Groblyanicza...”

Gyurgyin ,bara'

„... ezektől (Vilovi és Joszity bara) keletre a két Szimendits barát, melynek egyik része Gyurgyin néven ismeretes.”

Ivanacska bara ,bara'

„... még tovább keletre az Ivanacska bara, és ettől keletre Csonoplya község alatt a Csonoplyai mocsár... A magánosok birtokát képező mocsarak közt legnagyobb az Ivanacska bara (15 1/2 hold.) Különben csak az Ivanacska bara ismeretes mint olyan, mely még sohasem száradt ki; ez tehát valóságos tó. Némely helyeken 4 méter mélységű is.” (Előfordul még tizenkétszer a tanulmányban.)

Jezovacz ,mocsár'

„A várostól keletre, a keleti Gradinában több nagyobb mocsár van, mely mind a csatorna felé húzódik, egy pedig, a Jezovacz, el is nyúlik egész odáig.”

Joszity bara ,bara'

„A várostól északra az obziri és bilityi szállások közt még feljebb északra találjuk a Vilovi és Joszity bará-t.”

Karakoria ,mocsár'

„A sztanisicsi úttól nyugatra északdéli irányban terül el a Karakoria nevű hosszú mocsár, mely a sztanisicsi és nemesmiliticsi út szétágazásánál a városi csárdától nyugatra foly a Mosztongába. Közvetlen összeköttetésben áll a Mosztongával a Tomaslia (ez tulajdonképp egyik ága amannak).

Kersztina ,mocsár'

„Északkeletre mindjárt a szerb temető mögött van a Groblyanicza nevű nagy mocsár, a Kersztinával és más mocsarakkal.”

Kígyós ,folyó'

„Bácsmegeye nagyobb, részletesebb térképein, a nyugati részben két folyó van följegyezve: a Ferencz csatornától északra a Kígyós és délre a Mosztonga. Tényleg azonban a Kígyós és a Mosztonga egy és ugyanaz; vagy, minthogy a Kígyós északra tovább következő a Mosztongánál, az állítható, hogy ez utóbbi az előbbinek mellékfolyója. Monostortól keletre ömlik a Kígyós a Ferencz csatornába, ...”

Kolovrat-tó ,tó', ,mocsár'

„Rigyiczától északra a híres Kolovrat-tó, ... Különösen nevezetes a rigyiczai mocsár (Kolovrat-tó) ... Kigyógyítja az embert a legsúlyosabb közsvénybajokból.”

Kolluti mocsár ,mocsár'

„Kolluttól keletre fekszik a Kolluti mocsár, ...”

Krivaja patak ,patak'

„Az ezen völgyön át lefolyó víz a Krivaja patakot képezi, mely Szt. Tamás mellett elfolyván Turiától nyugatra a csatornába ömlik.”

„A bilityi szállásoktól távolabb keletre húzódnak északi irányban a Trscsara (nádasnak hívják, de nincs benne nád), Siroka (széles), Bela (fehér) és Mala bela (kis fehér) nagyobb mocsarak.”

Mosztonga ,folyó'

„Valamennyi Zombor környékén levő mocsár a Mosztongával áll összeköttetésben, mely a Dunába ömlik. A már többször említett Mosztonga nevű folyó, mely Zombor városának északi részét félkör alakban körülfollyá, ... A Mosztonga a vizét a körülötte lévő mocsarokból kapja. A Mosztonga sokszorosan megszakad. Ősszel és tavasszal, mikor elég víz van, megtelik valamennyi völgye és akkor a Mosztonga valóságos folyó alakját veszi fel.” (Előfordul még tízszer a tanulmányban.)

Okruglacsza ,mocsár'

„... ezek fölött (Puczorai rétek) ismét több összefüggő mocsár van, melyek közül legnevezetesebb: a Setrovacsza, Preka bara, Ravnacsza és Okruglacsza.”

Palicsi fürdő ,fürdő'

„A palicsi fürdő 1853-ban alapított és a skrofulózis elleni vizekhez soroltatik.”

Palics ~ Palicsi-tó ~ Palicsi tó ,tó'

„A Szabadka közelében elterülő Palicsi-tónak a természeti viszonyai bizonyos részben már ismeretesek; A Palicsi tó 3/4 mfd-nyi távolságra van Szabadkától. Néhány év óta Palicsnak versenytársa akadt a Tisza bal partján a Melence melletti Ruszanda fürdőben.” (Előfordul még ötször a szövegben.)

Preka bara ,mocsár'

„... ezek fölött (Puczorai rétek) ismét több összefüggő mocsár van, melyek közül legnevezetesebbek: a Setrovacsa, Preka bara, Ravnacsa és Okruglacsa.”

Puczorai rétek ,rétek'

„A Tomasliától keletre vannak a Puczorai rétek, melyek vízzel borítvák, ezek fölött ismét több összefüggő mocsár van.”

Ravnacsa ,mocsár'

„... ezek fölött (Puczorai rétek) ismét több összefüggő mocsár van, melyek közül legnevezetesebbek: a Setrovacsa, Preka bara, Ravnacsa és Okruglacsa.”

Salétromos-tó ,tó'

„Nagy mocsarak vannak még Nemes-Militicsnél, Sztanisicsnál és Krusevlya mellett. Ezek közt van a nagy Salétromos-tó, a mint az a bécsi cs. k. katonai földr. intézet térképén föl van jegyezve, de a melynek salétromos mellékneve alighanem téves.”

Setrovacsa ,mocsár'

„... ezek fölött (Puczorai rétek) ismét több összefüggő mocsár van, melyek közül legnevezetesebbek: a Setrovacsa, Preka bara, Ravnacsa és Okruglacsa.”

Siroka ~ Siroka bara ,bara'

„A bilityi szállásoktól távolabb keletre húzódnak északi irányban a Trscsara (nádasnak hívják, de nincs benne nád), Siroka (széles), Bela (fehér) és Mala bela (kis fehér) nagyobb mocsarak. Ez említett mocsarak többnyire 20, 30 és 40 holdnyi kiterjedésűek; a Siroka bara maga 72 holdat foglal el, s alig van közöttük egynéhány, mely 3—10 hold térfogatú volna.”

Szimendits bara ,bara'

„... ezektől keletre (Vilovi és Joszity bara) a két Szimendits-barát, melynek egyik része Gyurgyin néven ismeretes.”

Tomaslia ,bara'

„A Groblyaniczától kissé északra a Tomaslia, mely ép úgy mint a Groblyanicza is, a Mosztonga teknőjével közvetlen összeköttetésben van, . . .” (Előfordul még négyszer a szövegben.)

Trscsara ~ Trscsara bara ,bara'

„A bilityi szállásoktól távolabb keletre húzódnak északi irányban a Trscsara (nádasnak hívják, de nincs benne nád), . . . Zomborban is virágzott ezelőtt ez iparág és a Trscsara bara mellett láthatók még az épületek romjai, melyeket ott az egykori fővállalkozó emelt.” (Előfordul még négyszer a szövegben.)

Vilovi ,bara'

„A várostól északra az obziri és bilityi szállások közt még feljebb északra találjuk a Vilovi és Joszity bará-t.”

Adattárunk alapján összesen 35 víznévalak szerepel a tanulmányban, s ez 29 földrajzi fogalomra vonatkozik.

Bela (fehér), Csonoplyai mocsár ~ csonoplyai nagy mocsár, Ferencz csatorna ~ Ferencz-csatorna, Groblyanicza, Gyurgyin, Ivanacska bara, Jezovacz, Joszity bara, Karakoria, Kersztina, Kígyós, Kolovrat-tó, Kolluti mocsár, Krivaja patak, Mala bela (kis fehér), Mosztonga, Okruglacsza, palicsi fürdő, Palics ~ Palicsi-tó ~ Palicsi tó, Preka bara, Puczorai rétek, Ravnacsza, Salétromos tó, Setrovacsza, Siroka ~ Siroka bara, Szimendits bara, Tomaslia, Trscsara ~ Trscsara bara, Vilovi.

Szerkezeti felépítésükre nézve főleg egyeleműek és kételeműek a névalakok, egyetlen víznév áll három elemből.

Egyelemű víznevek: Bela (fehér), Groblyanicza, Gyurgyin, Jezovacz, Karakoria, Kersztina, Kígyós, Mosztonga, Okruglacsza, Ravnacsza, Setrovacsza, Tomaslia, Vilovi.

Kételemű víznevek: Ferencz csatorna ~ Ferencz-csatorna, Ivanacska bara, Joszity bara, Kolovrat-tó, Kolluti mocsár, Krivaja patak, Mala bela (kis fehér), palicsi fürdő, Preka bara, Puczorai rétek, Salétromos-tó, Szimendits bara.

Egyelemű és kételemű víznevek: Palics ~ Palicsi-tó ~ Palicsi tó, Siroka ~ Siroka bara, Trscsara ~ Trscsara bara.

Kételemű és háromelemű víznevek: Csonoplyai mocsár ~ csonoplyai nagy mocsár.

A névalakokban második elemként, azaz főfogalomként leginkább olyan földrajzi köznév szerepel, amelyik különben is él a Zombor környéki lakosság nyelvében. A mocsár, a csatorna, a bara, a tó alakjához, formájához méltó meghatározó fogalom alkotja rendszerint a másik elemet, s ez áll a névben az első helyen. Ez az elem szerbhorvát vagy magyar jelentésű, lehet személynévi eredetű, esetleg a település nevét veszi fel, ahol a víz áll, folydogál. Mivel többnyelvű hidronimákról van szó, nyelvtörténeti szempontból igen értékesek ezek a névalakok. Amellett,

hogyan mutatják a szókölcsonzést, kideríthető belőlük az átvevő nyelv formáló ereje, kimutathatók a befogadó nyelv szerkezetéhez, szójelentéséhez való alkalmazkodások. Tudvalevő, hogy a víznevek nagyon változékonnyak, nem olyan szívósak, mint a többi térszíni formának a névalakja. Petrovics Döme adott időben mentette meg ezeket a hidronímákat az utókornak, a magyar és a szerbhorvát névtudománynak. Mint történeti víznévanyag, mondhatjuk, hogy felbecsülhetetlen értékű, de nagyban elősegíti a mai bácskai víznevek névalakjainak a vizsgálatát is. Hiteles forrásanyag ez az onomasztika, és a nyelvtudomány számára.

KÖNYVEKRŐL

Silling István

ISMERJÜK MEG A PALÓCOKAT!

Manga János: Palócföld, Gondolat, Budapest, 1979.

A Gondolat kiadó által indított Magyar Néprajz sorozatban a múlt év végén jelent meg a tizenkettedik monográfia, amely a magyar nyelvterület északi nagytájával, a Palócfölddel ismerteti meg közelebbről az olvasót. A régóta várt könyv, sajnos, csak szerzője, Manga János halála után került az érdeklődők kezébe. A szerző a Palócföld szakirodalmát kiválóan ismerte, sok-sok írásával maga is gazdagította, amelyeknek mintegy összefoglalója, életében folytatott kutatásainak záróköve a monográfia. A Palócföld fiának, Manga Jánosnak a műve a palócságra legjellemzőbb sajátosságokat összegezi a könyv hét fejezetében.

Ez a néprajzilag igen érdekes táj sok gondot okoz annak, aki arcukat szeretné vizsgálni, hiszen maga a *palóc* fogalom máig sem tisztázott, eredetét csak feltételezések magyarázzák, területét pedig más-más kiterjedésüként emlegetik.

A *palóc* elnevezés, a *palóc ember* megjelölés már régóta foglalkoztatja mind az irodalom- és nyelvtörténészeket, mind a magyarság történelmével foglalkozó szakembereket. Kutatásaikban főleg a levéltári forrásokra támaszkodhatnak, írásos formában azonban csak 1656-ban fordul elő először egy számadáskönyvben a *palóc* elnevezés. A XVII. század közepétől kezdve találkozunk tehát írásos följegyzésekkel a palócok eredetét, nyelvét illetően.

A palóc nyelvjárásról, illetve „szóejtésről” Ráth Mátyás szólt elsőként 1780-ban.

A palócság eredetét szinte minden dolgozat, tanulmány másként magyarázza. A Tánais vize mellett uralkodó nemzetség volt a Polouc, amely a magyar honfoglalóknak esett áldozatul — vallja az első jelentős kutató, Szeder Fábian.

Mások a hun-szkíta népcsalád egyik tagjának vélik a palócságot, elnevezését pedig az orosz nyelvből származtatják, hiszen egy 1061-ben készült orosz évkönyv már említi a polovcokat: „... a mit a magyar krónikák és byzantinusok a kunokról beszéllenek, ugyanazt az orosz és lengyel írók a polovczoknak tulajdonítják...” (Hunfalvy Pál).

A „Skytha-hun-avar maradvány”, a törökök, a honfoglalás előtt ide érkezett magyar nyelvű csoport, a habarok — az eddigi kutatások szerint, mind a palócság ősenek tekinthetők.

Magának a *palóc* szónak a jelentését is többféleképpen értelmezték: völgyben lakó, együgyű, szőke stb. A XX. század harmincas éveiben született összefoglaló tanulmányok tisztázták, ma is elfogadható módon, a *palóc* elnevezés stílusértékét, vagyis hogy csak gúnynévként jött létre, akár a *matyó* is.

A palócság területének meghatározása is ingadozott. Az utolsó szakirodalmi publikáció, Kósa—Filep: A magyar nép táji-történeti tagolódása (1975), a Hont, Nógrád, Heves, Borsod, Gömör történeti megyék földjét fiktív palóc tájfogalomnak nevezi. Elfogadja a népnév szláv eredetű kun jelentését, s szerinte „valószínűleg a kunok XIII. századi nagy, tömeges beköltözése előtt kis csoportokban, a magyarság között megtelepült kun elemek megjelölésére szolgált”. Manga János pedig a Palóc-föld központjaként a következő területeket jelöli: a Mátra hegye táját, Bélapátfalvát, Salgótarján környékét, a Medves alját, a Karancs vidékét és az Ipoly mentét.

Mindebből az vonható le, hogy sem az eredetmagyarázat, sem magának a névnek a jelentése tudományosan nem tisztázott, illetve a területmegjelölés sem egybehangzó. Minderről még nincs egyöntetű vélemény.

A magyarság e népcsoportjának nyelvével Imre Samu foglalkozott legmélyebben, s a terület nyelvjárását, a *palóc nyelvjárástípust* három alcsoportra osztotta: nyugati, középső és keleti palócra.

E nagytáj néprajzi kettéosztása mai jelenség. A keleti palócok, a Tarna folyótól keletre az archaikusabbak, a nyugatiaknál pedig a szlovák hatás az erősebb.

A sokat vitatott palócság eredettörténeti bevezetője után a Palóc-föld népi műveltségének főbb vonásairól ad számot a szerző.

A palóc ház rendszerint fából készült, első részében a család lakott, középső részében tartották az állatokat, és az egészet a csűr zárta.

A régi *nagycsalád* 20—25 tagú volt, s a *had*ba egy falu ugyanazt a vezetéknévet viselő emberei tartoztak névrokonsági alapon, s a *had* tagjai szükségben, veszélyben támogatták egymást.

A népi gazdálkodásban a fő hangsúly az állattartáson és a földművelésen volt, amely a megélhetés alapját képezte, bár a méhészet, a halászat s a vadászat sem volt idegen a palóc embertől. Az állattartással együtt járó hosszú legeltetések alatt készült pompás pásztorfaragások a palóc férfiak képzelőerejének és kezűgyességének bizonyítékai. A munkával s a családi élettel kapcsolatos szokások, hiedelmek gazdag leírása Manga János terepi gyűjtőmunkájának eredménye.

A messze földön híres palóc népviseletet kialakulásától kísérhetjük végig, főleg a dejtári, az őrhalmi és a nagylóci csoportnál. A fejezet a népi hímzés fejlődésével, a színek (fehér, kék, piros) változásával, a minták megnevezésével, magyarázatával a ma annyira kedvelt népi kézimunka híveinek jelent érdekes útmutatást.

A népi élettől elválaszthatatlan népdalok, népi táncok, népi hangszerek leírása zárja a Palócföldről szóló monográfiát, illetve a bőséges szakirodalom-jegyzék.

Manga János Palócföld című poszthumusz alkotása az eddigi leggazdagabb forrásmű palócoknak (Vajdaságban is szép számban vannak) és néprajzkutatóknak egyaránt.

Papp György

NEVTANI ÉRTESÍTŐ

1. szám, Budapest 1979.

Szerkesztők: Hajdú Mihály és Mező András.

A magyar névtudomány gyors fejlődése és elismerésre méltó eredményei régóta érezték egy névtani folyóirat megindításának szükségét, amely, amint azt a Névtani Értesítő szerkesztői célként megfogalmazták, a hivatásos és önkéntes kutatók sokirányú tevékenységét hivatott összehangolni, s a publikációk szinte parttalan áradásában kívánja a tájékozódást megkönnyíteni. Segítségével a legkülönbébb területeken dolgozó szakemberek és érdeklődők betekinhetnek egymás munkájába, megismerhetik a problémákat és eredményeket egyaránt.

A most induló folyóirat elsősorban rövid tanulmányokat közöl, főleg olyanokat, amelyek a *névtan határterületeire* irányulnak, és *ennek a tudományágnak interdiszciplináris jellegét* hangsúlyozzák. Helyet kapnak a rövidebb adatközlések is, amelyek más más folyóiratokban ritkán jelenhetnek meg.

A tanulmányok után következik a *Figyelő* című rovat, amely állandó jellegű, és a közéletben (sajtó, rádió, tv, hivatalos nyelv stb.) felmerülő névtani, névhasználati jelenségekkel foglalkozik.

A *Szemle* című rovat a jelentősebb magyarországi és külföldi írások ismertetését tűzte ki célul. A névtani bibliográfia is itt kap majd helyet.

Az Értesítőnek egyéb állandó rovatai is vannak, mint a *Krónika*, a névtani hírek helye, a *Műhely*, amely egyes intézmények névtani munkálatait, egyes személyek munkamódszereit mutatja be, és a *Megemlékezés*, ahol évfordulókról, jeles kutatók méltatásáról olvashatunk.

Az első szám a fenti elveket, célkitűzéseket maradéktalanul kifejezésre juttatja. *Kálmán Béla: Vezetéknevek és történelem* című tanulmánya is egyrészt a tudományágak kapcsolódási lehetőségét példázza, másrészt egy alig feltárt szakterületet, a vezetéknévek eredetének irodalmát gazdagítja.

Igen érdekesek és értékesek a szám szinte minden cikkében felbukkanó jugoszláviai vonatkozások. *Mező András* a *Félegyháza* helynevet eredeztetve *Doroszló* és *Sonta* környéki egykori településekre is utal, de az Észak-Bánátban levő *Fürty* eredete is kiderül írásából. *Hajdú*

Mihály (Helynevek vándorlása a XV. században) a délbánáti *Bálványos* (Bavanište) és *Szkorenovac* (Skorenovac) és *Keve* (Kovin) helységek nevének Soroksár környékéről való származásával foglalkozik, amelyeket a törökök elől menekülő délszláv lakosok „honosítottak meg” új környezetükben. A továbbiakban megtalálhatjuk Kaszás Józsefnek a Lendva környékére vonatkozó cikkét (Földrajzi nevek ingadozása), valamint Bácsstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára című, Penavin Olga, Matijevics Lajos, Mirnics Júlia munkájaként megjelent kiadvány alapos, elismerő méltatását is.

Az első szám tartalmassága, sokoldalúsága a folyóirat jövőjére nézve is szép reményekre jogosít fel bennünket.

Penavin Olga

**A BÁNSÁGI ROMÁN NYELV
A NYELVÉSZETI FÜLDRAJZ
MEGVILÁGÍTÁSÁBAN**

Radu Flora: Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije, prilog karte, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1971.

Nagyon sajnálom, hogy csak most ismerhettem meg és csak most szólhatok Radu Florának, a román nyelv professzorának, az elismert dialektológusnak a Jugoszláviához tartozó Bánság román nyelvjárásairól szóló forrás értékű munkájáról. Ez a tény is annak bizonyítéka, hogy milyen kevésbé ismerjük egymás munkáját, különösen mi nemzetiségiek. Az ok részint a terjesztésben rejlik, nem annyira az érdektelenségben. Még mindig a személyes kapcsolatok juttatnak el egy-egy munkát más nyelvű kollégáinkhoz.

A Radu Flora doktori disszertációjaként készült két kötetes mű I. kötete tartalmazza az 1968-ban készült Bevezetőt, az 1959-es Előszót, a Bevezetést, melyből megtudjuk a gyűjtőhálózat pontjait, a rövidítéseket, a fonetikus átírási rendszert, a használt jeleket és bibliográfiai rövidítéseket illető tudnivalókat. A dolgozat I. része tartalmazza a kérdéssel foglalkozó eddig megjelent művek kritikai bibliográfiáját, a metodikai gondolatokat, majd a III. fejezettől kezdve foglalkozik a szerző a bánsági nyelvjárásokkal, helyükkel a román nyelv rendszerében. Itt mutatja be a XVI. század óta napjainkig terjedő periódusban a bánsági nyelvjárások fonetikai, morfológiai, mondattani, lexikális fejlődését. A dolgozat II. részében beszél szerzőnk a lexikai momentumokról, a szavak és a mögöttük levő dolgok kapcsolatáról, az area szerepéről, a szókincs változásairól, a fonetikai jelenségekről, a morfológiai-szintaktikai vonásokról. Ezt követi az összegezés. Az V. fejezetben hallunk illetve olvasunk a jugoszláviai Bánság román nyelve dialektológiai atlaszáról. A zárószó után a tanulmányban említett személyek és szerzők névjegyzéke fejezi be az elméleti I. kötetet.

A II. kötetben találjuk a nyelvjárási térképeket, 44 darabot. A térképeket látszik, hogy térképező szakember készítette, precizitásuk feltűnő.

Mielőtt Radu Flora munkájának ismertetését megkezdzenénk, néhány szót kell mondanunk a nyelvjárási atlasz készítéséről, mint a népnyelvi bűvárlat egyik leghasznosabb ágáról. Ez a kutatási módszer már régóta

használatos a világban, mert kiderült, hogy egy nyelv nyelvjárási atlaszának elkészítésekor a kutató a nyelvjárási jelenségek nagy összefüggéseire figyel. Nem az egyes elszigetelt adat a fontos, nem a ritkaságok vadászása a főfeladat, hanem az egységes vagy összefüggő nyelvterületek kialakulásának, egymásra rétegződésének a bemutatása. A nyelv-atlasz egy nyelv nyelvjárásainak szerkezetét mutatja be szintetikusán. Az atlasz segítségével kideríthető az egyes nyelvjárások egymáshoz való viszonya, a nyelvi jelenségek elterjedése, s az, hogy ez mennyire függ a földrajzi tagoltságtól, a környezettől, a beszélők társadalmi helyzetétől, műveltségi fokától, de azt is megmutatja a nyelv-atlasz, mely vidékek nyelve közeledik a köznyelvhez, milyen fokú az egységesülés, mely területek nyelve őrzött meg több régi sajátosságot, hol keletkeztek újabb jelenségek. A térképek gondos tanulmányozásakor fény derül arra is, milyen irányú a fejlődés, milyen szavakban, szerkezetekben ment végbe változás, melyekben fejeződött már be, melyekben folyik éppen most a változás, s melyekben még el sem kezdődött. Kiderül az is, van-e valamilyen különbség a nemek, a generációk nyelvhasználatában, mely vidék nyelve van kitéve idegen hatásnak s ez milyen méretű, milyen szinteken jelentkezik. De nemcsak nyelvi tényekről világosít fel az atlasz, hanem művelődéstörténeti és településtörténeti tényekre is lehet következtetni a térképlapok adataiból.

A nyelv-atlasz egy pillanatban, a gyűjtés pillanatában fényképezi le a terepen az élő, a beszélt nyelvhasználatot. Sever Pop román nyelv-tudós mondta: „A nyelv-atlaszok az illető nyelvet beszélő terület felnagyított fotográfiája.” Ennek a fotográfiának az elkészítése sürgetően fontos feladat, mert a nyelvek az integrálódás útján haladnak, a nyelv-járások egyre halványulnak, hisz már rég eltűnésre ítélt kategóriák, nem felelnek meg a társadalmi, gazdasági, művelődési folyamatoknak.

A nyelvjárási térképek nemcsak az illető nyelv szempontjából szolgáltatnak hasznos adatokat, hanem általános nyelvészeti szempontból is értékes adatokat prezentálnak, csak olvasni kell tudni.

A nyelv-atlasz módszer tudományos jelentőségét mutatja az a tény, hogy majd minden nép nyelvtudósai dolgoznak nyelvük atlaszán. A németek, franciák úttörő atlaszai után és nyomán vagy már elkészült, vagy most készül a spanyol, a finn, a magyar, a szerbhorvát, a szlovén stb. nyelv atlasza. Európa nyelvtudósai ezek mellett komoly vállalkozásba kezdtek 2—3 éve, az európai nyelv-atlasz elkészítését tűzték ki célul. Európa nyelvtudósainak összefogásával folyik a munka. Az első, a fonetikai kérdőfüzet kikérdezése befejeződött, feldolgozása most van folyamatban. Most várjuk a II. kérdőfüzet megjelenését.

A gyűjtés az atlaszkészítés legfontosabb munkafolyamata. Az előre elkészített kérdőfüzet segítségével történik minden esetlegesség kizárásával. Az adatszolgáltatók és a kutatópontok gondos megválogatása is feltétele a sikernek. A jó adatszolgáltatóktól, az aránylag megfelelő sűrűségű esetleg teljes sűrűségű hálózaton begyűjtött, kritikus szemmel kiválogatott és filológiai pontossággal lejegyzett, majd a terepen ellenőrzött, végül az íróasztalnál csoportosított reprezentatív tipikus adatok alapján megszerkesztett atlasz megbízható képét adja a gyűjtés, az ellenőrzés pillanatában beszélt, élő nyelvnek. A szókincs kikérdezésekor

mindig a jellegzetes „parashti” szókincs szerepel. Általában a napi munka, a termelőeszközök, a termesztett növények, a falusiakat körülvevő élet megnyilvánulásai, a ház körüli teendők, a ruházkodás stb. szavait keresik a gyűjtők, s mindezt a legjellegzetesebb, a legtipikusabb kiejtésű emberektől gyűjtik. A kiválasztott családokat otthonukban, a megszokott környezetben keresik fel a gyűjtők, s ott teszik fel az előre összeállított gyűjtőív kérdéseit. A kérdések szövegét mindig úgy fogalmazták meg, hogy a kérdezett szó ne legyen benne. Ne a gyűjtő, hanem a kérdezett mondja ki először a szót. A rajzban ábrázolható tárgyat, dolgot, cselekvést könnyebb kikérdezni. Az igealakot pedig szó vagy szószerkezet kiegészítésével gyűjtik. Rámutatással, bemutatással is gyűjtenek. Néha egész színházi jelenet megjátszására van szükség, hogy a keresett nyelvi kifejezés „kijöjjön”. A magnetofonos, a hosszabb szövegek felvételezése a papírral, ceruzával gyűjtött adatok ellenőrzésére való, mert a magnetofonláz zavarja az adatszolgáltatót, önkéntelenül is válogatottabb beszédmodorra ösztöni a szavankénti gyűjtéskor.

A nyelvatlasz adatai természetesen először a nyelvtudománynak értékesek, forrásul szolgálnak a hang- és szótörténeti, a jövevényszó kutatás terén stb., de a gazdaságtörténet, a néprajz, a növény- és állatföldrajz, a társadalomtörténet, a lélektan stb., azaz a nyelvtudományhoz közelebb vagy távolabb álló egyéb tudományterületeken is hasznosíthatók.

Radu Flora nyelvatlasza is mindezt tekintetbe vette, a módszer követelményeinek eleget tett.

Flora két kérdőívvel dolgozott. Az egyik 1052 kérdésével kimondottan csak a szókincsre vonatkozott, a másik 218 kérdéssel fonetikai-morfológiai jellegű volt. Ezekon kívül névtani vonatkozású anyagot is feljegyzett.

Gyűjtőhálózata teljes sűrűségű volt, minden olyan községre kiterjedt, ahol románok élnek (36 község). Még a „román” cigányokat is kikérdezte, mert nyelvük sok archaikus jelenséget megőrzött.

A hatalmas, kb. 60 000 adatnyi anyag alapján vonja le következtetéseit a szerző. Megállapítja, hogy a bászági román nyelv külön nyelvjáráscsoport a dákóromán nyelvjárások között, ezt tanúsítják az archaikus alakok és az innovációk. Ezeket a nyelvi alakokat, azaz a bászági nyelvet semmiféleképpen sem lehet az erdélyi román nyelvjáráshoz kapcsolni. A bászági nyelvhasználat periférikus tulajdonságokat mutat a dákóromán nyelvjárásokhoz viszonyítva. A periférikusság az egész Bánságra jellemző, de különösen jól megfigyelhető a jugoszláviai részben. A fonetikai, morfológiai szintű megőrzött régiségek mutatják a nagy egészhez tartozást, viszont az innovációk, a kevésszámú és önálló innovációk ezeknek a bászági nyelvjárásoknak az aránylag fiatal voltát tanúsítják.

A földrajzi nevek bizonyítéka szerint már a törökök alatt éltek románok Versec környékén. A nagytelepítések idején, a XVIII. században érkeztek ide tömegesebben Olténiából, Erdélyből, a Kőrösvidékről, de volt belső telepítés is, Bánságból Bánság más vidékére, hegyes vidékről síkságra. A telepítések után megkezdődött az asszimiláció és a ki-

egyenlítődes a párhuzamosan folyó elkülönülés mellett. Még ma is megkülönböztethető 3 areális egység: a Versec környéki, az északi és a déli area. Mivel más népek társaságában élnek a románok, ezeknek hatása érezhető. Legerősebb a szerb, majd a német, de érződik a magyar hatás is. A magyar hatás nem erős (sógor, koszorú, üveg, harang, fiskális), mert nem élnek együtt, az Erdélyből hozott anyagban is kevés a magyar eredetű szó.

Miután szerzünk alaposan, körültekintően, sokféle szempontból megvizsgálta a bánáti beszéd hangtani, alaktani és szókincsbeli sajátosságait, összevetette más román nyelvhasználatokkal is, történeti perspektíváját is megadta a vizsgálatoknak, levonja következtetéseit. Néhányat alább mi is megemlítünk:

1. A bánági nyelvhasználat a dákórománhoz viszonyítva külön nyelvhasználat.
2. Ezek a nyelvjárások térnek el legjobban az irodalmi és az általános (dákó)román nyelvtől.
3. A bánági nyelvhasználat őrizte meg a legarchaikusabb nyelvi tulajdonságokat.
4. Periférikusak.
5. A fent említettek miatt fontosak és értékesek a román nyelvtörténet számára.
6. 3 csoport különböztethető meg a jugoszláviai bánági nyelvhasználatban.
7. A magyar hatás északnyugaton és északkeleten érződik, dél erősebb szerb hatást mutat, német jelentkezik Versec, Fehértemplom környékén és a középső részen.
8. Ezek a nyelvjárások az általános bánáti nyelvhez tartoznak, nem sok eltérést mutatnak, csak azt, hogy itt erősebb a szerb hatás.
9. Egyszerűsödési tendencia jelentkezik, pl. az igeragozás egyszerűsödik, eltűnik a praeteritum.
10. Olyan újítások jelentkeznek, melyek más nyelvjárásokban nem találhatók meg.

A külön, önálló kötetben szereplő 44 precíz térképlap egyszínű, fekete nyomású, jeleket használ, nem adatbeírásos, s mint ilyenek nem mindig a legvilágosabbak. Különösen a vasútvonalak zavarnak a vonalakkal operáló összesítő térképlapokon. Az is igaz, hogy ezeken a kis formátumú térképlapokon nem is lehetett volna adatokat beírni, nem fértek volna el egymás mellett az adatok, a variánsok. Valóban a jelező megoldás látszott a legcélravezetőbbnek.

Összegezőképpen azt kell megállapítanunk, hogy ez a módszerében, feldolgozásában, anyagában, a szakirodalom felhasználásában mintaszerű, alapos mű az első olyan tudományos feldolgozás, mely szociális vonatkozásaival együtt dolgozza fel modern anyagon a jugoszláviai Bánág román lakosainak nyelvhasználatát s veti össze más román nyelvjárásokkal és az irodalmi nyelvvel.

A kötetek elolvasása után azonban némi hiányérzetünk támad, hasznos lett volna ugyanis néhány lapnyi terjedelmű prózai szöveget is kö-

zolni. Ezt a hiányosságot maga a szerző is megemlíti, de különböző megfontolásokból lemondott a szövegközlésről. Kár!

A kiállítás egyszerű, de ízléses. A sok mellékjeles szedés alaposan próbára tette a szedőket, korrektorokat, de tisztelettel kell nekik adóznunk, néhány hibától eltekintve valóban tökéletes munkát végeztek. Megérdemelték a szerző köszönetét.

Penavin Olga

**ZELLIGER ERZSÉBET:
A KUPUSZINAI NYELVJÁRÁS
IGERAGOZÁSI RENDSZERE**

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 147. szám Budapest, 177.

Zelliger Erzsébet dolgozata a nyelvjárásokkal foglalkozó tanulmányok, dolgozatok között speciális helyet foglal el témája miatt. Amíg a legtöbb tanulmány főleg a hangtani, a fonetikai rendszer sajátosságaira koncentrál, megemlíti ugyan az alaktani megvalósulásokat is, de nem olyan alaposan és mindenre kiterjedően, mint a fonetikai ismertetésekben, némi figyelmet szentelve a mondattannak is, inkább a szókincs szavait szedve össze, addig Zelliger munkája kimondottan alaktani kutatással foglalkozik, az alaktani rendszer egy kis egységét boncolja, az igeragozási rendszert teszi mikroszkóp alá. Aránylag ritka az ilyen tendenciájú munka a magyar nyelvjárási szakirodalomban. Az erdélyi, a kolozsvári iskola jelentkezik nagyobb számban ilyen tematikájú művekkel (Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes, Szabó Zoltán, Vámszer Márta dolgozataira, tanulmányaira gondolunk).

Zelliger témaválasztása is figyelemre méltó, de fel kell figyelni a választott kutatási területre is. Különösen nekünk nem szabad észrevétel nélkül elhaladnunk e munka mellett, mert munkájával szolgálatot tett nyelvjárásaink szélesebb körű megismertetésének, a nyelvtudomány tudatába bevitte Benkő Lóránd mellett ezt az érdekes, sok tanulsággal szolgáló nyelvjárást.

Zelliger egy olyan nyelvjárást választott vizsgálódása tárgyául, mely még világosan kimutathatóan őrzi kibocsátó nyelvjárásának sajátosságait, éppen ezért alkalmas nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti vizsgálatok végzésére is.

Szerzőnk véletlenül került kapcsolatba éppen ezzel a nyelvjárással, de a véletlen találkozást tudatos, korszerű kutatás követte. 1971-ben az újvidéki egyetem Bölcsészeti Kara Magyar Nyelvi, Irodalmi Tanszéke vendégeit, a budapesti egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke diákjait és tanárait jugoszláviai gyűjtőútjuk során Kupuszinára is elkalauzolta. Zelliger Erzsébet tanársegéd felfigyelt e nyelvjárás érdekességeire. 1973-ban azután ösztöndíjasként egy hónapig tartó tanulmányútja alkalmával tervszerű kutatásokat végzett Kupuszinán. Magnetofonnal ké-

szített szövegfelvételek és kérdőíves gyűjtés alapján dolgozta ki tanulmányát a kupuszinai nyelvjárás igeragozási rendszeréről.

Miért éppen ez a nyelvjárás ragadta meg Zelliger figyelmét? Részint azért, mert feltűnően, néha az érthetlenségig elűt a köznyelvtől, valamint a környező és a Magyarországon ismert nyelvjárásoktól. Nem teljes fonémarendszere szokatlan megoldásokat tesz lehetővé, éppen ezért megragadja a nyelvész figyelmét. Arról van ugyanis szó, hogy Kupuszina 6 : 5 arányt mutató fonémarendszeréből hiányzik az ü, az ő, az ú az ő fonéma. Hanghelyettesítéssel, az i, az í, az ë nagyobb megterhelésével töltik ki az űrt. Tehát már hangzásában is más ez a nyelvjárás, mint a többiek. Itt pl. nem a megterheltebb ő-zésre, í-zésre figyel fel az ember, hanem az egész magánhangzó-rendszer illabialitására, az illabiális ă, az ü-t helyettesítő i, az ő-t pótló ë használatára. A hosszú mássalhangzók megrövidülése is feltűnő, viszont a rövid intervokális helyzetben megnyúlik. Ezek és még más tulajdonságok jól megfigyelhetők a falusi földművesek, férfiak, nők, gyermekek nyelvében, noha általában már mindenféle a nyelvjárások gyors iramú színtelenedése, fakulása tapasztalható.

A kibocsátó nyelvjárás sajátosságainak megőrzése érthető, hisz Kupuszina népe is, mint oly sok más vajdasági községé a nagy telepítések idején, a XVIII. század második felében került ide 1752-től kezdve több hullámban a török alatt kipusztult vidékre. Felső-Magyarországról hozták magukkal palóc nyelvüket. Kupuszina lakosai itt, az új telephelyen a földrajzi viszonyok, a mocsarak, a rossz és bizonytalan közlekedés, a más nyelvjárást és más nyelvet beszélő szomszédság miatt önmagába zárkózott. A többiek csúfolódása sajátos beszédük, viseletük, szokásaik miatt szintén nem járult hozzá a világ felé való kitárulkozáshoz. Szigetté váltak. Maguk között házasodtak, idegen nem került be közéjük. Így aztán nyelvüket sem igen érte más hatás.

A hangtani sajátosságok és a tájszavakban bővelkedő szókincs mellett feltűnt kutatóknak az alaktani rendszer egyik részrendszerének néhány eltérése, valamint a kicsinyítőképzők használatának igen nagy foka. A kicsinyítőképzők, a -csa, -cse, a -ka, -ke, a -cska, -cske nemcsak főnevekhez járulnak, hanem melléknemekhez is. A birtokos személyragozásban ilyen szerkezetek hallhatók: A póstásék kertük; Jancsi bátvájéké féden. Az igekötő sajátos szórendje is szokatlan: Ki megette? Hányba mekhalt? Szerzőnk azonban nem ezekkel akart foglalkozni, hanem az igeragozási rendszerrel.

Zelliger Erzsébet a kupuszinai igeragozási rendszernek a középkorú és idősebb adatszolgáltatók (30—70 évesig) korosztályából kikerült beszédéből 1000 igealak alapján megvizsgált rendszerét adja dolgozatában. Közben tekintetbe vette a jelentést is, de nem végzett funkcionális elemzést. A köznyelvvvel és az irodalmi nyelvvel való összevetés után az alapvető egyezések mellett több fontos eltérésre hívja fel a figyelmet.

Az igei személyragok rendszerének tárgyalása után táblázatok segítségével mutatja be szerzőnk, hogy melyik személyragot mikor, milyen ragozásban alkalmazzák. Ezután következik az idő- és módjelek rendszerének tárgyalása, majd az igtővek rendszerének bemutatása, végül

az összefoglalás következik. Igei paradigmák a kupuszinai nyelvjárásból és a Jegyzet zárja le a dolgozatot.

A lényeges megállapításokat a következőkben foglalhatnánk össze:

Az igeragozás eltérései:

1. Az ikes ragozás eltűnőben van, egyes igék elvesztik -ik ragjukat az egyes szám 3. személyében: szok, gyil; néhány ige viszont ikes lesz: fágyik, de az egyes szám első személyben csak -k a személyrag.
2. Az alanyi és a tárgyas ragozás megkülönböztetése csak a feltételes módban jelentkezik az egyes szám első és második személyében: annak — annám, anna — annád.
3. A nákolás, a suksükölés jelen van: írának, annak, mond hassuk.
4. Az egyébként hármas változatú toldalékok csak kettősek: -tok, -tek, -tök helyett: -tok, -ték. Az -unk, -ünk helyett -unk, -ink található fonetikai okokból.
5. A felszólító módban az -szt, -st végű igéknél a t+j kapcsolatból összeolvadt ty hallatszik: festy, ébresztye.
6. Az -sz személyrag mindig a csonka tőhöz járul: mentsz > menc.

Az ige-tövek eltérései:

1. Hiányzik az sz-el és d-vel bővülő v tövű igék csoportja. Ezek inkább a többalakú, változatlan tőhangzójú tövekhez tartozók számát szaporítják (alkudik, dicsekedik).
2. Van -l végű igék típusa is: hil, lil, szil, nyél.
3. Van hangzónyújtó típus: ádok, ád, mész.
4. Az egyes tőtípusokban nem mindig a köznyelvnek megfelelő igék szerepelnek: fuj, bújik — nincs v-s tőváltozata, a söpér, firedék is a változatlan tőhangzójú típusba tartozik.
5. Hiányzik az ó, ró, rí, ví, növekedik ige.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy Zelliger Erzsébet munkája a Magyar Nyelvjárások Atlasza mellett hozzájárul a nyelvjárásainkról kialakult kép megváltoztatásához, annak a magyar nyelvtudományban sokáig élő nézetnek a revideálásához, hogy a vajdasági, egyáltalában a jugoszláviai magyar nyelvjárások a szlavóniai, a székely nyelvjárások kivételével alaposabb kutatásra érdemtelenek, semmitmondók, új ismeretet nem nyújthatnak a magyar nyelvjáráskutatásnak.

Penavin Olga

**ZSEMLYEI JÁNOS:
A KIS- SZAMOS VIDÉKI
MAGYAR TÁJSZÓLÁS
ROMÁN KÖLCSÖNSZAVAI**

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

A Kriterion Kiadó megértő kiadói politikájának köszönhető, hogy olvashatjuk Zsemlyei János disszertációjának rövidített változatát. Ez a mű is a magyar tájszólásokban található román kölcsönszavakkal foglalkozó nagy projektumba tartozik, annak egy része. Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes, B. Gergely Piroska, Vámszer Márta, Balogh Ödön, Szabó Zoltán, Kósa Ferenc, Péntek János, Vőő István, Zsemlyei János, Nagy Jenő, B. Kovács Ilona, Murádin László és mások, a kolozsvári egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékén dolgozó nyelvészek munkacsoportjának a témája a román kölcsönszavak kutatása. Már több jelentős, forrás értékű kiadvány jelent meg e tárgykörből, hogy csak a Szabó T. Attila vezette A magyar nyelv feudalizmus kori román kölcsönszavai c. tanulmányt vagy Márton Gyula mintaszerű könyvét A moldvai csángó nyelvárás román kölcsönszavai-t említsük. Hasonló a Márton—Péntek—Vőő: A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai, Bukarest, 1977. is. Ezek mellett az átfogó művek mellett egy-egy nyelvjárásnak a román jövevényszó rétegét is feldolgozták, ti. a tanszék nyelvészei a román—magyar nyelvi kapcsolatok tanulmányozása során a szókincsre gyakorolt román hatás vizsgálatát vállalták tervfeladatként. Érthető, hogy miért éppen ezt a kérdést kutatták és kutatják. Jól tudjuk, hogy az évszázados együttélés a hatások átvételére legérzékenyebb szókincsben jelentkezik legszembetűnőbben. Azonkívül ez a fajta vizsgálata a szókincsnek igen érdekes, különösen akkor, ha az élő népi beszélt nyelv alapján dolgozzák fel, mert a népek érintkeznek egymással, különösen a falusiak, az egyszerű termelő munkával foglalkozó emberek, a földművesek, a pásztorok, állattenyésztők, fakitermelők, szállítók, azok, akik a hagyományok, szokások, hiedelmek őrzői és gyakorlói.

Zsemlyei János elsajátította a munkamódszert, mikor disszertációjának megírására került a sor, már ura volt a módszernek. Az ő disszertációja is beleillik a tanszéki koncepcióba. Egy kisebb egységet választott kutatási területévé, a mezősegi nyelvjáráshoz tartozó vegyes lakosságú, kétnyelvű Kis-Szamos vidékét. 30 kutatóponton 3000 adatot magá-

ban foglalo kérdőíves gyűjtést végzett, melyet magnetofonos szövegfelvételekkel egészített ki.

A román kölcsönszavakat a helyi román nyelvjárásban is ellenőrizte, illetve igyekezett kideríteni a román megfeleléseket. A vidék román jövevényszavai a Kőrös-vidék és moldvai nyelvjárás találkozásának sávján beszélt nyelvjárásból valók.

Az összegyűjtött anyag tekintélyes: 1300 címszó, a képzett, az összetételek és szókapcsolati tagok, ragos, jeles alakok száma: 15 000. A szövegfelvételeken 38 000 szóalak szerepel. Ez az irponáló mennyiség 153 adatközlőtől származik. Az adatszolgáltatók zöme 60 éven felüli férfi. Az előforduló szavak száma szerint a román szókinszbeli hatás a moldvaihoz képest nem a legerősebb, de nem is a leggyengébb hatást mutató ez a tájnyelv.

A román kölcsönszavak túlnyomó része a mindennapok nyelvében fordulnak elő. Egyesek gyakorisága nagy, még szócsaládjuk is kialakult, mások ritkébbak, társtalanok. Fogalomkörük szerint az életnek aránylag széles területét fogják át, de inkább részletekre vonatkoznak. Íme néhány fogalomkör, mely a moldvai csángó nyelvjárás kölcsönszavainak fogalomköri csoportosítását követi:

1. Az ember (170 szó), 2. Rokonsági és más kapcsolatok (18 szó), 3. Öltözködés, viselet (30 szó), 4. Ételek, italok, táplálkozás (82 szó), 5. A ház és környéke (79 szó), 6. Földművelés és takarmánykészítés (67 szó), 7. Állattenyésztés és tejgazdálkodás (242 szó), 8. Más falusi foglalkozások (108 szó), 9. A természet (136 szó), 10. Ipar, kereskedelem, közlekedés stb. (76 szó), 11. Művelődés, hagyományok, szokások (150 szó), 12. Állami és szervezeti élet, katonáskodás, egyház (163 szó), 13. Vegyes anyag (44 szó).

Legtöbb kölcsönszó az állattenyésztés fogalomkörében van, főleg a juhtenyésztés terén: 103 szó. Viszont a lótenyésztésre vonatkozó 4 szó is érthető. Az állattenyésztés fogalomkörét az emberre vonatkozó, az állami és szervezeti életre, közigazgatásra, a művelődésre, szokásokra, falusi foglalkozásokra vonatkozók követik. Ezek mind 100-on felüli szóval gazdagították a szókinszet. Ezekben a fogalomkörökben volt a legerősebb a hatás.

Az átvett szavak származását tekintve 58% irodalmi szó (70% főnév), 42% tájszó, illetve nyelvjárási alakváltozat.

A kölcsönszavak ismeretében és használatában eltérések mutatkoznak nemek és generációk szerint. 12%-ot csak az idősebbek ismernek. Ezek már a passzív szókinszbe húzódtak, mert a tárgy, a fogalom eltűnt. A szövés-fonás, étel, ital, főzés fogalomköre a nők előtt ismertebb, ők használják, a katonáskodás szavait viszont a férfiak, míg a játékokat, játékszereket a gyermekek.

A földrajzi elterjedtség sem azonos. Egyes szavak az egész területen ismertek, ez kb. 20%, csak egy helyen ismernek 30%-ot. A terület egy részén 50%-ot használnak, viszont az egész anyag 65%-a más vidéken is használatos.

A szavak korát tekintve vannak a vizsgált területen évszázados múlttal rendelkezők (földművelés, állattenyésztés, öltözködés, népszokások körébe tartozók), ezek már bealakultak a magyar nyelvbe, több jelentésük fejlődött ki (kb. 70%-ot tesz ki ezeknek a száma). Az újabb elemek (30%) kb. 1944 óta kerültek be (a modern életre, közigazgatásra, katonáskodásra vonatkoznak). Az újak még nem alakultak be, nem fejlesztettek szócsaládot, egy jelentésűek.

Az átvett szavak jelentéstani és hangtani, azaz a román hangok magyar megfelelőseinek és más hangtani jelenségeknek a tárgyalása után az alaktani beilleszkedés módjairól olvashatunk. Ez sem tér el a csángó nyelvben tapasztaltaktól.

A kölcsönszavak funkcióját illetően ebből a dolgozathoz is kiderül, hogy egy réteg önmagában nevez meg egy fogalmat, mások pedig szinonimákként jelentkeznek. Közülük egyesek nem azonos jelentésűek, másoknak sajátos hangulatuk van, expresszívebbek.

Ami az általános megállapításokat illeti, Zsemlyei János hasonló következtetésekre jut, mint Márton Gyula, vagyis a vizsgált kölcsönszavak beilleszkednek az átvevők nyelvi rendszerébe, beilleszkedtek a jelentéstani részrendszerbe, hangtani szempontból többnyire megőrzik átadó nyelvjárásbeli hangalakjukat, a mássalhangzó-torlódás felbontására csak ritkán kerül sor, viszont több olyan hangtani jelenséget tükröznek, amelyek vagy az átadó, vagy az átvevő nyelvjárásra jellemzők (a-zás, á utáni o-zás, í-zés — magyar tájnyelvi tulajdonság). Alaktani-lag idomulnak a legtökéletesebben az átvevő nyelvhez.

Az átvevő nyelvjárás hangrendszerét csak annyiban érintették a kölcsönszavak, hogy a magyartól eltérő hangok kerültek be a tájnyelvbe, de csak a kölcsönszavakban! Nem változott semmi az alaktanban sem, a mondat szerkesztésben hallható egy-két idegenes szerkesztési mód: Alimentára mongyuk (nem: -nak), Lenyírnák az egisz juhokat.. Ne *mind* sopotyáj (a mind a román tot helyén és hatására).

Zsemlyei megemlíti az Előszóban, hogy dolgozatának második részét, a szótárt mellőzte, mert Mártonék A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai-ban megtalálható az adattár legnagyobb része. Én azonban hiányolom ezt a részt, mert nem mindenki jutott és juthatott hozzá Mártonék kitűnő könyvéhez.

Mint már fentebb is említettem Zsemlyei disszertációja nagyon szépen illeszkedik be a nagy koncepcióba, de önmagában is komoly tudományos értéket képvisel a kétnyelvűség hatásának vizsgálata szempontjából, valamint szociolingvisztikai, általános nyelvészeti szempontból is értékesíthető eredményei miatt.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Szeli István

ÚJ ÉPÜLETBEN AZ INTÉZET

Az 1979. április 1-től szeptember 30-ig tartó időközben az Intézet kiadásában Pastyik László munkájaként, megjelent A jugoszláviai magyar irodalom 1976. évi bibliográfiája, valamint Lőrinc Péter: A Pleitzház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán című könyve.

Az elmúlt fél évben Intézetünk munkatársai több külföldi tudományos értekezleten vettek részt, illetve tartottak előadást különféle egyetemeken és más intézetekben. Az alábbiak során erről adunk áttekintést.

— Penavin Olga július 3-án a Göttingeni Egyetem meghívására előadást tartott A nagycsalád mint nyelvmegtartó erő a diasporában címen.

— Bori Imre a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének meghívására május 14—17-ig részt vett a Dávid Ferenc jubileum alkalmából tartott nemzetközi tudományos értekezleten;

május 31-e és június 3-a között a Vajdasági Íróegyesület küldötteként a Magyar Írók Szövetségének vendége volt;

augusztus 5-től 8-ig részt vett Budapesten az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének ülésén mint a Tartományi Végrehajtó Tanács Oktatási, Tudományügyi és Kulturális Titkárságának képviselője;

szeptember 16-a és 19-e között a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Végrehajtó Bizottságának tagjaként részt vett a Társaság ülésén;

— Szeli István szeptember 16-a és 19-e között a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság alelnökeként részt vett a Társaság Végrehajtó Bizottságának ülésén.

— Šulc Magdolna augusztus 16-a és 20-a között a Magyar Néprajzi Társaság meghívására részt vett a Társaság egri vándorgyűlésén.

— Mikes Melánia április 17—20-a között részt vett a Strasbourgban megrendezett nemzetközi nyelvészkonferencián, s előadást tartott Fordítási problémák Európa eltérő szocio-kulturális közegeiben címen.

— Jung Károly április 16-a és 20-a között meghívás alapján előadást tartott az ELTE Folklóre Tanszékén és a Magyar Irodalom Tanszékén a jugoszláviai magyar folklorisztikai kutatásokról, valamint a jugoszláviai magyar irodalom témaköréből;

június 1—10-e között a Magyar Írószövetség meghívására a Jugoszláv Írószövetség küldöttségének tagjaként Magyarországon tartózkodott, és részt vett a Könyvhét jubiláris rendezvényein;

szeptember 14-től 19-ig a szegedi JATE vendége volt a két egyetem közti kutatócsere-egyezmény keretében.

Intézetünk munkatársai szeptember 27-én megbeszélést tartottak Szathmári Istvánnal és Fábián Pállal, a MTA Helyesírási Főbizottsága képviselőivel a helyesírási szabályzat új kiadásával kapcsolatos teendőkről és a jugoszláviai helyesírási kérdésekről.

Az Intézet szeptember hónap folyamán átköltözött a Bölcsészettudományi Kar új épületébe, a limáni egyetemi városnegyedbe. Az Intézet új címe: Institut za mađarski jezik, književnost i hungarološka istraživanja, 21 000 Novi Sad, Stevana Musića bb. (A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 21 000 Újvidék, Stevan Musić utca, szám nélkül.) Az Intézet telefonszáma (021)58673.

Az Intézet Közgyűlése szeptember 23-i ülésén október 1-i hatállyal Dr. Bori Imre egyetemi rendes tanár személyében új igazgatót választott. Szeli Istvánnak, az Intézet több mint tíz évig volt igazgatójának a Közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetét fejezte ki eddigi munkájáért.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

MR. BAGI FERENC, LEKTOR —ÚJVIDÉK; CSEH SZABÓ MÁRTA, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; JAKOBSZ NÉMETH ILONA, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. JAROVINSZKIJ ALEKSZANDER, TUDOMÁNYOS KUTATÓ — BUDAPEST; JUNGER FERENC, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; KÁLÓZI ARANKA, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. MATIJEVICS LAJOS, EGYETEMI RENDKIVÜLI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. VELIMIR MIHAJLOVIĆ, EGYETEMI RENDKIVÜLI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. MIKES MELÁNIA, TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS — ÚJVIDÉK; MR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; PAPP GYÖRGY, TANÁRSEGÉD — ÚJVIDÉK; DR. PENAVIN OLGA, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; REFFLE GYÜNGYI, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; SILLING ISTVÁN, KÖZÉPISKOLAI TANÁR — APATIN; DR. SZELI ISTVÁN, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; MR. VERA VASIĆ, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK.

TARTALOM

A GYERMEK ÉS A NYELV

<i>Vera Vasić: A gyermeknyelvről</i>	7
<i>Jarovinszkij Alekszandr: Szókészlet és mondatalkotás a koragyermekkor</i> <i>kétnyelvűség esetén</i>	15
<i>Mikes Melánia—Jakobsz Németh Ilona: Adalékok a korai kétnyelvűség</i> <i>szociolingvisztikai vizsgálatához</i>	37

KONTRASZTÍV NYELVÉSZETI VIZSGÁLATOK

<i>Bagi Ferenc: A magyar nyelvet környezetnyelvként tanuló diákok rago-</i> <i>zástani ismereteinek vizsgálata három névszói viszonyrag használata</i> <i>alapján</i>	49
<i>Csehné Szabó Márta: A jár és a megy igék jelentéstani összehasonlító</i> <i>vizsgálata</i>	69
<i>Papp György: A kontrasztív elemzés szerepe a társadalmi-politikai ter-</i> <i>minológia fordításában és fordítási módszereinek kialakításában . . .</i>	81
<i>Molnár Csikós László: A szerbhorvát nyelvről magyarra való fordítás</i> <i>mondattani problémái</i>	95
<i>Reffle Gyöngyi: Bankügyviteli kifejezések és terminusok kontrasztív</i> <i>elemzése</i>	107
<i>Junger Ferenc: Az igevonzatok szerbhorvát—magyar kontrasztív vizsgá-</i> <i>latának néhány sajátos kérdése</i>	115
<i>Silling István: Összehasonlító kutatás a magyar és a szerbhorvát igevon-</i> <i>vonzatok köréből</i>	123
<i>Kálózi Aranka: Az igevonzatok használata</i>	145

NÉPNYELVI KUTATÁSOK

<i>Penavin Olga: A proverbiumokról</i>	155
--	-----

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Velimir Mihajlović: Egy magyar—kajhorvát szóról</i>	183
<i>Matijevics Lajos: Egy Petrovits-tanulmány névtani vonatkozásairól . . .</i>	185

KÖNYVEKRŐL

<i>Silling István</i> : Ismerjük meg a palócokat!	193
<i>Papp György</i> : Névtani Értesítő	197
<i>Penavin Olga</i> : A bánsági román nyelv a nyelvészeti földrajz megvilágításában	199
<i>Penavin Olga</i> : Zelliger Erzsébet: A kupuszinai nyelvjárás igeragozási rendszere	205
<i>Penavin Olga</i> : Zsemlyei János: A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavai	209

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

<i>Szeli István</i> : Új épületben az Intézet	215
---	-----

S A D R Ž A J

DETE I JEZIK

<i>Vera Vasić</i> : Dežji govor (pristup problemu)	7
<i>Aleksandr Jarovinski</i> : Rečnik i sintaksa dvojezične dece na predškolskom uzrastu	15
<i>Melanija Mikeš</i> :— <i>Jakobsz Németh Ilona</i> : Prilog sociolingvističkom ispitivanju rane dvojezičnosti	37

KONTRASTIVNA JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

<i>Bagi Ferenc</i> : Usvajanje nekih morfoloških osobina mađarskog jezika kao jezika društvene sredine	49
<i>Cseh Szabó Márta</i> : Semantičko kontrastivno ispitivanje glagola <i>jár</i> i <i>megy</i>	69
<i>Papp György</i> : Uloga kontrastivne analize u prevodenju društveno-političke terminologije i u stvaranju prevodilačkih metoda	81
<i>Molnár Csikós László</i> : Sintaksički problemi u prevodenju sa srpskohrvatskog na mađarski jezik	95
<i>Reffle Gyöngyi</i> : Kontrastivna analiza izraza i termina bankovnog poslovanja	107
<i>Junger Ferenc</i> : Neka specifična pitanja mađarsko—srpskohrvatske kontrastivne analize rekcijskih odnosa u glagolskoj sintagmi	115
<i>Silling István</i> : Kontrastivna istraživanja rekcijskih odnosa u glagolskim sintagmama mađarskog i srpskohrvatskog jezika	123
<i>Kálózi Aranka</i> : Upotreba rekcijskih odnosa	145

ISTRAŽIVANJA NARODNOG GOVORA

<i>Penavin Olga</i> : O proverbijama	155
--	-----

SITNI PRILOZI

<i>Velimir Mihajlović</i> : O jednoj hibridnoj mađarsko—kajkavskoj reči	183
<i>Matijevics Lajos</i> : O onomastičkoj građi jedne Petrovićeve studije	185

PRIKAZI

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Szeli István</i> : Institut u novoj zgradi	215
---	-----

INHALT

DAS KIND UND DIE SPRACHE

<i>Vera Vasić</i> : Kindersprache (Zutritt zum Problem)	7
<i>Aleksandr Jarovinski</i> : Wortschatz und Syntax der zweisprachigen Kinder im Vorschulalter	15
<i>Melanija Mikeš—Jakobsz Németh Ilona</i> : Beitrag zur Soziolinguistik der frühen Zweisprachigkeit	37

KONTRASTIVE LINGUISTIK

<i>Bagi Ferenc</i> : Die Erwerbung einiger morphologischen Eigenschaften im Ungarischen als Zweitsprache	49
<i>Cseh Szabó Márta</i> : Semantische kontrastive Untersuchungen der ungarischen Verben <i>jár</i> und <i>megy</i>	69
<i>Papp György</i> : Die Rolle der kontrastiven Analyse im Übersetzen der sozio-politischen Terminologie und in der Bildung der Übersetzungsmethoden	81
<i>Molnár Csikós László</i> : Syntaxische Probleme der Übersetzung vom Serbokroatischen ins Ungarische	95
<i>Reffle Gyöngyi</i> : Kontrastive Analyse der Termini und Ausdrücke in Bankangelegenheiten	107
<i>Junger Ferenc</i> : Einige Fragen der Ungarisch—Serbokroatischen kontrastiven Analyse der Verbrektion	115
<i>Silling István</i> : Kontrastive Untersuchungen der Verbrektion im Serbokroatischen und Ungarischen	123
<i>Kálózi Aranka</i> : Der Gebrauch der Verbrektion	145

UNTERSUCHUNGEN DER VOLKSSPRACHE

<i>Penavin Olga</i> : Über Proverbia	155
--	-----

BEITRÄGE

<i>Velimir Mihajlović</i> : Über ein hybrides Ungarisch—Kajkawisches Wort . .	183
<i>Matijevics Lajos</i> : Über das onomastische Material einer Studie von Petrović	185

BÜCHER

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>Szeli István</i> : Unser Institut im neuen Gebäude	215
---	-----

CONTENTS

CHILD AND LANGUAGE

<i>Vera Vasić</i> : Child language (Approach to the problem)	7
<i>Aleksandr Jarovinski</i> : Vocabulary and syntax of bilingual children at preschool age	15
<i>Melanija Mikeš—Jakobsz Németh Ilona</i> : A contribution to the socio-linguistics of early bilingualism	37

CONTRASTIVE LINGUISTICS

<i>Bagi Ferenc</i> : The acquisition of some morphological features in Hungarian as second language	49
<i>Cseh Szabó Márta</i> : Semantic contrastive investigation of the verbs <i>jár</i> and <i>megy</i>	69
<i>Papp György</i> : The role of contrastive analysis in the translation of socio-political terminology and in the formation of translation methods	81
<i>Molnár Csikós László</i> : Syntactic problems of translating from Serbo-croatian into Hungarian	95
<i>Reffle Gyöngyi</i> : Contrastive analysis of terms and expressions in bank management	107
<i>Junger Ferenc</i> : Some specific questions of Hungarian—Serbo-croatian contrastive analysis of required case-inflection in verbal phrases	115
<i>Silling István</i> : Contrastive investigations of required case-inflection in Serbo-croatian and Hungarian verbal phrases	123
<i>Kálózi Aranka</i> : The use of required case-inflection in verbal phrases	145

INVESTIGATIONS IN POPULAR SPEECH

<i>Penavin Olga</i> : On proverbs	155
---	-----

SMALL CONTRIBUTIONS

<i>Velimir Mihajlović</i> : On a hybrid Hungarian—Kajkavian word	183
<i>Matijevics Lajos</i> : On the onomastic material of a study by Petrović	185

REVIEWS

WORK IN THE INSTITUTE

<i>Szeli István</i> : The Institute in the new building	215
---	-----

